TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
FELSEFE YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOHN HİCK'İN DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK PROBLEMİNE YAKLAŞIMI

Ayşe KABLAN
16730002

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Osman Caner TASLAMAN

İSTANBUL
2019

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
FELSEFE YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOHN HİCK'İN DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK PROBLEMİNE YAKLAŞIMI

Ayşe KABLAN
16730002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 08 Mayıs 2019
Tezin Savunulduğu Tarih: 27 Haziran 2019

Tez Oy Birlik ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı :	Prof. Dr. Osman Caner TASLAMAN	
Jüri Üyeleri :	Doç. Dr. Ali ÇAKSU	A. Çaksu
	Dr. Emre DORMAN	E. Dorman

İSTANBUL
2019

ÖZ

JOHN HİCK'İN DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK PROBLEMİNE YAKLAŞIMI

Ayşe KABLAN

Haziran, 2019

Tarih boyunca her insan hayatında kötülüğü tecrübe etmiştir. Felsefi düşüncenin gelişmesiyle birlikte, kötülük rasyonel bir problem haline gelmiştir. Kötülük problemi hem teizm hem ateizm için önemli bir konudur. İlk kez Epiküros tarafından formülleştirilmiş ve felsefe tarihi boyunca pek çok filozof tarafından ele alınmıştır. Kötülüğün meydana gelme nedenlerini açıklamak adına savunma ve teodiseler geliştirilmiştir. Kötülüğün meydana gelmesinde haklı gerekçeler olduğunu iddia eden teodiseler, oluşturulduğu çağın dünya görüşünden etkilenmiştir. 20. yüzyılda bilimsel gelişmeler hızlanmış ve tarihin seyrini etkilebilecek nitelikte (1. ve 2. dünya savaşı, soykırımlar gibi) olaylar yaşanmıştır. Bu sebeple kötülük problemi tekrar felsefenin gündemine gelmiş ve özellikle Batı düşünce dünyasında yeni bir teodiseye ihtiyaç duyulmuştur. Bu boşluğu gidermek için, John Hick İrenaeuscu teodiseden ilham alarak 'Soul Making' adını verdiği teodisesini oluşturmuştur. John Hick bu teodisesiyle, hem mantıkçı pozitivistlerin teizme yönelttiği iddiaları bertaraf etmeyi, hem bilimsel verilerle uyumlu bir yaratılış fikri oluşturmayı, hem de kötülük problemini içinden çıkılamaz hale getiren noktaları uzlaştırmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada; ateistlerin teizme karşı kullandığı kötülük argümanının niçin hala önemli olduğundan bahsetmek, kötülük problemini (metafiziksel, fiziksel, ahlaki olarak ayırarak da) tanımlamak, felsefe tarihinde kötülük problemini ele almış belli başlı filozofların yeri geldiğince bakış açılarını ele alarak problemin tarihinden bahsetmek, kötülük probleminin (mantıksal, varoluşçu, delilci olarak ayrılmış) türlerinden bahsetmek, kötülük problemi ile ilgili (savunma ve teodise gibi) temel kavramları açıklamak, düşünce dünyasında kötülük problemine karşı geliştirilen (özgür irade gibi) savunma ve (süreç, Augustine, İrenaeus gibi) teodiseleri açıklamak, bu çalışmanın ana konusunu oluşturan John Hick'in 'Soul Making' teodisesini açıklamak, bu teodiseye yöneltilen eleştiri ve cevaplar ortaya konularak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, İnsan, Kötülük Problemi, Teodise, John Hick, 'Soul Making'.

ABSTRACT

JOHN HICK'S APPROACH TO THE PROBLEM OF EVİL WİTHİN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF RELIGION

Ayşe KABLAN

June, 2019

Throughout the history, every human being has experienced evil in his life. With the improvement of philosophical thought, evil has become a rational problem. The problem of evil is an important issue for both theism and atheism. It was initially formulated by Epicurus and has been addressed by many philosophers throughout the history of philosophy. In order to explain the causes of evil, defense and theodicies were developed. The theodicies, claiming to have justified reasons for the emergence of evil, were influenced by the world view of the era in which they were formed. In the 20th century, scientific developments accelerated and influenced the course of history (such as 1st and 2nd World War, and genocides). Hence, the problem of evil was again brought to the agenda of philosophy and an urge for new theodicy occurred especially in the Western world of thought. To address this gap, John Hick was inspired by this Irenaeus theodicy and formed the theodicy he called "Soul Making". With this theodicy, John Hick aims to eliminate the claims made by the logical positivists to theism, to create an idea of creation compatible with the scientific data and to reconcile the points that make the problem of evil insurmountable.

This study aims the following: To mention why the atheistic argument that atheists use against theism is still important; to define the problem of evil (as metaphysical, physical and moral); to talk about the history of the problem by considering the philosophers who have dealt with the problem of evil in the history of philosophy from time to time; to talk about the types of problem of evil (logical, existential, evidential); to explain the basic concepts of the problem of evil (such as defense and theodicy); to explain the defense (like free will) and theodicies (process, Augustine, Irenaeus) developed for the problem of evil in the world of thought; to explain John Hick's "Soul Making" theodicy , which is the main subject of this study. In this study, a general evaluation is made by revealing the criticism and answers directed to this theodicy.

Keywords: Philosophy of Religion, Human, Problem of Evil, Theodicy, John Hick, 'Soul Making'.

ÖN SÖZ

Bu çalışmayı oluşturduğum süre boyunca katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Caner Taslaman'a, her sorumu içtenlikle yanıtlayan Fatih Fidan'a ve hayatım boyunca yanımda olan ve beni destekleyen aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ……iii
ABSTRACT ……iv
ÖNSÖZ …… v
İÇİNDEKİLER ……vi
KISALTMALAR ……viii

1. GİRİŞ …… 1

2. KÖTÜLÜK PROBLEMİ …… 4
2.1. Kötülük Probleminin Tanımı ……4
2.2. Kötülüğün Türleri ……6
2.2.1 Metafiziksel Kötülük ……6
2.2.1. Fiziksel (Doğal) Kötülük …… 7
2.2.3. Ahlaki Kötülük …… 8
2.3. Kötülük Probleminin Tarihi ……9
2.4. Kötülük Probleminin Türleri ……10
2.4.1. Mantıksal Kötülük Problemi ……10
2.4.2. Delilci Kötülük Problemi ……11
2.4.3. Varoluşsal Kötülük Problemi ……13
2.5. Kötülük Problemi İle İlgili Temel Kavramların Tanımı……14
2.5.1. Teodise ……14
2.5.2. Savunma …… 16
2.5.3.Savunma ve Teodise Arasındaki Benzerlik ve Farklılılıklar ……17

3. KÖTÜLÜK PROBLEMİNE KARŞI GELİŞTiRiLEN ÖNEMLİ SAVUNMA VE TEODİSELER …… 18
3.1. Özgür İrade Savunması ……18
3.2. Süreç Teodisesi …… 20
3.3. İslam Düşüncesinde Teodise …… 23
3.4. Augustineci Teodise ……24
3.5. İrenaeuscu Teodise …… 28

4. JOHN HİCK'İN KÖTÜLÜK PROBLEMİNE YAKLAŞIMI ……32
4.1. John Hick'in Hayatı …… 32
4.2. John Hick'in Felsefesine Genel Bir Bakış ……32
4.3. John Hick'in "Soul Making" Teodisesi ……35
4.3.1. İrenaeuscu Düşüncenin Schleiermacher Tarafından Teodise Haline Getirilmesi ……35
4.3.2. John Hick'in Teodiseleri Karşılaştırması …… 38
4.3.3. John Hick'e Göre Ahlaki Kötülük …… 39
4.3.4. Evrensel Kurtuluş Meselesi ……42

4.3.5. Kötülük Açısından Acı ..... ……..... 46
4.3.6. Kötülük Açısından Çile .....…….....….50
4.3.7. Kötülüğün Karmaşık Yapısı …..……..... 54
4.3.8. "Soul Making"e Yöneltilen Eleştiriler ve John Hick'in Cevabı..... 59

SONUÇ …….....63

KAYNAKÇA ……..... 71

ÖZGEÇMİŞ …….....74

KISALTMALAR

a.g.e	**:** Adı Geçen Eser
a.g.m.	**:** Adı Geçen Makale
AÜ	**:** Ankara Üniversitesi
BS	**:** Basım
çev	**:** çeviren
DEÜ	**:** Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	**:** Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜ	**:** Dicle Üniversitesi
EKEN	**:** Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
EÜ	**:** Erciyes Üniversitesi
İFAV	**:** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	**:** İslam Araştırmaları Merkezi
JASS	**:** The Journel of Academic Social Science Studies
s	**:** sayı
SDÜ	**:** Süleyman Demirel Üniversitesi
UÜ	**:** Uludağ Üniversitesi

1. GİRİŞ

Modernitenin ortaya çıkışıyla birlikte insanın dünyayı algılamasında köklü değişikler meydana gelmiştir.[1] Bilim dünyasına hakim olan pozitivist, materyalist ve mantıkçı pozitivizmin etkisi ile 20. yüzyıl felsefesinin ilk yarısına anti-teist bir hava hakimdir.[2] Bilimin alt disiplinlerinin önde gelen isimlerinin yaptığı çalışmalar da anti-teist havayı güçlendirmiştir. Öyle ki; "Tanrı; Marx tarafından cennetten kovulmuş, Freud tarafından bilinçaltına sürgün edilmiş, Nietzche tarafından öldüğü ilan edilmiş ve Darwin tarafından empirik dünyanın dışına sürülmüş" yani metafiziğin sonunun geldiği iddia edilmiş olmasına rağmen, geçen yüzyılın ikinci yarısında akademik ve entelektüel çevrelerde Tanrı'nın varlığı tekrar konuşulmaya başlanmıştır.[3] Hakim olan ateist çevrenin teistlere karşı ileri sürdüğü en güçlü argümanı ise dünyada yaşanan kötülüğün Tanrı'nın varlığı ile çelişki içerdiğini düşünüyor olmalarından hareketle farklı formülasyonlarla yeniden oluşturdukları kötülük problemidir.

Dünyada kötülüğü yaşamamış ya da kötülüğe tanık olmamış tek bir kişi var mıdır? Her insan hayatında şu ya da bu sebeple kötülüğü yaşamış, kimi zamanda çevresindeki insanların kötülük yaşadığına şahit olmuştur. Kötü olaylar tek bir bireyin başına geldiği gibi bir toplumun başına da gelebilir. Tarih boyunca yaşanan savaşlar, sakat doğan bebekler, bir kişinin küçük yaşta ailesini yitirmesi, doğal afetler, kıtlıklar, verilen emeklerin heba olması gibi pek çok olay kötülük başlığı altında örnek olarak verilebilir. Gerek kişisel tarihimiz gerekse insanlık tarihi bu türden acı olaylarla doludur. İronik olan taraf ise, kötülüğe maruz kalmaktan şikayet eden insanın, yeri geldiğinde bilinçli olarak kötülük yapmasıdır. Herkes ya da en

---

[1] Christian Delacampagne, **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, çev. Devrim Çetinkasap. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 4.
[2] Ferhat Akdemir, **Korkunç Kötülükler ve Tanrı**, (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 11.
[3] Kemal Batak, **Tanrı'yı Bilmek**, (İstanbul: İz Yayınları, 2008), 11-12.

azından birçoğumuz, bilinçli olarak kötülüğün yapıldığını görmüşüzdür. İnsanların birbirlerine, doğaya, hayvanlara karşı yaptığı kötülük olarak nitelendirilebilecek davranışların pek bilinçsizce olduğu söylenemez. Doğrudan kötü olarak değerlendirilemeyen pek çok olay ve durum içerisinde bile farklı açılardan bakıldığında kötülük ve hüzün bulunabilir. Ailesinin geçimini sağlayabilmek adına kömür madeninde çalışan bir işçi bu duruma örnek olarak verilebilir.

Kötülük; uyumsuzluk, iyinin karşıtı, yapılmaması gereken davranış, acı, bilgisizlik, istenmeyen şey, adaletsizlik, hoşa gitmeyen şey olarak tanımlanmıştır.[4] Kötülüğün varlığı kabul edilince, kötülüklerin meydana gelmesine sebep olan şeyin ne olduğu konusundaki tartışmalar da entelektüel alanda oldukça etkili olmuştur.[5] Felsefe tarihinde, kötülük problemi çoğunlukla mantıksal ve delilci türleri ile ele alınmıştır.[6] Tanrı'nın, her şeye gücü yeten, her şeyin tek yaratıcısı, sonsuz şefkat sahibi sıfatları ile evrende meydana gelen kötülüklerin nasıl açıklanması gerektiği, çözülmesi güç bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ateizm bu problemin varlığından hareketle söz konusu sıfatların işlevsel olmadığını iddia etmektir.[7] Çünkü insana acı veren kötülüklerin yaşanmasına sebep olan bir suçlu aranmaktadır. Kötülük problemi din felsefesindeki en eski ve köklü problemlerden birisidir.

Kötülüğü çözmek için, Tanrı kavramından ve onunla bağ kurmamazın bir yolu olan dinden başlamak gerekir.[8] Çünkü kötülük problemi felsefeyi ilgilendirdiği kadar teolojileri de ilgilendirmektedir.[9] Din felsefesi "dinin ortaya çıkardığı konuların felsefi bir incelenişi" olarak tanımlanmaktadır.[10] Kötülük problemi, yalnızca felsefe ve teolojinin konusu değil aynı zamanda kelam, ahlak ve özgürlüğü ilgilendiren, dünya ve insan üzerine kafa yoran herkesi meşgul eden bir konu olmuştur.[11] Kimi düşünürler, kötülüğün varlığını inkar etmiş, kimi düşünürler kötülüğün estetik yapı için gerekliliğini savunmuş, kimi düşünürler kötülüğün Tanrı

---

[4] Metin Yasa, **Tanrı ve Kötülük**, (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 15.
[5] Mevlüt Albayrak, **Tanrı ve Süreç**, (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2001), 197.
[6] Akdemir, **Korkunç Kötülükler,** 49.
[7] Necip Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998), 145.
[8] Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, (Ankara:Selçuk Yayınları, 1992), 153.
[9] Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, 147.
[10] Cafer Sadık Yaran, **Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi**, (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 13.
[11] Charles Werner, **Kötülük Problemi**, çev.Sedat Umran. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 7.

ile ilişkilendirilemeyeceğini söylemiş, kimi düşünürler de kötülüğün ahlaki olarak yozlaşan insana ceza olarak verildiğini savunmuştur.[12]

Kötülük problemi hem İslam felsefesinde hem de Batı felsefesinde yani farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda sıklıkla işlenmiş bir konudur. İbn Sina, Alvin Plantinga, Charles Werner ve Whitehead gibi birçok düşünür tarafından tarafından ele alınmıştır. Bu isimlerin görüşlerinden bazılarına göz atmak gerekirse, şunlar denilebilir: İslam felsefesinin kilometre taşlarından biri olan İbn Sina, Felak suresinin tefsirine dayanarak, kötülüğü, kesin bir şekilde, yaratılmış olan insanla ilişkilendirmiştir.[13] Çünkü kötülük, eylemlerden kaynaklanan bir olgu olarak karşımıza çıktığı için İbn Sina'ya göre kötülüğün kaynağı olarak bu eylemleri gerçekleştiren insanı görmek gerekmektedir.[14] Günümüz Batı felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Plantinga'ya göre, kötülük probleminden hareketle ateistin kendini haklı görmesi için savunma ya da teodiselerin başarısızlığını temele almaması, onun yerine kendi iddiası olan kötülük ile Tanrı'nın bir arada olamayacağını kanıtlamaya çalışması gerekir.[15] Charles Werner'e göre, hem canlıların hem dünyanın yaratılmasında en temel etken olan arzu içgüdüsü kötülüklerin meydana gelmesine sebep olan temel etkendir.[16] Kötülüğü mutlak ve spesifik olarak ayıran Whitehead ise, mutlak kötülüğün daha derinde olduğu sonucuna varmıştır.[17]

Kötülük; metafiziksel, doğal (fiziksel) ve ahlaki olarak ayrılır. Kötülük problemi; mantıksal, delilci ve varoluşsal olarak ayrılır. Kötülük problemini çözmek için Agustine, İrenaean, Süreç gibi önemli teodiseler geliştirilmiştir.

---

[12] Aydın, **Din Felsefesi**, 151-152.
[13] Metin Özdemir, **İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi**, (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001), 24.
[14] Metin Özdemir, **Kötülük ve Musibetler**, (Ankara : DİB Yayınları, 2014), 45.
[15] Ferhat Akdemir, **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi**, (Ankara: Elis Yayınları, 2007), 176.
[16] Charles Werner, **Kötülük Problemi**, çev. Sedat Umran, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 113-114
[17] Albayrak, **a.g.e.**, 198.

2. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

2.1. Kötülük Probleminin Tanımı

Dünyada derin acılar ve kederler vardır ve yaşanan bu kötülükler, sevgi dolu Tanrı fikrini eleştirmek için en çok kullanılan argümanlardan biridir. Peki, kötü ne demektir? Kötü kelimesinin sözlük anlamı "nitelikleri aşağıda olan, hoşa gitmeyen, işe yaramayan, değersiz"[18], "zararlı etkide bulunan; ahlaki bakımdan, iyinin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey; mutluluğa, amaçlara, ideallere ulaşmayı engelleyen durum veya oluşum"[19] olarak tanımlanmaktadır. Kötülük ise "kötü olma durumu, zarar verecek iş, şer"[20], "doğadan gelen ya da bilinçli insan eyleminin bir sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şey"[21] olarak tanımlanmaktadır. Kötülüğün var olması, şüphecilerin ve ateistlerin teistlere karşı kullandığı bir konudur. Teistler ise bu probleme çözümler geliştirmeye çalışmışlardır.

Kötülüğün varlığı ve insanlar üzerinde bıraktığı acı etkisi, insanların zihinlerini geçmiş zamanlardan beri meşgul eden ve çözülmesi güç bir problem olarak karşımıza çıkmıştır.[22] Çünkü dinlerin bize anlatmaya çalıştığı, yarattıklarına karşı büyük bir merhamet ve şefkat besleyen Tanrı'nın böylesi kötülüklerle dolu bir dünya yaratmasının ilk bakışta anlaşılması hayli güçtür.[23] Kötülüğün varlığı, Tanrı'nın varlığına karşı bir anti tez oluşturamaz çünkü (bir teist için) mutlak irade sahibi Tanrı'dır ve O iradesini istediği yönde kullanmakta muktedirdir. Zihinsel ve fiziksel açıdan sınırlar içerisinde bulunan insan, Tanrı'nın iradesini hangi yönde ve niçin kullandığını bilemez. Bu sebeple kötülük probleminin esas nedeni, insan için

---

[18] **Türkçe Sözlük**, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983)
[19] Ahmet Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003)
[20] **Türkçe Sözlük**.
[21] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[22] Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, (Ankara: Adres Yayınları, 2010), 292.
[23] P. Copan, C. Meister, **Din Felsefesi**, çev. Aydın Çavdar, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 201.

sırdır. Bu sır, kimi zaman bir başka bilinmeyenle, yani şeytanın varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Fakat bu cevap (özellikle ateistler için) yeterli ve ikna edici görünmemektedir.

İnsan yaşamı boyunca pek çok sıkıntıya, çileye ve kötülüğe sabreder hatta bazen sabretmek zorunda kalır. Bazen de bütün bu kötü olaylar dayanılmaz hale gelebilir ve insan "Neden başıma böyle bir şey geldi?", "Nerede hata yaptım?", "Ben kimseye haksızlık yapmadığım halde neden bu çileyi çekiyorum?" gibi sorular sorabilir. Yani yaşanılan kötülükler, birçok düşünceyi beraberinde tetiklemektedir. Probleme dindar bir ruhla, ya da şüpheci bir tavırla yaklaşılabilir. Tanrı'nın, bu konudaki "hikmetini anlamaya" çalışmak, birçok din bağlısının merak konusunu oluşturmaktadır.[24]

"Yaşanan bu kötülükleri durdurmaya Tanrı'nın gücü yetmiyor mu?", "Tanrı neden insanların başına gelen kötülüklere müdahale etmiyor?" gibi sorular insanın aklına gelebilir. Fakat insan eli ile gerçekleştirilen kimi kötülüklerin engellenmesi, aynı zamanda insan iradesinin de engellenmesi demek olur ki, bu da başka sorunlara yol açar. Çünkü Tanrı, büyük tek tanrılı dinlere göre, insanı yaratıp dünyaya gönderirken, onu yaptıklarından sorumlu tutmak istemiş ve bunun için sınırlı seçenekler içerisinde seçim yapmasına imkan sağlamış yani özgür irade vermiştir. Bir açıklamaya göre bir yandan insana özgür irade verip diğer yandan kullanmasına müdahale etmek çelişki içerdiğinden ve Tanrı tüm çelişkilerden muaf olduğundan, bu karşı çıkış mantıksızdır. Dolayısıyla başımıza gelen kötülükler, kendi irademiz ile yaptığımız tercihlerden kaynaklandığı gibi bir başka insanın iradesi ile yaptığı seçimlerden de kaynaklanabilmektedir.

Kötülük problemi, Tanrı'nın mutlak güç ve kudret sahibi, ahlaken kusursuz, en yüce, merhamet ve şefkat sahibi, sevgi veren doğa üstü varlık sıfatlarının, varlığı inkar edilemeyen kötülük olgusuyla nasıl bağdaştırılabileceğini açıklamaya çalışan teolojik bir problemdir.[25] Kötülük problemi teizme meydan okuma aracı olarak şu önermelerle formülleştirilmiştir:

---

[24] Hick, **Evil**, 7.
[25] Nigel Warburton, **Felsefeye Giriş**, çev. Ahmet Cevizci, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 32.

a. Hiçbir kötülüğün meydana gelmesine izin vermemesi beklenen, her şeye gücü yeten mutlak kudret sahibi bir Tanrı vardır.

b. Tamamen iyi olan Tanrı, aynı zamanda hiçbir kötülüğün meydana gelmesini de istemez.

c. Fakat içinde yaşadığımız dünyada kötülük vardır.

d. Öyleyse bir teist, mutlak güç sahibi ve tamamen iyi olan bir Tanrı'nın varlığını rasyonel ve makul olarak savunamaz ve kanıtlayamaz.

Kötülük probleminden hareketle duyulan kuşkulu düşünceler, bireysel bazda şüphe ve inkar olarak kalmayıp, mantıksal ve felsefi sistem içerisinde teizm eleştirisi olarak da karşımıza çıkmaktadır.[26]

2.2. Kötülüğün Türleri

Ana hatları itibariyle üç farlı kötülük türünden söz edilebilir. Bunlar;

2.2. 1. Metafiziksel Kötülük

Metafiziksel kötülük, teodise çalışmalarındaki tartışmalara konu olmuş, evrenin sonluluğu ve sınırlılığı gerçeğine dayanmaktadır.[27] Metafiziksel kötülük, aslında tam bir teodise çabasıdır. Tanrı'yı bütün kötülüklerden muaf tutar ve O'nun adaletinin mevcut kötülüklerden zarar görmemesine çaba harcar.[28] Teodise ifadesi ilk defa Leibniz tarafından kullanılmıştır. Özellikle Augustinuscu teodise geleneği bütün kötülüklerin en son sebebi olarak metafiziksel kötülükleri görmüştür.[29] "Augustinus'a göre kötülük, iyiliğin bozulmasıdır, insani fillerde iradenin bozulmasıdır. İrade bozulabilir; çünkü özgürdür."[30]

Leibniz'e göre mükemmel ve iyi olan Tanrı'nın meydana getirdiği de iyi olmalıdır. Bu sebeple Leibniz, Tanrı'nın kötülüğe göz yumamayacağını

---

[26] Cafer Sadık Yaran, **Kötülük ve Teodise**, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 10.
[27] Hick, **Evil**, 13.
[28] Özdemir, **İslam Düşüncesi'nde Kötülük Problemi**, 55.
[29] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 30.
[30] Yaşar Türkben, **İbn Sina ve Thomas Aquinas' ta Kötülük Problemi**, (Ankara: Elis Yayınları, 2012), 113

varsaymıştır.[31] Leibniz için, içinde bulunduğumuz dünya, mümkün dünyaların en iyisidir, yetkin değildir ama diğer ihtimallerin de en iyisidir. Bu sebeple sonlu ve sınırlı dünyanın varlıkları da sonlu ve sınırlıdır. Metafiziksel kötülük, işte tam da bu yetkin olmama durumudur.[32] Tanrı'dan başka her şey eksik ve sonludur; bundan dolayı fiziksel kötülük ve ahlaki kötülük de bu yetersizlikten kaynaklanır. Leibniz'e göre her şey zıddı ile var olduğu için mükemmelliğin bilinebilmesi için de noksanlığa ihtiyaç vardır.[33]

Aquinas'a göre kötülük, tözsel ya da arızi yoksunluktur ve belli bir forma sahip değildir, çünkü nasıl ki biz körlüğü görmekten yola çıkarak biliyorsak kötülüğü de iyilikten dolayı biliriz.[34] Mohapatra gibi kimi düşünürler, doğal kötülükleri insan iradesinin dışında olduğu için metafiziksel kötülük olarak ele almıştır.[35]

2.2.2. Fiziksel (Doğal) Kötülük

Fiziksel kötülüğe, doğal kötülük de denilebilir. Fiziksel kötülük, ahlaki kötülükten anlam olarak ayrılır. Çünkü fiziksel kötülük, köken olarak insan eylemlerinden bağımsızdır ve örnek olarak hastalık yapan bakteriler, depremler, fırtınalar, kuraklık verilebilir.[36] İslam inanışında olduğu gibi Hristiyan inanışında da fiziksel kötülük sayılabilecek olaylar, Allah'ın iradesi ile gerçekleşen, kimi zaman kulların cezalandırıldığı kimi zaman ise tabiatın gereği olan olaylar olarak değerlendirilir.[37] Bu konu ile ilişkili olarak sorulması gereken önemli bir soru insanoğlunun doğrudan etkili olmadığı, örneğin besin zinciri içindeki hayvanların birbirine yem olması, bitkilerin çürüyüp ölmesi gibi, durumların doğal kötülük sayılıp sayılamayacağıdır ki Hick, burada bu tür varlıkların bilince sahip olmadığı için yaşanan bu türden durumların teodise açısından bir sorun teşkil etmediği sonucuna varmıştır.[38]

Richard Swinburne ise kötülüğü, doğal ve ahlaki olarak ikiye ayırdıktan sonra doğal kötülüğü, kasıt ya da ihmal içermeyen, tabiatta bulunan bütün canlıları

---

[31] Rafiz Manafov, **Kötülük problemi ve Teodise**, (İstanbul: İz Yayınları, 2007),44.
[32] Akdemir, **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi**, 164.
[33] Manafov, **a.g.e.**, 45
[34] Türkben, **a. g. e.**, 114-115.
[35] Manafov, **a.g. e**., 45.
[36] Hick, **Evil**, 12.
[37] Özdemir, **Kötülük Problemi**, 19.
[38] Hick, **Evil**, 12.

etkileyen fiziksel ya da zihinsel acıdır olarak tanımlar.[39] McCloskey, Madden, Hare gibi natüralistler doğal kötülüğü "doğa olaylarının kendileri değil, neden oldukları acı, keder ve ölüm" olarak tanımlamışlardır.[40] Hatta McCloskey'e göre, çöller, kutuplar, buzullar gibi yaşama elverişsiz alanlar, yırtıcı, zehirli ve mikrop taşıyan hayvanlar, zihinsel ya da fiziksel olarak engelli olma hali doğal kötülük kapsamına girer.[41]

2. 2.3. Ahlaki Kötülük

İnsan iradesi ile hem iyiliği hem kötülüğü yapabilecek şekilde yaratılmıştır. Ahlaki kötülük açısından önemli olan, bilinç sahibi insanın özgür iradesini kullanarak işlediği günahlar, yaptığı zulümler, soykırımlar, adaletsizlikler gibi kötülüklerdir. Ahlaki kötülük; açgözlülük, kıskançlık gibi küçük ve savaş, vahşet gibi büyük ölçekli ahlaksızlıklardır.[42] İbn Sina, Kuran'daki Felak Suresi'nin tefsirinde geçen "yarattıklarının şerrinden" buyruğundan yola çıkarak, kötülüğün yaratılmışlarla ilgili bir durum olduğu sonucuna varmıştır.[43] Hick de ahlaki kötülükleri insan kaynaklı kabul eder ve bu kötülüklere örnek olarak zalimlik, kabalık, sapık düşünce ve eylemleri gösterir.[44] Richard Swinburne'e göre ise ahlaki kötülük, insanların, yaptığı davranışların kötü olduğunu bile bile yaptıkları veya neden olduklarıyla, iyi ve gerekli olan şeyleri dikkatsizlik ya da ihmal sonucu yapmamalarıdır.[45] Alvin Plantinga'ya göre özgür irade ile yapılan seçimlerde, ahlaki iyi seçeneğinin yanında ahlaki kötü seçeneğinin de bulunması, dünyada özgürlüğün gerçekleşebilmesi için gereklidir.[46]Ahlaki kötülük, insan iradesi ile işlenmiş kötülüklerle ilgili olduğu için günah kavramı ile de ilişkilidir. Ahlaki kötülükten yola çıkılarak yeryüzünde işlenen kötülüklerle Hristiyan teolojisinde mevcut olan "ilk günah" kavramı arasında bir bağ da kurulmaya çalışılmıştır.[47] İnsanların en eski zamanlardan günümüze kadar yaşamış olduğu zulümler, savaşlar ahlaki kötülüğün ne olduğunun anlaşılması için gösterilebilecek örneklerdendir.

---

[39] Manafov, **a.g.e.** , 39.
[40] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 32.
[41] Akdemir, **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi,** 161-162.
[42] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 34.
[43] Özdemir, **Kötülük ve Musibetler** , 24.
[44] Hick, **Evil**, 12.
[45] Manafov, **a.g.e**. , 42.
[46] Özdemir, **Kötülük ve Musibetler**, 30.
[47] Akdemir, **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi**, 160.

2.3. Kötülük Probleminin Tarihi

Yaşadığımız dünya üzerinde kötü olay ve olguların varlığı inkar edilemez bir gerçektir. Kötülüğün insanlık tarihi ile başladığı söylenebilir. Bu problem, her dönemde filozof ve teologları uğraştırmış, evrenin yapısı ve insanın varoluşuyla ilgilenenleri meşgul etmiştir.[48] Kötülük yalnızca deneyimlediğimiz bir durum olarak kalmayıp, aynı zamanda felsefi ve teolojik bir problem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kötülük problemi İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık gibi vahiy kaynaklı dinlerin mensuplarını daha çok meşgul ederken düalizm, çok Tanrıcılık gibi inançlar için çok önemli bir sorun olarak görülmemiştir.[49] Kötülük problemi ile ilgili çeşitli savunma ve teodiseler geliştirilmiştir. Lactantius'un alıntılarında kötülük problemini ilk kez formülleştiren kişinin Epiküros olduğu söylenir.[50] Bu formülleştirme şu şekildedir:

"Tanrı ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz veya kaldırabilir veya kaldırmak istemez ya da ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldırabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyuşmaz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa, O kıskançtır ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyuşmaz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırabiliyorsa, hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda da, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldırabiliyorsa ki yalnızca bu Tanrı'ya uygundur, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da O kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?"[51]

On sekizinci yüzyıl Avrupa'sının yaşadığı siyasal ve toplumsal çalkantıdan dönemin filozofu David Hume da etkilenmiştir. Bu sebeple Hume "Epiküros'un soruları yanıtlanmamıştır." diyerek, kötülüğü tekrar felsefenin gündemine getirmiştir.[52] Yirminci yüzyıla kadar kötülük problemi mantıksal form etrafında şekillendikten sonra, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra Alvin Plantinga, John Hick gibi teist düşünürlerin açılımlarının da etkisiyle yapısal bir değişim geçirerek

[48] Werner, **a.g.e.**, 7.
[49] Akdemir, **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi**, 155.
[50] Hick, **Evil** , 5.
[51] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 12.
[52] Akdemir, **Korkunç Kötülükler ve Tanrı**, 29.

mantıksalcı formdan delilci forma dönüşür.[53] Felsefe tarihi boyunca Platon, Epiküros, İbn Sina, Leibniz, Hume, Augustinius, Plantinga, Mackie gibi pek çok filozof kötülük problemini detaylıca ele almıştır.

2.4. Kötülük Probleminin Türleri

Kötülük problemi ortaya konulduğundan bu yana birkaç farklı şekil almıştır. Zaman içerisinde farklı şekil almasının bir sebebi problemin hala gündemde olması iken, diğer sebebi ise problemin, insanlığın, tarih boyunca pek çok farklı alandaki gelişmelerden etkilenmesidir. Kötülük problemi üç türe ayrılır. Bunlar ise;

1. Dünyada var olan kötülük ile Tanrı'nın kudreti ve / veya şefkati arasında bir çelişki olduğunu iddia eden mantıksal kötülük problemi.

2. Dünyada var olan kötülükleri birer delil kabul ederek bunları Tanrı'nın sıfatlarının ya da varlığının aleyhinde kullanan delilci kötülük problemi.

3. Dünyada var olan kötülüklerden hareketle Tanrı'nın varlığına başkaldıran varoluşsal kötülük problemi.

2.4.1. Mantıksal Kötülük Problemi

Mantıksal kötülük problemi ile yaşanan kötülüklerle, mutlak güç sahibi ve sevgi dolu bir Tanrı inancı arasında çelişki olduğu ileri sürülmektedir. Yaşanan kötülüklerin varlığı inkar edilemez bir gerçek olduğuna göre bu durumda Tanrı'nın varlığının inkar edilmesi gerektiği iddia edilir.[54] Mantıksal kötülük problemi şu şekilde özetlenebilir:

"1. İyi bir Tanrı kötülüğe engel olmayı ister.

2. Her şeye gücü yeten bir Tanrı kötülüğe engel olablir.

3. Ama kötülük ortadan kalkmıyor.

4. (Sonuç): Öyleyse bu tür iyi ve her şeye gücü yeten bir Tanrı var olamaz."[55]

---

[53] Akdemir, **Korkunç Kötülükler ve Tanrı**, 29-30.
[54] Manafov, **a.g.e**., 55.
[55] Manafov, **a.g.e.**, 51.

İddiaya göre Tanrı'nın varlığı ve kötülük arasında tutarsızlık bulunduğundan, bu durum mantığın çelişmezlik ilkesine terstir. Felsefe tarihinde ilk kez Epiküros'un, Tanrı'nın kudreti ile kötülükler arasındaki durumun çelişkili olduğundan bahsederek mantıksal kötülük problemini dile getirdiği söylenir. 18. yüzyılda David Hume tarafından felsefede bu problem canlandırılmıştır. [56] Mantıksal kötülük problemi, 20. yüzyılda yaşamış Avusturalyalı filozof Mackie tarafından tekrar ele alınmıştır. Mackie, Tanrının varlığı ile kötülük arasındaki çelişkiyi belirginleştirmek adına "iyi", "kötü" ve "her şeye gücü yeten" terimlerine şu şekilde ilave yapma ihtiyacı duymuştur;

"1. İyilik kötülüğe karşıdır. Şu anlamda ki,

2. İyi bir kimse yapabildiği sürece kötülüğü daima elimine eder; ve

3. Her şeye gücü yeten kimse, kötülükleri tamamen elimine eder. O halde,

4. İyi bir her şeye gücü yeten kimse vardır önermesi ile kötülük vardır önermesi birbiriyle bağdaşmaz (incompatible) önermelerdir."[57]

Günümüzün önemli din felsefecilerinden Plantinga'ya göre bu önermeler arasında açıkça mantıksal bir tutarsızlık yoktur. Eğer olsaydı, önermelerden her birinin bir diğerini olumsuzlaması gerekirdi. Dolayısıyla "(i) Tanrı mutlak kudret sahibidir (ii) Tanrı mutlak iyidir (iii) Kötülük vardır" önermeleri arasında açıkça zorunlu çelişki ortaya konulmadığı sürece Plantinga'ya göre mantıksal kötülük probleminin geçerli olmasından söz edilemez.[58]Probleme farklı açılardan bakılmasının nedeni, kötülüğün Tanrı ile uzlaştığının gösterilmesi ne kadar zorsa uzlaşmadığının gösterilmesinin de bir o kadar zor olmasıdır.[59]

2.4. 2. Delilci Kötülük Problemi

Mevcut kötülükler ile Tanrı inancı arasındaki gerilimden dolayı oluşturulmuş bir problemdir. Teizme karşı kötülük problemi ile ilgilenenlerin hepsi, kesin bir şekilde kötülüklerle Tanrı inancı arasında bir çelişki bulunduğunu iddia etmez ama

[56] Mustafa Çevik, **David Hume' da Kötülük Sorunu**, (İstanbul: Dini Araştırmalar/İsam, 2003), 27-28.
[57] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 47.
[58] Eyüp Aktürk, **Mantıksal Bir Sorun Olarak Kötülük**, (Erzurum: Ekev Akademi Dergisi, 2015/2, s62), 40.
[59] Copan, Meister, **a.g.e.**, 204.

kötülüklerin Tanrı inancını imkan ve ihtimal dışı bıraktığını ileri sürer. Delilci kötülük problemi mantıksal kötülük problemine kıyasla daha ılımlı bir iddiadır.[60] Bu tartışmanın belkemiğini, görünüşte değil gerçekte olan çok miktardaki kötülük olduğu anlayışı oluşturur. Kötülük probleminin bu türünü dile getirip geliştiren William Rowe, Edward Madden, Peter Hare, Wesley Salmon gibi bir grup teist olmayan felsefecidir.[61] Önermeleri şu şekildedir:

"1. Eğer Tanrı varsa, anlamsız ve amaçsız hiçbir kötülüğe izin vermemelidir.

2. Muhtemelen böyle kötülükler, yaşadığımız dünyada vardır.

3. Öyleyse Tanrı da muhtemelen yoktur."[62]

Bu iddiaları daha nesnel ve somut hale getirdiğimizde şu önermeler ortaya çıkar:

"1. Tanrı, her yönüyle iyi, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten ise, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisini yaratır. (Siz tanrı olsaydınız aynı şeyi yapmaz mıydınız?)

2. İçinde yaşadığımız bu dünya, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisi gibi gözükmüyor. (Sizce öyle değil mi?)

3. O halde, bu durumdaki bir dünyayı, her yönüyle iyi, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın yaratmış olması muhtemel gözükmemektedir."[63]

Delilci kötülük probleminin savunucuları, Gazali ve Leibniz'in savunduğu "Bu alem mümkün olan dünyaların en iyisidir" önermesine karşı çıkar.[64] Çünkü onlara göre dünyada fazlaca, anlamsızca, amaçsızca ve gereksizce kötülük vardır. Aslında Tanrı'nın en iyisini yaratma gibi bir zorunluluğunun olup olmaması da tartışmaya açıktır. Kötülüğün az miktarda varlığı meşru görülebilir fakat fazlalığı bir teist için açıklaması zor bir durumdur. Bu iddia tümevarım yöntemi, olasılık hesapları ve öznel bakış açılarından yola çıkarak kötülük sorununa yaklaşır.[65] Kimi düşünürler, bu iddianın sadece kötülük ile Tanrı'nın varlığının uzlaşmadığını göstermekle

[60] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 63.
[61] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 167.
[62] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 167.
[63] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 66.
[64] H. Hüseyin Yıldız, **Aklı Karışıklar İçin İslam**, (İstanbul: Cinius Yayınları, 2011), 83.
[65] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 167.

kalmadığını aynı zamanda Tanrı'nın yokluğu için bir zemin olabileceğini ileri sürmüşlerdir.[66]

2.4. 3. Varoluşsal Kötülük Problemi

Kötülük probleminin varoluşsal türü, diğer iki türüne kıyasla daha az işlenmiştir. 20. yüzyılda gelişen ve varoluşçuluğun[67] ateist kanadının teizmi eleştirmek adına ilgilendiği konulardan biri kötülük problemidir. Varoluşsal kötülük problemi, mantıksal ve delilci kötülük probleminin omurgasını oluşturan soyut mantıksal önermeler ve epistemolojik meselelerle ilgilenmemiştir. Bunun yerine, bir insanın hayata bakışı, Tanrı hakkındaki düşünceleri ve insanın yaşamındaki tecrübelerle ilgilenmiştir.[68]

Albert Camus kötülük problemiyle bir filozof edasıyla ilgilenmemiş olsa da problemi şu şekilde ifade eder: "Ya biz özgür değiliz ve her şeye gücü yeten Tanrı kötülükten sorumludur. Ya da biz özgür ve sorumluyuz ama Tanrı her şeye gücü yeten değildir."[69] Camus, kötülüklerle dolu bu dünyayı anlamlandırmakta güçlük çekmiş ve bütün bu karmaşayı ifade etmek için "absürt" kelimesini kullanmıştır.[70]

20. yüzyılda, kötülük problemiyle ilgili olarak, soyut ifadeler yerine insan yaşantısı ve tecrübelerini ön plana alanlar olmuştur. Birinci ve ikinci dünya savaşları, Vietnam savaşı, Hiroşima gibi olaylar bunda etkili olmuştur. Bu olayların yıkıcı ve yalnızlaştırıcı etkisi, varlığın anlamını bulmaya ve neden bu tür olayların yaşadığını anlamaya da kimilerini zorlamıştır.[71]

"Varoluşsal kötülük problemi" denildiği zaman akla ilk gelen önemli isimler; Başkaldıran İnsan adlı eseri ile Albert Camus, edebiyatçı yönü ile de bilinen Jean Paul Sartre ve klasikleşmiş yapıt Karamazov Kardeşler'in yazarı Dostoyevski'dir. Varoluşçu yaklaşım, mantıksalcı yaklaşım gibi kötülüğün varlığından hareketle

---

[66] Manafov, **a.g.e**., 58.
[67] 'J. P. Sartre, K. Jaspers, M. Heidegger ve G. Marcel gibi düşünürler tarafından savunulmuş olan çağdaş felsefe akımı. İnsanın varoluşuyla doğal nesnelere özgü varlık türü arasındaki karşıtlığı büyük bir güçle vurgulayan, iradesi ve bilinci olan insanların, irade ve bilinçten yoksun nesneler dünyasına fırlatılmış olduğunu ileri süren felsefe okulu.' Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[68] Mustafa Çakmak, **Albert Camus'nün Felsefesinde Hayatın Anlamı ve Varoluşsal Kötülük Problemi** ,(İzmir: Doku Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/2, s38), 94.
[69] Yaran, **Kötülük ve Teodise** , 42.
[70] Mustafa Çakmak, **a.g.m.**, 104.
[71] Manafov, **a.g.e.**, 49.

Tanrı'yı inkar etme ya da delilci yaklaşım gibi Tanrı'nın yokluğu aleyhinde bir delil bulma çabasında değildir.

2.5. Kötülük Problemi İle İlgili Temel Kavramların Tanımı

2.5.1. Teodise

Teodise kavramı ilk defa Leibniz tarafından Yunanca theos, god ve dike, righteous kelimelerinden oluşturulmuş, kötülük problemini teolojik düzlemde tartışmak için kullanılan teknik bir terimdir.[72] Teodise kelimesinin teknik açıdan anlamı ise; kötülükle karşı karşıya kaldığımızda Tanrı'nın doğruluğunu ve haklılığını savunmadır.[73] Teodiselerde genellikle kötülük ya inkar edilmiş ya da iyiliklerin meydana gelmesi için bir araç olarak görülmüştür.[74] Çünkü teodiselerde Tanrı'nın mutlak güç ve bilgi sahibi, insanın ise sınırlı güç ve bilgi sahibi olmasından yola çıkılarak insanın ilahi düzeni anlamakta yetersiz olduğu ve bu yüzden kötülüğü bir problem olarak gördüğü vurgulanmaktadır. Herhangi bir insanın "Kötülüğün kaynağı nedir?", "Tanrı kötülüğe neden göz yumar?" gibi sorulara Tanrı'yı suçlayıcı cevaplar yerine anlamaya ve savunmaya yönelik cevaplar vermeye çalışması teodise yaptığını gösterir. Teodisenin din felsefesi içerisinde ayrı bir yeri vardır.

Teodiseler farklı kültürlerde farklı filozoflar tarafından ele alınmıştır. Felsefe tarihinde teodisenin ilk izleri Platon'da görülür. Ortaçağ Batı düşüncesinde teodise açısından önemli bir isim olan Augustinus'a göre, Tanrı insanı günahsız bir şekilde yaratıp dünyaya göndermiş fakat insan burada kendi iradesi ile günaha bulaşmıştır. Ortaçağ İslam düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Farabi kötülük problemini hayr ve şer kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır ve onun için asıl önemli olan şey "hayr ve nizamdır; kötülüğün şeylere duhulü sadece arızidir."[75] 18. yüzyılın en önemli filozoflarından Kant'a göre ise, evrende bir amaç olduğunu vurgulayan

[72] Hick, **Philosophy of Religion**, 41.
[73] Hick, **Evil,** 6.
[74] İbrahim Bor, **Kötülük Sorunu ve Kantçı Negatif Teodise**, (Diyarbakır: DÜ İFD, cilt9, sayı1, 2007), 153.
[75] Nurten Kiriş, **Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise**, (Isparta: SDÜ Felsefe Bölümü Dergisi, 2008 s5), 81.

teodiselerin saf akılla anlaşılması mümkün değildir, bu sebeple onun teodisesine negatifçi teodise denmektedir.[76]

Daha evvel Gazali tarafından ifade edilen daha sonra Leibniz tarafından da ele alınan iyimser teodiseye göre bu alem mümkün dünyaların en iyisidir ve bu durum Tanrı'nın yetkinliği ve iyiliğinin bir gereğidir.[77] Teodise tartışmaları genellikle "Bu dünya mümkün dünyaların en iyisi midir?" veya "Allah'ın istediği bir zaman yaratabileceği daha üstün dünyalar var mıdır?" soruları etrafında şekillenmiş ve ciddi itirazlara maruz kalmıştır. Bu itirazlardan biri ise Voltaire'e aittir. O, yaşanan doğal felaketlerden yola çıkarak bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmıştır.[78]

Teodise, Tanrı'nın kötülüğü yaratmada iyi ve tutarlı nedenlerinin olduğunu ileri sürer ve bu açıdan da özgür irade savunmasını da kapsar.[79] Yaşanan kötülüklerin, bilmediğimiz ve (belki de hiçbir zaman) bilemeyeceğimiz nedenlerinin olduğunu hesaba katmadan, beşeri hesaplarla anlamaya çalışmak yetersiz olabilir. Hick'e göre teodisenin iki temel öncülü vardır. Bunlar;

"1. Hiçbir kötülük boşuna değildir, aksine uzak veya yakın bir *Tanrısal amaç* doğrultusunda gerçekleşmektedir.

2. Bu amaçlardan en az biri bellidir; bu da, Tanrı'nın kullarının bu yolla *disipline etmek* istemesidir."[80]

Hick'e göre dar ve teknik anlamda teodisenin kutsal kitaplarda doğrudan çıkarılması kutsal kitapların esprisine uygun değildir ancak üstü kapalı şekilde bulunduğunu görmek daha doğrudur.[81] Hick'in teodise anlayışı ise kısaca şöyledir; insan iradesini kullanarak ruhunu mükemmelleştirebilir ve insan ruhunun gelişmesi için kötülüklerin varlığı kaçınılmazdır.[82]

---

[76] İbrahim Bor, **a.g.m**., 158.
[77] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 170.
[78] Eric L. Ormsby, **İslam Düşüncesinde 'İlahi Adalet' (Teodise) Sorunu**, çev., Metin Özdemir, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2001), 17-18.
[79] Manafov, **a.g.e.**, 82.
[80] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 94.
[81] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 94-95.
[82] Özcan Akdağ, **Kötülük Sorunun ve Teodise**, (Kayseri: Journal of Academic Social Science Studies, sayı 11, 2015), 478.

Teodiselerin toplumsal işlevleri de vardır. Şöyle ki; merkez-çevre ilişkisinde çevrede kalanlar, savaş ve doğal afet gibi durumlara maruz kalanlar yaşadıkları bu durumları doğru şekilde anlamaya çalışmak için dinde bir dayanak noktası ararlar. Bazı açılardan ikna edici olmadıkları ileri sürülsede bu arayışlarının cevabı teodisede bulunabilir. Diğer yandan yüksek sosyal standartlara sahip toplumsal kesimlerde de bulundukları durumu açıklamak için "mutluluk teodiseleri" yaygındır.[83]

2.5.2. Savunma

Savunma kötülük probleminde ateist iddialara karşı geliştirilen çözüm önerilerinden biridir. Aynı zamanda teizmin tutarsız ve ihtimal dışı olduğunu göstermeye çalışan kötülük probleminin yanlış olduğunu ispatlamaya gayret eden bir yöntemin adıdır.[84] Savunma, bir yanda kötülükler mevcutken bir diğer yanda sevgi dolu ve güç sahibi Tanrı inancına sahip olmanın mantıksız olduğunu ileri süren kötülük probleminin mantıksal türünün bu iddiasını çürütmeye çalışır. Alvin Plantinga'nın "Özgür İrade Savunması" olarak adlandırdığı çözüm yöntemi din felsefesinde özellikle kötülük problemi alanında önemli bir yer tutmaktadır.[85] Kötülük problemini, insanın davranışlarını özgür iradesi ile gerçekleştirmesinden hareketle çözmeye çalışır. Nasıl ki teodise denildiğinde akla gelen ilk isim Leibniz ise, savunma denildiğinde de akla gelen ilk isim Plantinga'dır.[86] Savunmadaki amaç, Tanrı'nın iyiliği ve kudreti ile kötülüğün varlığı arasında, ateist iddiaların aksine, bir tutarsızlık olmadığını göstermeye çalışmak ve bunu yaparken de kötülüğün Tanrısal nedenlerini belirlemekten kaçınmaktır.[87] Plantinga savunmacı yaklaşımdan bahsederken, insanların bilişsel açıdan sınırlı olduğu için kötülüğün hangi sebeplerle meydana geldiğini bilemeyeceğine dikkat çekmiştir.[88]

Nasıl ki ateizm, kötülük problemine teizmin ikna edici bir yanıt veremediğini iddia ediyorsa, aynı şekilde ateizmin var olan iyiliklerle çelişkili olduğu, evrendeki iyilikleri ikna edici şekilde açıklayamadığı iddia edilebilir. Teizmin evrendeki

---

[83] Celaleddin Çelik, **Teodisenin Sosyolojisi**, (Kayseri: Bilimname XIII, 2007/2), 53.
[84] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 173.
[85] Manafov, **a.g.e**., 71.
[86] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 173.
[87] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 51.
[88] Caner Taslaman, **Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı**, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 12, 2014), 177.

iyilikleri Tanrı'nın rahmeti ve iyiliğiyle açıklaması, ateizme bir karşı saldırı olarak değerlendirilebilir.[89]

2.5.3. Savunma ve Teodise Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Teodise Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasındaki gerilimi akla uygun bir şekilde açıklamaya çalışan ve ateist saldırılarla doğrudan bir bağı bulunmayan pozitif bir etkinlik iken, savunma kötülük probleminden yola çıkılarak yapılan ateist saldırıları çürüttüğü ölçüde başarılı sayılan negatif bir etkinliktir.[90] Teodise denildiğinde akla (İrenaeuscu teodise, süreç teodisesi, Augustineci teodise gibi) birden çok gelenek gelirken, savunma denildiğinde akla özellikle Plantinga'nın özgür irade savunması gelir. Teodiseler, kötülüklerin geniş ölçekte bakıldığı zaman iyiliklere vesile olabileceğinden, acının ve kötülüğün insan hayatı için kimi zaman gerekli olduğundan bahseder. Savunma ise, Tanrı'nın diğer canlılara değil de sadece insana verdiği ayrıcalıklı bir durum olan özgür iradenin kimi zaman kötülüklere sebep olabileceğinden bahseder.

Plantinga'ya göre insani sınırlara sahip olunduğu için teodiselerden elde edilebilecek sonuçlar bir teist için yetersiz kalır. Bu eksikliğin savunma ile giderilebileceğini ve savunmanın bir teist için yeterli olabileceğini ifade eder. Ayrıca Plantinga, teodisenin a priori olarak mümkün olmadığını ve insan aklını sınırlandırdığı için de prensipte zorunlu olmadığını vurgular.[91] Marilyn Mc Adams'a göre savunma ve teodiseler, kötülük problemleri ile ilgili gerekli kategorik ayrımları yapmadan her türlü kötülük olayını tek bir potada eritip çözme iddiasında oldukları için başarısız olmaya mahkumdurlar.[92] Richard Swinburne ise, tıpkı özgür irade savunması gibi her teodisenin esas noktasını ahlaki ve doğal kötülüğün oluşturması gerektiğini söylemiştir.[93]

---

[89] Taslaman, **a.g.e.**, 178.
[90] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 173.
[91] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 174.
[92] Akdemir, **Korkunç Kötülükler ve Tanrı**, 78.
[93] İbrahim Bor, **a.g.m.**, 154.

3. KÖTÜLÜK PROBLEMİNE KARŞI GELİŞTİRİLEN ÖNEMLİ SAVUNMA VE TEODİSELER

3.1. Özgür İrade Savunması

Özgür irade ne demektir? Bu sorunun cevabına geçmeden önce özgürlük ve irade kavramlarının ne demek olduğuna bakalım. Özgürlük "Ahlaki öznenin, kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına, iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumu"[94] olarak tanımlanmaktadır. İrade "Eylemlerimizi, arzu, niyet ve amaçlarımıza göre kontrol altında tutabilme ve belirleme gücü"[95] olarak tanımlanmaktadır. Özgür irade ise "Ahlaki öznenin, dış uyaranlar tarafından belirlenmeyip, kendisini bilinç yaşantılarıyla belirlediği anlayış"[96] olarak tanımlanmaktadır. Burada önemli olan bir diğer kavram ise seçimdir. Seçim "Bir konuda bir eylem söz konusu olduğunda, var olan alternatifler arasında birini diğerlerinden ayırt ederek, onun lehinde karar verme bilinçli işlemi ya da edimi"[97] olarak tanımlanmaktadır. Özgür irade savunmasının ana konusunu Tanrı'nın ahlaki kötülükler olmaksızın ahlaki iyiliklerin olduğu bir dünya yaratma imkanının olmaması ve Tanrısal belirleme, doğa yasaları, özgür irade arasındaki ilişkinin nasıl olduğu oluşturur.[98]

Özgür irade savunması, ateizmin önemli damarlarından biri olan ve daha çok ahlaki kötülüklerle ilgilenen mantıksal kötülük probleminin iddia ettiği gibi "Tanrı her şeye gücü yetendir", "Tanrı her şeyi bilendir", "Tanrı mutlak iyidir" önermeleri arasında bir tutarsızlık olmadığını göstermeye çalışmaktadır.[99] Teizm, mutlak güç

---

[94] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[95] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[96] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[97] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[98] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 193. ve Taslaman, **a.g.e**., 201.
[99] Manafov, **a.g.e**., 74 ve Nebi Mehdiyev, **Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği**, (İstanbul: İsam, 2008), 49.

sahibi ve yaşanmış ve yaşanacak her şeyin bilgisine sahip bir Tanrı'ya inanmayı gerektirir. Hal böyleyken birçok teist, Tanrı inancı ile özgür irade arasında bir sorun görmez. Çünkü tanıdığımız bir kişinin bir durumda nasıl davranacağını kestirebilmek onun iradesine müdahale etmek anlamına gelmez. Fakat tam aksi şekilde düşünüp Tanrı inancı ile özgür irade arasında problem olduğunu ileri süren pek çok teist düşünür ve mezhep vardır.[100] Kötülüklerin varlığı ile Tanrı'nın varlığı arasında "Ahmet evlidir" ve "Ahmet evli değildir" önermeleri arasındaki çelişki gibi bir çelişki yoktur.[101] Plantinga'nın ortaya koyduğu özgür irade savunmasına göre, kötülüklerin mevcudiyeti ile mutlak güç sahibi ve sevgi dolu Tanrı fikri, ateizm tarafından çelişki görülürken, diğer taraftan dünyada yaşanan bütün iyilikler de ateizmin yüzleşmek zorunda kaldığı önemli bir problemdir.

Özgür irade savunması ilk defa Augustine tarafından dile getirilmiş, günümüzde ise Plantinga ile özdeşleşmiştir.[102] Özgür iradeye sahip olmak yani karar verme gücüne sahip olmak, birden çok seçenek arasından tercihte bulunabilmek, insanı diğer canlılardan ayıran ve üstün kılan Tanrı'nın verdiği bir ayrıcalıktır. İnsan her zaman doğrudan ve iyiden yana karar veremediği için, özgür irade kötülüklerin sebebi de olabilmektedir. Plantinga, ahlaki kötülük içermeyen, özgür irade ile gerçekleştirilen ahlaki iyiliklerle dolu bir dünya yaratmanın Tanrı'nın gücü dahilinde olmayabileceği fikrine sahiptir.[103] Plantinga'ya göre hiçbir kötülüğün olmadığı ahlaki iyiliklerle dolu bir dünya yaratmaktansa, iyi ile kötü arasında özgür irade ile seçim yapılan bir dünya yaratmak daha değerlidir.[104] Kötülüklerin varlığı ile Tanrı'nın varlığı çelişkili görüldüğünden (ve bu çelişkiyi gidermek için), somut kötülükler reddedilemeyeceğinden Tanrı'nın varlığı reddedilebilmektedir. Öyleyse kötülüklerin olduğu durumlarda Tanrı'yı reddetmek kötülüklerin olmadığı durumlarda reddetmemek gerekir. Plantinga'ya göre, bu durumda evrenin bir kısmında Tanrı'nın varlığını kabul etmek bir kısmında ise reddetmek gerekir ki bu seçenek oldukça tutarsız ve çelişkilidir.[105] Plantinga özgür irade savunmasında daha çok mantıksal kötülük problemi, ahlaki kötülük gibi soyut konuları ele almıştır.

---

[100] Taslaman, **a.g.e.**, 202.
[101] Mehdiyev, **a.g.e.**, 51.
[102] Manafov, **a.g.e**., 72.
[103] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 51-52.
[104] Alvin Plantinga, **God and Other Mind**, (New York: Cornell University, 1994), 132.
[105] Mehdiyev, **a.g.e**., 50-51.

Plantinga'ya göre doğal kötülük ya şeytan işi şeylerdir ya da insanların daha fazla iyilik yapmaları için gerekli olan şeylerdir.[106] Plantinga bunları söylerken; ahlaki kötülüğün insan iradesinden, doğal kötülüğün şeytani varlıklar tarafından yapıldığını kesin bir şekilde iddia etmez fakat Tanrı ve kötülüğün bir arada olmasını mümkün gösteren bir hikaye yazmanın bile mantıksal açıdan kötülük sorununu iptal edeceğinden hareketle bunları gündeme getirir.

Plantinga'nın özgür irade savunması Marilyn McCord Adams, Antony Flew ve John L. Mackie tarafından eleştirilmiştir. Flew'a göre "Tanrı en yüce iyilik sahibi olarak insanı her koşulda iyiyi seçebilecek şekilde neden yaratmamıştır?", Mackie'ye göre ise "Tanrı, her koşulda iyi ve doğru olanı yapan özgür irade sahibi insanı yaratabilecek imkana sahip iken neden bu imkanını kullanmamıştır?"[107] Adams'a göre Plantinga tanrısal iyiliği ve özgürlüğü yanlış anlamıştır, şöyle ki; tanrısal iyiliği görmek için küresel ölçekte bakmak yerine bireysel hayatımıza yönelmemiz ve bizlere kötülükten çok iyiliğin verildiğini görmemiz gerekir. Özgür irade, eğer tarih boyunca yaşanan tüm felaketlerin, insanın cehenneme gitmesine sebep olan tüm davranışların nedeni ise onun nasıl bir değeri ve anlamı olabilir ki?[108] Burada önemli olan özgür iradenin kendisinden ziyade, mevcut pek çok çeldiricilere rağmen insanın özgür iradesiyle Tanrı'ya inanmayı seçmesidir. Bilim dünyasına hakim olan determinizmle özgür irade arasındaki ilişkinin nasıl olduğu pek çok felsefi ve teolojik tartışmalara konu olmuş bu sebeple bu konuya üç farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlar ise; determinizmi benimseyip özgür iradeyi reddeden katı determinizm, özgür iradeyi benimseyip determinizmi inkar eden libertaryanizm, özgür irade ile determinizm bağdaşır olduğunu iddia eden ılımlı determinizmdir.[109] Bunlar da özgür irade ile ilgili bir tartışma açıldığında karşımıza çıkacak hususlardır.

3.2. Süreç Teodisesi

Süreç teodisesinin ne olduğunu anlamak için anahtar kavramlar olan süreç, süreç felsefesi ve süreç teolojisinin ne demek olduğuna bakalım. Süreç "Olgu ya da

[106] Manafov, **a.g.e.**, 74.
[107] Akdemir, **Analitik Din Felsefesi**, 198-199.
[108] Akdemir, **Korkunç Kötülükler ve Tanrı**, 84-85.
[109] Taslaman, **a.g.e.**, 182-183-185-188.

olayların, belirli bir düzenin bulunduğu izlenimini verecek şekilde sıralanması durumu", süreç felsefesi "En ünlü temsilcileri arasında antik Yunan'da Herakleitos'un, çağdaş felsefede ise Bergson, Dewey, Whitehead'in bulunduğu, doğadaki yaratıcı ilerleme ve gelişmenin öneminin vurgulayan felsefe türü", süreç teolojisi "İnsanın yapısı ve insanlıkla birlikte, evrenin de bir süreç ya da gelişme süreci içinde bulunduğunu savunan, değişmeyi, Tanrı da dahil olmak üzere, tüm varlıkların temel özelliği yapan görüş" olarak tanımlanırlar.[110]

Yirminci yüzyılda doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin gelişmesiyle "değişim" kavramı önem kazanmıştır.[111] Bulunduğu çağın paradigmasıyla etkileşim halinde olan felsefe, özellikle felsefi teizm, bu kavramdan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Süreççi filozof ve teologlar, mutlak indeterminizmi ve kendi kendine bağlılık anlamına gelen mutlak determinizmi reddederler.[112] Süreç teodisesi şu üç konuyu ele almıştır; birincisinde otoriter, despot Tanrı anlayışının teizme zarar verdiğini düşünerek bunu gidermeye çalışmışlar, ikincisinde Tanrı'nın "oluşmakta olan" yanı olduğunu ifade ederek ahlaki davranışlarda insanın sorumluluğunu vurgulamışlar, üçüncüsünde sınırlı kudret anlayışına sahip oldukları için Tanrı'nın kendi kendisini sınırladığını bundan dolayı dini açıdan endişe duyulmamasını vurgulamışlardır.[113]

Süreç teodisyenleri, kötülük problemini çözmek için Hume'un ileri sürdüğü Tanrı sonsuz iyilik, mutlak güç ve sınırsız bilgi sahibidir önermelerinden yola çıkmış ve Tanrı'nın sınırsız iyilik sahibi olduğunu inkar etmemişlerdir. Ancak sınırlı güç sahibi olduğu anlamını daha geniş tutarak benimsemişlerdir.[114] Tanrı'nın gücünün sınırlı olduğunu kabul etmek aynı zamanda bilgisinin de sınırlı olduğunu kabul etmek demektir.[115] Böyle bir Tanrı anlayışının Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi vahiy temelli dinler için kabul edilmesi mümkün değildir. Hick bu konudan şu şekilde bahsetmektedir; süreç teolojisinde güç sahibi Tanrı, bu evrenin yaratıcısı ve sürdürücüsüdür ama insanların özgür iradelerini kullanabilmeleri için bu gücünü sınırlar, zaten burada asıl önemli olan ilahi varlığı da kapsayan ve yaratılmamış olan 'süreçtir'. Süreççi filozof ve teologlar, her şeye gücü yeten Tanrı

[110] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[111] Mehmet Aydın, **Alemden Allah' a**, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 200), 104-108.
[112] Albayrak, **a.g.e.**, 200.
[113] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 100-101.
[114] Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1992), 153.
[115] Mehmet Aydın, **Tanrı Ahlak İlişkisi**, (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 180.

anlayışına karşı çıkar ve yaratıcı gücün ne olduğunu özgürlük kavramı içinde açıklamaya çalışırlar. Geleneksel teodisede ahlaki kötülükler insanın özgür iradesine atfedilirken süreç teodisesinde sadece ahlaki kötülük değil aynı zamanda fiziksel kötülük de insanın özgür iradesine atfedilerek açıklanmaya çalışılır.[116]

Süreç teodisesi, İrenaeaus'cu ve Augustine'ci teodiselerle zıtlık içermektedir. Sistemli şekilde ise ilk defa David Griffin'in "God, Power and Evil" kitabında sunulmuştur.[117] Griffin, Tanrı'nın "yoktan var eden" özelliği olduğuna itiraz eder çünkü bu açıdan kötülüğün çözülemez olduğunu düşünür.[118] Hick'e göre Griffin'in süreç teodisesi; antik Stoacı, Yeni Platoncu ve Augustine'nin de kullandığı analojik yöntem ile ilgilidir ve etikten daha çok estetik prensipler içermektedir.

Süreç teodisesinin bir diğer önemli ismi ise Whitehead'dir. Ona göre Tanrı çift kutuplu uluhiyete sahiptir, şöyle ki; biri evrende ki düzeni oluşturan "asli" yönü diğeri süreçten etkilenen "oluşan tabiatı"dır ve kötülük tam da bu farklı özelliklerden meydana gelmektedir.[119] Whitehead, felsefesinde, Tanrı'yı geleneksel olarak atfedilen rollerinden sıyırıp, onu zorlayıcı değil de ikna edici olarak göstermeye çalışır.[120] Whitehead kötülüğü "şeylerin maksatlarının çatışması" olarak tanımladıktan sonra mutlak kötülük ve spesifik kötülük olarak ikiye ayırır ve yokluğun karşılığı olan mutlak kötülüğün tercihten kaynaklanan spesifik kötülükten daha derin olduğunu vurgular.[121]

Süreç teodisesine göre Tanrı Güç, İlke ve Organik Bütün olarak sunulmuş ve böyle olunca da iyiliklerden sorumlu olmayan, ibadet edilmeye gerek duyulmayan, yaratılmışlardan ayırt edilemeyen ve dinlerin ilgi alanına girmeyen tuhaf bir metafizik düzen içerisinde bir Tanrı anlayışı karşımıza çıkmıştır.[122] Hick'e göre süreç teodisesi, ahlaki ve dini olarak kabul edilmesi kolay olmayan entelektüel bir çabadır, şöyle ki; bu teodise bize dünyada yaşanan açlık, sefalet, savaş, terör, zulüm, hastalık gibi durumlarda yani tüm fiziksel ve zihinsel kötülükler için bir sorumlu göstermez yalnızca oluşmakta olan sürece vurgu yapar. Bu teodiseye iki açıdan

[116] Albayrak, **a.g.e.**, 201.
[117] Hick, **Philosophy of Reigion**, 49.
[118] Manafov, **a.g.e**., 89.
[119] Manafov, **a.g.e**., 87-88.
[120] Aydın, **Alemden Allah' a**, 105.
[121] Albayrak, **a.g.e.**, 198-199.
[122] Yaran, **Kötülük ve Teodise***,* 101-102.

eleştiri yöneltilebilir. Birincisi, natüralizmden pek ayırt edilemiyor olmasıdır. İkincisi ise yeni bir teodise olmakla birlikte kötülük problemine getirdiği çözüm çabaları itibariyle yetersiz ve diğer teodiselere nispetle daha az kapsayıcı olmasıdır.

3.3. İslam Düşüncesinde Teodise

İslam düşüncesiyle yoğrulmuş felsefe, ilk olarak 8. yüzyılda, Abbasi Hilafetinin kuruluşu ile ortaya çıkmıştır.[123] Batı düşüncesinde olduğu gibi İslam düşüncesinde de kötülük meselesi (İhvani Safa, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd tarafından) felsefi ve (Mutezile, Eş'ari, Maturidilik tarafından) kelami açıdan epeyce tartışılmıştır. Seneviyye ve Dehriyye gibi inkarcı ekollerin saldırıları, İslam düşünürlerini teodise ile ilgilenmeye adeta zorlamıştır.[124] Bir yandan Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın hikmet sahibi, rahman ve rahim olan özellikleri sıklıkla vurgulanırken diğer yandan onun himayesindeki dünyada meydana gelen (sel, heyelan, deprem gibi) doğal kötülükleri açıklamak İslam ilahiyatı açısından çetin bir meseledir.[125] Kimi düşünürler, İslam düşüncesinde kötülük probleminin Yahudilik ve Hristiyanlıkta bahsedildiği kadar ele alınmadığını söylemiştir. Oysa Yahudilik ve Hristiyanlığın sahip olduğu yanlış dini dogmaları yüzünden problemin içinden çıkamadığını, bu problemle ilgili ikna edici tek cevabın İslam Hikmetinde olduğunu söyleyenler de vardır.[126]

İslam düşüncesinde, iyiliğin Allah'tan kusursuzca gerçekleşecek şekilde taşması demek olan inayet, kötülüğün ne olduğunu anlamak için önemli bir kavramdır. Kötülük ise maddenin kendisinden kaynaklanabildiği gibi maddeyi yetkinlikten alıkoyan bir dış etkenden de kaynaklanabilir.[127] Kuran-ı Kerim açısından kötülük; bilinç, irade ve ölümle sonuçlanacak bir hayata sahip olan insanın bu dünyadaki sınavıdır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanlara kulluk etmesi için irade verdiğinden bahsedilmiştir.

İslam düşüncesinde kötülük problemi ile ilgilenen isimlerin ve ekollerin görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse şunlar denilebilir: İhvanı Safa'da, "hayır da

---

[123] Necip Taylan, **İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri**, (İstanbul: İFAV, 1994), 25.
[124] Manafov, **a.g.e**., 178.
[125] Necip Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998), 164.
[126] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 123-124.
[127] Mahmut Kaya, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 299-300-301.

şer de Allah'tandır" denilerek Allah'ın hikmetine bağlılık vurgulanır.[128] Sudur anlayışına sahip Farabi'ye göre her şey nasıl olması gerekiyorsa öyledir yani Allah'ın adaleti ile dünyada olup bitenler arasında uyum vardır.[129] İbn Sina evrendeki kötülüklerin çokluğunu kabul eder ama kötülüklerin çoğunlukta olduğunu ve ebedi hayırlara etki edebileceğini kabul etmez.[130] Kötülük konusunda İbn Sina gibi iyimser olan Farabi'ye göre bu alem mümkün alemlerin en iyisidir yani her şey yerli yerinde ve mükemmeldir.[131] İbn Rüşd'e göre kötülük dahil her şeyi yaratan Allah, yarattığı bütün şeylerin bilgisine sahiptir fakat bizim kötülük olarak değerlendirdiklerimiz ilahi açıdan kötü olarak değerlendirilemeyebilir hatta ilahi adaletin tecelli etmesi için gerekli olabilir.[132] Mu'tezile ekolüne göre iyilikleri irade edip yaratan Allah, kötülükleri irade edip yaratmaz bu sebeple kötülükler insan eylemlerinden kaynaklanır ve insan iradesi ile açıklanamayan kötülükler ise ilahi fiillerle ilişkili oldukları için kötü olarak nitelendirilemezler.[133] Eşari ekolüne göre Allah iyiden de kötüden de sorumludur ve yaşanan iyi ve kötü olaylar karşısında kaderci olmak gerekir.[134] Olgu ve olayların bizzat kendisini değil de sonucunu esas alan Maturidiliğe göre kötülük, insanın Yaratıcısıyla olan ilişkisine dayanır.[135] Muhammed İkbal'e göre ise insana irade verilmesi hem riskli bir durumdur hem insanın değerli olduğunun işaretidir.

3.4. Augustineci Teodise

Kötülük problemine karşı geliştirilmiş en geniş kapsamlı ve önemli teodiselerden biri hiç şüphesiz ki Augustine[136] teodisesidir. Augustine, kötülük probleminin ne olduğunu belirlemek adına şu üç soruyu sormuştur: "Kötülük nedir?", "Metafiziksel olarak kötülük nedir?", "Deneyimsel obje ve olayların hangileri kötülük sayılabilir?". Augustine, teodisesinin temelini oluşturan Plotinus

[128] Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, 151.
[129] Manafov, **a.g.e**., 186.
[130] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 152.
[131] Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, 162.
[132] Manafov, **a.g.e**., 191-192.
[133] Manafov, **a.g.e**., 193-194.
[134] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 169.
[135] Manafov, **a.g.e**., 202-203.
[136] Augustine, Kuzeybatı Afrika'da Thagaste'de doğmuş ve M.S. 354-430 yılları arasında yaşamıştır. Hristiyanlığın en etkili düşünürlerindendir. Yapıtlarından bazıları ise; Contra Academicos, De beata vita, De ordine, Soliloqua'dır. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi,** (İstanbul; Remzi Kitabevi, 1966), 135.

gibi, kötülüğün insani olduğunu, Tanrı'dan bağımsız bir varlık alanının olmadığını, sadece özünde iyi olan bir şeylerin yolunda gitmemesi olarak düşünür.[137] Hick'e göre Augustine teodisesi, bütün kötülükleri insanın özgür iradesine ve şeytana atfederek Tanrı'yı bütün kötülüklerden temizlemek ister.

Augustine Hristiyanlığı seçmeden önce maniheizm[138] inancına sahipti. Maniheizmi ve ona dair öğretiler olan manici düalizm ve gnostik düşünceleri reddederek yeni inancında sonsuz iyilik, güzellik ve mutlak güç sahibi bir Tanrı tasavvuru benimsedi. Fakat hemen hemen her eserinde işlemeyi takıntı haline getirdiği kötülük problemini bu Tanrı tasavvuru ile uyumlu olarak nasıl açıklayacağı, Hick'e göre önemli bir soruydu. Bu sorunun cevabını Etienne Gilson şu şekilde verdi: Antik Yunan'dan, Eflatunculuktan ve sıkı takipçisi olduğu Plotinos'tan etkilenen Augustinus, mevcut iyiliklerden yola çıkarak Tanrı'nın var ve iyi olduğu sonucuna vardı. Öyleyse iyilik var ve iyiliğin zıttı olan kötülük ise yoktur yani kötülüğü maddeye indirgedi ve Tanrı'nın maddenin doğasından sorumlu olmadığı için kötülüğün kendisinden de sorumlu olmadığını ispat etmeye çalıştı.

Bu teodise kötülüğün meydana geliş sebebini dört faktörle açıklamaya çalışır. Bu faktörler ise şunlardır; ilki iyiliğin yokluğu olarak kötülük, ikincisi özgür iradenin yanlış kullanılmasından kaynaklanan kötülük, üçüncüsü evrende ki "bolluk prensibi"nden kaynaklanan kötülük, dördüncüsü ise evrendeki estetik tema fikridir. Şimdi bunların ne demek olduğuna kısaca bakalım.

Mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın kendi kendisinden taşıp evreni yaratması onun yetkin bir varlık ve yetkin bir zeka olmasının yanı sıra bizzat İyi olmasından da kaynaklanır.[139] Varlık çeşitli iyilik derecelerine inerek sayısız biçimde bolluğunu dökmüş ve iyilik üretemez hale geldiğinde işte tam da bu noktada iyiliğin yoksunluğu olarak kötülük ortaya çıkmıştır yani kötülük eksiklik, mülkiyetsizlik ve var olmama halidir.[140] Her türlü iyiden yoksun olan sadece mutlak hiçliktir çünkü

---

[137] Manafov, **a.g.e**., 94-95.
[138] "Maniheizm, Zerdüşt inançlarıyla eski Mezapotamya dinlerinin bir sentezinden meydana gelen bir din olarak, hem evrenin kendisini hem de insan varlığını, iyilikle kötülüğün, hayırla şerrin savaş alanı olarak görür." Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[139] Zeki Özcan, **Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma,** (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 109.
[140] Hick, **Evil**, 41.

her ne olursa olsun var olan nesnelerin iyi bir tarafı vardır fakat bu nesneler mutlak iyiliğe sahip olmadıkları için de bozulmaya mahkumdurlar.[141]

Teizme göre, evrenin kapsadığı her durumdaki mükemmelliği ve iyi oluşu; kötülüğü yapanların, günahı işleyenlerin sorumluluktan kurtulabileceği anlamına gelmez. Augustine, kendisinden önce yaşamış eski ve yeni Plantoncular, Gnostikler ve Maniheistlerin aksine maddeyi bir düşman olarak görmemiştir çünkü ona göre varlığın tamamı var olanların ise bir kısmı iyidir. Hick Augustine'nin böyle düşünerek natüralizmin temelini attığını iddia etmiştir. Bu teodiseye göre kötülük "gerekli" ve "birincil" olarak değil "göreceli" ve "ikincil" olarak değerlendirilmiştir.[142]

Bu teodise içerisinde kötülük problemine karşı geliştirilen ikinci cevapta ise kötülük, insanın sahip olduğu özgür iradesini yanlış yerlerde kullanmasının sonucu olarak tanımlanmıştır. Bu teodiseye göre evren mükemmel bir şekilde ilahi kudretle, her biri kendi alanına sahip formların oluşturduğu hiyerarşik bir yapıda yaratılmıştır ve meydana gelen tüm doğal kötülüklerse insanların iradeleri ile işledikleri günahların bir bedelidir.[143]

Augustine'e göre kötülüğün doğasının ve kökeninin ne olduğunu sormak önemlidir.[144] Ona göre Tanrı insanı günahsız bir şekilde yaratmıştır. İnsan Tanrı'nın kendisine verdiği iradeyi bile isteye kötüye kullanmış ve günaha düşmüştür. Kötülükleri doğal ve ahlaki olarak ayırdıktan sonra şöyle açıklamıştır. Mutlak iyi bir Tanrı'nın iyiliklerle dolu olarak yarattığı bu evrende seller, depremler gibi doğal afetlerin meydana gelmesi insanın özgür iradesi ile işlediği günahlara karşılık adil bir şekilde verilmiş bir ceza olarak açıklanabilir.[145] Özgür irade sahibi bazı melekler Tanrı'ya karşı geldiler ve bu karşı gelme insan ve meleklerin yeryüzüne "düşüşüne" sebep oldu ki bu da günah ya da ahlaki kötülüğün kaynağı olarak açıklanabilir.[146] Augustine'e göre bu dünya üzerindeki kötülükler dünyanın değerini eksiltmez.

---

[141] Augustinus, **İtiraflar**, çev. Dominik Pamir. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 154.
[142] Manafov, **a.g.e**., 98.
[143] Hick, **Philosophy of Religion**, 43.
[144] Hick, **Evil,** 59.
[145] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 92.
[146] Manafov, **a.g.e.**, 99.

Çünkü bu dünya üzerinde hiçbir kötülüğün olmadığı bir dünya kadar ahenkli ve uyum içindedir.

Evren çok karmaşık ve kompleks bir yapıya sahiptir. Bu yapı iddia edildiği gibi kaostan oluşmaz aksine çok çeşitli ilişkilerle birbirine bağlıdır. Şöyle ki; sadece içinde yaşadığımız dünyada bile birbirinden tamamen farklı özelliklere sahip milyonlarca türde organizma ve özgün canlı türü bir düzen içerisinde yaşamaktadır. Bütün bu yaratılmışlar, evren ile ona dair bildiklerimiz ve bütün bunların yaratıcısı olan Tanrı bir hiyerarşik düzende ele alındığında şüphesiz ki Tanrı en yüksektedir ve insan da yaratılmışların en yükseğindedir. Bu bağlamda ele alınan "Niçin evrenin tüm aşamalarını aşağı doğru olarak buluruz?" yani, "Hiyerarşik düzende kötülüklerin bulunduğu alt tabaka niçin vardır?" sorusu önemlidir. Bu soru Hristiyanlığın geleneksel cevabı olan insanın düşüşü öğretisiyle açıklanamaz. Arthur Lovejoy, bu soruyu "bolluk esası" ile açıklamıştır.[147]

Bu teodise içerisindeki dallardan biri olan estetik temaya göre "evren kötü yönleriyle bile harikadır". Yaratılmış bazı şeyler diğer şeylerle uyumlu olmadığında kötü olarak düşünülebilir fakat yaratılmış hiçbir şey kötü değildir. Henüz diğer yaratılmışlarla uyum sağlamamış olabilir ama bu hiç uyumlu olmayacağı anlamına gelmez. Augustine göre, Tanrı'nın perspektifinden bakıldığında, yaşanan bütün kötülüklerin içinden iyilik çıkmaktadır.[148] Madem her kötülük bir başka iyilik için vesile, bu bağlamda ahlaki kötülük Augustine tarafından nasıl açıklanabilir? Ahlaki kötülükler, en geniş perspektiften bakıldığında iyidirler ve mutlak adalet sahibi Tanrı'nın bu kötülükleri, günahları işleyenleri adil olarak cezalandırması gerekir ki Augustine için cehennem tam bu noktada meşrudur. Çünkü adalet sahibi Tanrı'nın iyi ruhları ödüllendirmeye hakkı olduğu gibi kötü ruhları cezalandırmaya da hakkı vardır. Hick ise Augustine'nin cehennemin varlığını gerekli görmesini eleştirir çünkü ona göre cehennemin varlığı kötülük problemini daha karmaşık hale getirmektedir.[149] Hayvanlar ve bitkiler ise bilinç sahibi olmadıkları için ölme ya da çürüme gibi durumlarda eziyet çekmezler.

---

[147] Hick, **Evil**, 70-71-72.
[148] Hick, **Evil**, 84.
[149] Manafov, **a.g.e**., 106-107.

Augustineci teodiseye yapılan eleştiriler daha çok teodisenin teolojik boyutuna yöneltilmiştir. Bu teodiseye şu açılardan eleştiri yöneltilmiştir: İlki Friedrich Schleiermacher'in, Tanrı'nın mutlak güçle yarattığı evren fikrine yönelttiği eleştiridir. İkinci eleştiri ise cehennem fikrine yöneltilmiştir.[150] Bu teodiseye yöneltilen ve John Hick tarafından dile getirilen bir diğer eleştiri ise mükemmel Tanrı'nın yarattığı ve mükemmel bir evrende yaşayan sınırlı da olsa mükemmelliğe sahip var olanların, kötülüğe ve günaha nasıl saplandığına ikna edici bir yanıt verilememesidir.[151]

3.5. İrenaeuscu Teodise

Kötülük problemine karşı Augustine teodisesinden önce geliştirilen bir diğer önemli teodise İreneaus teodisesidir. Bu teodise, kilisenin erken dönem babalarından olan, milattan sonra 130 ve 202 yılları arasında yaşamış aziz İreneaus tarafından geliştirilmiştir.[152] Bilimin yeterince gelişmediği dönemlerde Batı teolojisinde, özellikle Augustine teodisesinde, mitoloji ve gerçekler öylesine iç içe girmişti ki bunları birbirinden ayırmak oldukça güç hale gelmişti. Bu teodiseyi modern felsefenin gündemine getiren John Hick ise Augustine teodisesinde bulunan bu güçlüklerin İrenaeus teodisesiyle çözebileceğini düşünmüştür.[153] Grek etkileri taşıyan İrenaeus teodisesi Augustine teodisesiyle karşılaştırılabilecek bir geleneğe sahip değildir.[154] Gnostik[155] düşünürler, Antik dönemin önemli filozoflarından olan Anaksagoras, Empedokles, Platon, Aristo'dan etkilenerek evrenin sonsuz olduğunu iddia etmişlerdir. Ortaçağ Batı felsefesinin önemli isimlerinden biri olan İreneaus ise gnostiklerin aksine Tanrı'nın evreni mutlak iradesi ile yoktan var ettiğini iddia etmiştir.[156]

Günahın ve kötülüğün kökeni ve doğasının ne olduğunu açıklamaya çalışan Augustine teodisesinde ana nokta, özgür irade sahibi melek ve insanların bu iradelerini yanlış yönde kullanmalarının sonucu olarak cennetten dünyaya

---

[150] Hick, **Philosophy of Religion,** 44-45.
[151] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 105.
[152] Hick, **Philosophy of Religion**, 45.
[153] Manafov, **a.g.e.,** 109.
[154] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 108.
[155] Gnostisizm "bir din çerçevesi içerisinde ortaya çıkan ve inanç yerine bilgiyi (gnosis) geçiren öğreti" olarak tanımlanmaktadır. Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[156] Ahmet Cevizci, **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, (Bursa: Asa Kitapevi, 1999), 31.

“düşme”leri üzerinedir. Burada ki “düşme” vurgusunun oluşturulmasında kaynak olarak İncil gösterilmiştir.[157] Fakat Hick'e göre İncil'den bu anlamlar çıkarıldığı gibi aksi yönde anlamlar da çıkarılabilmektedir. Ayrıca kötülük yapmaları için insanları ayartan şeytan ya da benzer türdeki varlıkların gerçek mi yoksa psikolojik bir yanılsama mı olduğu Hick’e göre açıklanması zor bir durumdur.

Augustine teodisesinde her biri kendi içerisinde iyi olan varlıkların hiyerarşisinden ve özünde hiçbir şeyin kötü olmadığından bahsedilmiş iken, İrenaeus teodisesinde insanın Tanrı'nın oğlu ya da kızı olmadığından, onun mükemmel şekilde yaratılmadığından, ancak özgür iradesini kullanıp mükemmelleştikçe Tanrı'ya yaklaşabileceğinden bahsedilmiştir.[158] Hick’in bahsettiği gibi, insan her ne kadar varoluşsal olarak günahkar, bilgi bakımından sınırlı olsa da, bir taştan ya da şeytandan farklı olarak yaratıcısına karşı tarafsız ya da yabancı değildir çünkü insanın yolu yaratıcısına varmak üzere yapılandırılmıştır.

Eğer durum bu teodisenin iddia ettiği gibi ise öyleyse neden insanlar işin en başında mükemmel ve kusursuz varlıklar olarak yaratılmayıp mükemmelleşmeleri kendi özgür iradelerine bırakıldı? İrenaeus teodisesi bu soruya yanıtını “insan özgürlüğünün pozitif değeri” üzerine odaklanarak verir ve şu iki noktaya dikkat çeker: İlkinde, kötülükle ilgili herhangi bir çeldirici, ayartıcı etkenlerin olduğu bir durum içerisinde yapılan iyiliklerle, bu çeldirici etkenlerin olmadığı durum içerisinde yapılan iyilikler kıyaslandığında ilkinin daha değerli olması vurgulanmış; ikincisinde ise, mükemmel bir Tanrı tarafından yaratılan insanın, kadın ve erkek fark etmeksizin, gerçek bir özgür iradeye sahip olamayacağı vurgulanmıştır.[159] Zaten irade özü gereği eksiktir yani “en yüce bir biçimde var olandan daha az bir varlığa sahip olana doğru bir eksilmedir”.[160]

İnsanın başına gelen tüm acıların bir ya da birden çok sebebi olabilir. Kötülük kimi zaman insanın özgür iradesini yanlış kullanmasından kaynaklandığı gibi kimi zaman da doğal afetler, bakteriler gibi insan iradesinin dışında gerçekleşebilir. Fakat hangi kötülüğün insan iradesiyle gerçekleştiğinin hangi kötülüğün insan iradesi

---

[157] Hick, **Evil**, 209.
[158] Hick, **Philosophy of Religion**, 43-44.
[159] Hick, **Philosophy of Religion**, 45.
[160] Yasa, **a.g.e.**, 74.

dışında gerçekleştiğinin sınırını belirlemek hayli zordur. Kesin olan ise, kötülüğü deneyimlemenin insanın kaderi için kaçınılmaz ve karmaşık bir durum olmasıdır. Bu teodiseye göre, insanın başına gelen ve hiçbir şekilde kaçamadığı kötü olayları makul şekilde açıklamanın tek yolu bütün bu yaşananların "ilahi amaç" uğruna gerçekleşiyor olmasını vurgulamaktır.[161]

İnsanın iradesini yanlış kullanmasından kaynaklanan kötülük ile Tanrı'nın mutlak kudret sahibi olduğu fikrinin çelişmemesinin sebebi içinde kötülük barındıran bir dünyanın içinde kötülük barındırmayan dünyadan daha iyi olmasıdır çünkü zıtlıklar güzelliği arttırır ikinci olarak ise, yaşanan acılar kahramanların, yardımseverlerin ortaya çıkmasına sebep olur.[162] Özünde her şeyin iyi olduğunu düşünerek kötülüğü yalnızca maddeyle ilişkilendiren Augustineci teodiseden farklı olarak İrenaeuscu teodise, kötülüğe pozitif bir anlam yükleyerek onun Tanrısal amaca uygun olduğunu belirtir ve "kazanılmış mükemmelliği", "bahşedilmiş mükemmellikten" daha çok önemser.[163] Ayrıca ölümden sonra ki hayata da pozitif bir anlam yükler. Tanrı'nın emirlerine muhatap olan insan, özgür iradesi sayesinde iyi eylemlerde bulunabildiği gibi kötü eylemlerde de bulunabilir fakat Tanrı'nın isteği kullarının daima iyi işler yapıp iyi bir varlık haline gelmesinden yanadır.[164]

Tanrı'nın dünyayı yaratmaktaki amacı, olabildiğince az kötülüklerin olduğu olabildiğince çok memnuniyet veren şeylerin olduğu yani "hedonist bir cennet" yaratmak değildir. Bir an için dünyanın böyle olduğunu farz edelim, o zaman bir katil ya da hırsız yaptığı kötülüğün karşılığında ceza çekmeyecek çünkü ceza ya da caydırıcı unsur denen şey olmayacaktır. Asıl o zaman dünya şimdiki halinden daha tehlikeli olmaz mıydı? Bu teodiseye göre Tanrı'nın dünyayı yaratmaktaki amacı karşılaştığı iyi ve kötü durumlarda tercihini iyiden yana kullanan, kendi özgür iradesi ile Tanrı'nın yolundan gitmeye çalışan insanın ruhunun mükemmelleşmesi için sınırlarını insanın belirleyemediği bir nevi ev tasarlamaktır.[165]

Felsefi bir tavır olarak, bir şeyi tanımlamak için o şeyin zıttı olan şeyden yola çıkılır ve tanımlanmak istenen şeyin ne olup ne olmadığı belirlenebilir. Eğer

[161] Hick, **Philosophy of Religion**, 46.
[162] Yasa, **a.g.e.**, 60-88.
[163] Manafov, **a.g.e**., 113.
[164] Cevizci, **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, 31.
[165] Hick, **Philosophy of Religion**, 47.

dünyamız "hedonist bir cennet" olarak tasarlanıp yaratılsaydı ve felsefi bir tavır almak gerekli olsaydı keyif, zevk, mutluluk gibi şeyleri tanımlamak için bile acı, çile, keder, kötülük gibi şeylere ihtiyaç duyulurdu. Aynı yöntemden gidildiğinde insanın ahlaki olarak iyi yönde gelişmesi için kötülüklerin gerekli olduğu söylenebilir. Çok çeşitli meyvelerin, sebzelerin, birbirinden farklı iklim ve mevsimlerin olduğu dünyamızda bu güzellikleri tanımlamak için doğal kötülüklerin olması da kaçınılmazdır. Çünkü dünyamız kendi içerisinde zıtlıkları ve çelişkileri barındırır.[166]

Hristiyanlığın "insanın düşüşü", Tanrı, insan, kötülük gibi geleneksel öğretilerine ters düştüğü için bazı teologlar tarafından eleştirilen İrenaeus teodisesi özetle şudur; "*image*" ve "*likeness*" olarak belirtilen iki aşamada yaratılan insan, Tanrı'dan bilişsel mesafe olarak uzakta yaratılmıştır. Ancak insanın Tanrı'ya ulaşmasının yolları açık bırakılmıştır. İnsan bu uzaklık sayesinde özgür iradeye sahiptir. İnsanın yetkinleşmesi zor şartlara sahip bu dünyada başlamış ve öbür tarafta da devam edecektir. Bu teodise, insanın yetkinleşmesi için gerekli görülen ahlaki ve doğal kötülükten de Tanrı'yı sorumlu tutmuştur.[167] Ahlaki olarak sorumlu olabilmek için irade özgürlüğüne ihtiyaç vardır. Zaten her şey, Tanrı tarafından kendi suretinde yaratılmış ve ruhunun yetkinleşmesini tamamlayıp yine Tanrı'ya gidecektir.[168]

[166] Hick, **Philosophy of Religion**, 48.
[167] Manafov, **a.g.e**., 112-113.
[168] Paul Badham, **A John Hick Reader**, (Londra: Macmillan 1990), 104.

4. JOHN HİCK' İN KÖTÜLÜK PROBLEMİNE YAKLAŞIMI

4.1. John Hick'in Hayatı

20. yüzyılın önemli din filozofları arasında kabul edilen John Harwood Hick, 20 Ocak 1922'de Scarborough'da (İngiltere) doğdu. Felsefi ve dini konulara karşı oldukça meraklıydı. Bu sebeple Hristiyanlığın dışında başka dinlerle de ilgilendi.

John Hick, yüksek öğrenimine önce Hull Üniversitesi Hukuk Fakültesinde başladı. Daha sonra Edinburg Üniversitesi Felsefe Bölümüne kayıt oldu. Hristiyan din adamı olmak için İngiliz Kilisesine üye oldu.[169] 1961'de muhafazakar teoloji anlayışından belirgin bir şekilde ayrılmaya başladı. Tanrısal bir varlığın güçlü bir biçimde farkındaydı ve bu farkındalıkla birlikte gelenekçi öğeleri zaman içinde ortadan kaybolmaya yüz tuttu.[170] 1994'te Birmingham Üniversitesi'nden emekli oldu.[171] 9 Şubat 2012'de Birmingham'da hayata veda etti.

4.2. John Hick'in Felsefesine Genel Bir Bakış

20. yüzyılın ortalarına doğru insan, modern bilimin vesile olduğu yeni bir dünya ile karşı karşıyaydı. Bu dönemde insan, daha önce hiç olmadığı kadar mekanikleşmiş bir dünya düzenin içerisinde bulunuyordu. Daha ziyade teknik bir işleve sahip modern bilim, birçoklarının sandığının aksine, insanın varoluşsal sorunlarına ikna edici yanıtlar getiremedi. İnsanın hayatı, özgürlüğü, dine yaklaşımının nasıl olması gerektiği gibi felsefenin de kapsamına giren konular hala canlılığını sürdürmekteydi. Bu sebeple filozofların da bu duruma kayıtsız kalması mümkün değildi.

---

[169] Manafov, **a.g.e.**, 16
[170] Manafov, **a.g.e.**,16-17
[171] Manafov, **a.g.e**., 17

John Hick, getirdiği yaklaşımlar sebebiyle yirminci yüzyılın en önemli ve en tartışmalı din felsefecilerinden biridir. İnsan hayatında, kimileri tarafından reddedilebilse de, göz ardı edilemeyen bir alana sahip olan din nedir? Dünya üzerinde bu kadar çok farklı din varken hepsini kapsayan genel bir din tanımı yapmak oldukça zor olmakla birlikte şöyle bir tanımda bulunulabilir; "İnsan varlığının yaşam ve tecrübelerinin üç temel boyutuyla ilgili sorulara, belirli özellikleri olan bir Tanrı kavramıyla yanıt getirmeye çalışan inanç sistemidir."[172] Dinin, hem fenomenal hem psikolojik hem de sosyal tarafı vardır. Ancak Hick'e göre din kelimesinin tek bir doğru anlamı yoktur çünkü din kelimesinin karakteristik bir özelliği yoktur. Bunun altında yatan birçok farklı olguyu Ludwig Wittgeinstein'ın "aile benzerliği" terimiyle açıklamaya çalışmıştır.[173] Pek çok farklı din ve öğretide Hick'in dikkatini çeken şu ortak noktalar olmuştur; Dinlerin hakikat iddiaları, Tanrı ya da Tanrıların varlığı, bunların ibadet edilmeye değer bulunmaları, bir kurtarıcı ya da kurtuluş fikrine sahip olmalarıdır. Peki din felsefesi nedir? Hick, din felsefesinden şöyle bahsetmektedir; Din felsefesi, teolojinin değil de felsefenin bir alt dalı olarak dini inançların felsefi savunmasıdır ve dini kavramları, inanç sistemlerini, dini tecrübeleri ve dini faaliyetleri inceler fakat dini öğretme alanı da değildir. Bu sebeple, ateist bir kişi de agnostik bir kişi de inanç sahibi bir kişi de dine felsefi bir tavırla yaklaşabilmektedir.

Hick akademik hayatına hukuk ile başlayıp sonra felsefeye daha sonra da manevi bir dönüşle teolojiye yöneldi, fakat başlangıçta bulunduğu muhafazakar çerçeveden seneler içerisinde uzaklaştı ve kendisini daha yüce bir gerçeklikle karşılaşmaya adadı.[174] Sadece Hristiyanlığı değil aynı zamanda Yahudilik, Budizm gibi birçok farklı dini inceleme konusu yaptı. Felsefesini oluşturmasında eskatolojinin,[175] "bilişsel mesafe" kavramının ve dini çoğulculuğun yeri oldukça önemlidir.[176] Hick'in "dini çoğulculuk" derken kastettiği şey, aslında bütün ilahi dinlerin özde bir olarak değerlendirilmesidir.

---

[172] Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[173] Hick, **Philosophy of Religion**, 2.
[174] Badham, **a.g.e**., 1-2.
[175] Eskatoloji, 'İnsanın akıbetine, ölümden sonraki hayatına ve dünyanın nihai akıbetine ilişkin dini teori' olarak tanımlanmaktadır. Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**.
[176] Manafov, **a.g.e**., 161.

Hick'in, insan zihninin sınırlarını aşan, mutlak güç ve sonsuz Tanrı fikrine sahip olmasıyla birlikte bilinen dinsel inançlarla uyuşmayan görüşleri de vardır. Şöyle ki; Hristiyanlığın esas noktalarından biri olan "düşüş" öğretisini reddetmiştir. Ayrıca cehennemin varlığı fikrine, kötülük problemini içinden çıkılamaz bir hale getireceğini düşündüğünden mesafeli durmuştur.

20. yüzyılda, Tanrı inancının rasyonel olup olmadığı, Tanrı ile kötülüğün varlığı arasında bir bağlantı olup olmadığı gibi, modern insanın imanının karşı karşıya kaldığı önemli konular vardır. Birçok din felsefecisinin aksine Hick felsefesinin merkezini bu tür konularla oluşturmuştur. O, imanı bir çember içerisinde sınırlamayı imkansız bulmuş, mantıkçı pozitivistlerin sert eleştirilerine karşı entelektüel bir meydan okumaya yapmaya çalışmıştır.[177] Temel bir olgusal inancın herhangi bir dini manzara için önemli olduğu konusunda ısrar etmiş, inançlı bir hayat yaşamak için geçerli bir yol olduğunu savunmuş, Tanrı'nın varlığının ispatlanmasında soyut soruna odaklanmamız gerektiğini söylemiştir.[178]

Son yüzyıllardaki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, kitlesel ölçekte büyük savaşlar, göçler gibi olaylar toplumsal hareketliliğe sebep oldu. Bu şartlar ise, farklı inançlara mensup pek çok kişinin tarihte benzeri pek görülmeyecek şekilde karşılaşmasına ve temasta bulunmasına zemin hazırladı. Bu etkileşme sonucunda diyalogdan ziyade hakikat iddialarını gözler önüne sermeye çalışan dini gelenekler oluştu ve bu durum din felsefesinin alanını genişletti.[179]

John Hick'in görüşlerini, pek çok filozof ve akademisyen katkıda bulunmak ve eleştirmek için önemli buldu. Dikkate değer bulunmasının başlıca sebebi ise, kötülük problemi gibi çözülmesi zor bir konuyu, çağın bilimsel verileriyle tutarlı bir şekilde ve kavramsal düzeyde ortaya koymasıydı. Erken dönem çalışmaları olan *Faith and Knowledge* ve *Evil and the God of Love* onun özgün bir filozof olarak başarı elde etmesini sağladı ancak kendisi bu başarının gölgesinde dinlenmek yerine din felsefesi alanında çalışmaya devam etti.[180]

---

[177] Badham, **a.g.e**., 2.
[178] Badham, **a.g.e**., 3.
[179] Hick, **Philosophy of Religion**, 107
[180] Badham, **a.g.e**., 1.

4.3. John Hick'in 'Soul Making' Teodisesi

John Hick, teodisesine adına veren 'soul making' tabirini John Keats'ın 1819'da yazdığı bir şiirden alıntılamıştır.[181] 'Soul Making' Türkçe'ye 'Ruh Yapma' veya 'Şahsiyet Oluşturma' olarak çevrilebilir. Hick'in teodisesi, temeli İreneauscu teodiseye dayanmakla birlikte modern bilgi ve düşünce ile işlenmiştir. Camus, Dostoyevski, Schopenhauer, Kafka ve daha ziyade mantıkçı pozitivistler gibi kötülük problemiyle negatif olarak ilgilenenlere karşılık Hick, 20. yüzyılın kötülük problemi ile ilgili en önemli eserlerinden biri olan *Evil and God of Love* (Kötülük ve Sevgi Tanrısı) adlı eserini yazmıştır. Bu kitapta, kötülüğün teolojik bir problem olduğundan bahsederek din felsefesi ile ilahiyat çevrelerinde oldukça dikkat çekmiştir.[182] (Bu bölümün devamındaki başlıklar, Hick'in kitaplarındaki başlıklardan yola çıkılarak verilmiştir.)

4.3.1. İrenauscu Düşüncenin Schleiermacher Tarafından Teodise Haline Getirilmesi

İrenaeus teodisesi, Batı düşünce geleneğinde Augustine teodisesi kadar ilgi görmemiştir. Bunda elbette o dönemlerin dini, felsefi, bilimsel görüşlerinin yani çağın paradigmalarının etkisi vardır. Augustine teodisesinin kötülük problemine getirdiği yanıt, yaşanan olaylar karşısında giderek yetersiz kalmaya başlamıştır. Batı felsefesinde kötülük problemine bir yandan dönemin bilimsel verilerine uygun bir yanıt aranırken, diğer yandan da bu yanıtı gelenekte mevcut olan bir kökle temellendirme çabası meydana gelmiştir. Bu çaba milattan sonra ikinci yüzyılda oluşturulmuş İrenaeuscu düşüncenin hatırlanmasına sebep olmuştur. İrenaus teodisesi neredeyse unutulmaya yüz tutmuştu ta ki 1768 ve 1834 yılları arasında yaşamış Alman teolog Friedrich Schleiermacher tarafından ele alınıncaya kadar. Schleiermacher, İrenaeus teodisesinin sadık bir takipçisi olmakla yetinmeyerek bu teodiseye farklı anlamlar ve bakış açıları kazandırmıştır.[183] Augustine teodisesinde kötülük "ilk günah" ya da diğer bir deyişle "asli günah" kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. İrenaeus gibi

[181] Hick, **Evil**, 259.
[182] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 108-109.
[183] Manafov, **a.g.e**., 121.

Schleiermacher de kötülüklerin sebebi olduğu iddia edilen "asli günah"[184] kavramını anlamsız bulmuştur. Çünkü varlığından emin olduğumuz ve (bir teist için) Tanrı'nın eseri olan dünyanın herhangi bir düşme, ihmal ya da isyanın sonucu olamayacağı kanaatine sahiptir.[185] John Hick'in 'Soul Making' adını verdiği İrenaeus'cu düşünceyi teodise haline getiren Schleiermacher'in kötülük, günah, kurtuluş gibi konulara yaklaşımına kısaca bakalım.

Schleiermacher günahı fenomenolojik ve teolojik olarak ayırmıştır. Fenomolojik günahı, insanın "Tanrı bilinci"ne doğru yönelme isteğinin hapsedilmesi olarak tanımlar. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştıran her türlü istek fenomolojik günahın alanına girmektedir. Burada, çoğunlukla insanın bedensel yönüne dikkat çekmiştir. İnsanın bedensel yapısına dikkat çekmesinin nedeni şu şekilde açıklanabilir: İnsanın şimdide ve dünyada olması, onun dünyaya dair ihtiyaçlarını Tanrı'ya dair sorumluluklarının önünde tutmasına neden olabilmektedir. İnsan için en temelde yaşama arzusu bulunur. Buna ek olarak yemek, içmek, uyumak, barınmak ve sosyalleşmek gibi ihtiyaçları da vardır. Bu tür ihtiyaçlarını temin edebileceği alan ise dünyadır.[186]

Teolojik günahı ise fenomolojiden bağımsız olarak düşünmüştür. Bir yandan kurtuluş olmadıkça günahın olamayacağı bir diğer yandan günahın kesintisiz bir kurtuluşla son bulabileceğini ifade ederek günahla kurtuluş arasında bir bağ kurmuştur. Sonsuz merhamet sahibi Tanrı'nın bu merhametini gösterebilmesi için günaha ihtiyaç vardır. Günahın gerekli olması insanın günah işlemesindeki sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. İnsanı günaha sürükleyen şey ise çoğunlukla onun bedensel yönelimleridir. İnsan ancak bedensel gelişimini tamamladıktan sonra ruhsal gelişimine başlayabilir. Hem Tanrı'nın merhametini göstermesi için (yani kurtuluş için) günahın gerekli olduğunu iddia etmesi hem de insanın bedensel ve ruhsal yönü olduğunu vurgulaması Schleiermacher'in düalist bakış açısına sahip olmasının sonucudur.[187]

---

[184] İslam dininde insanın günahsız doğduğuna inanılırken, Hristiyanlıkta insanın, ataları olan Adem ve Havva' nın işlediği suç yüzünden günahkar doğduğuna inanılır. Manafov, **a.g.e**., 122
[185] Gilson, **a.g.e.**, 143.
[186] Hick, **Evil**, 222.
[187] Hick, **Evil**, 223-224.

Schleiermacher'e göre "düşüş" ve "asli günah" öğretilerini kelimesi kelimesine anlamak yerine bir metafor olarak değerlendirmek daha doğrudur. Çünkü böylelikle hem kötülük problemine daha isabetli bir yanıt vermek hem bilimsel verilerle çelişkiyi gidermek hem de insanla toplum arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı kazandırmak mümkün olabilir. Asli günah kavramından, salt şekilde, insanların Adem ve Havva'nın işlediği suçtan dolayı günahkar doğduklarını anlamak doğru değildir. Onun yerine, günahsız olarak doğan insanın, içinde bulunduğu toplumun günahlarından etkilenmesi ve zamanla işlediği günahlarla toplumu etkilemesi ve bu durumun nesilden nesile devam etmesi olarak anlamak daha doğrudur. Böylelikle de asli günahın tüm insanlar tarafından paylaşılmış olunduğu sonucuna varılır.[188]

Schleiermacher'e göre kötülük, ruhu kaplayan bedenin yönelimlerinden kaynaklanmakla birlikte şu üç şekilde ortaya çıkar: İlk olarak, kendi düşüncemiz ya da deneyimlerimizle yaptığımız eylemlerde ortaya çıkar; ikinci olarak, Tanrı ile olan ilişkimizde ortaya çıkar; üçüncü olarak, içinde bulunduğumuz toplumun düzeninin bizi etkilemesiyle ortaya çıkar. Kötülük yönelimlerinden ilkini fenomolojik günahla, ikincisini teolojik günahla, üçünsünü asli günah metaforuyla ilişkilendirmek mümkün görünebilmektedir. Kimi insanlar, içinde bir yerde bulunan Tanrı bilinci sayesinde, her ne kadar bu tür eylemlerin içinde bulunsa da, günahın ve suçun bilincinde olabildiği gibi tam aksi de söz konusu olabilmektedir. Bedenin günahkar yönelimleri ruhun gelişmesi için muhalif bir rol oynar.[189] İnsan sahip olduğu bilinç sayesinde günahkar yönelimlerden sakınarak kendini, ruhunu geliştirebilir.

Daha çok para kazanmak, daha çok güce sahip olmak, daha çok haz elde etmek vs. gibi dünyaya dair heveslerin birçoğu günahtan bağımsız değildir. Bir yandan bunları isterken bir diğer yandan bu tür heveslerin günah olduğunun farkına varmamızı sağlayan şey ise Tanrı bilincine sahip olmamızdır. İnsanın günahın üstesinden gelememesinin sebebi ise asli günah öğretisinin yanlış anlaşılmasıdır. Halbuki insan, Tanrı tarafından günahsız olarak fakat günah işleme potansiyeline de sahip olarak yaratılmıştır. Günah hem geçmiş

[188] Hick, **Evil**, 225.
[189] C. W. Christian, **Friedrich Schleiermacher**, (Texas: Word Books, 1979), 114.

nesillerden kalan toplumsal bir miras olarak hem de bireysel olarak gerçekleşir.[190] İnsan özgür iradesini kullanarak günah işlemekten sakınabilse bile hiç günaha bulaşmamış olması hayatın olağan akışı içerisinde mümkün görünmemektedir. Günaha sürükleyen faktörler farklı zaman ve mekan içerisinde değişik şekiller alsa da tarihin her döneminde her coğrafyadan insan günahla sınanmıştır yani günah evrenseldir. Günah işlemek aynı zamanda bağışlanmayı da gerektirir bağışlayacak olan ise Tanrı'dır, öyleyse Tanrı ile olan ilişkimiz günahın ne olduğunu belirler. Nasıl ki dünyevi hevesleri ruhumuzu yetkinleştirmek adına üstesinden gelmemiz gereken şeyler olarak değerlendirmemiz gerekirse, aynı şekilde, insanda acı, kaygı ve korkuya sebep olan ölümü de Tanrı'nın bir iyiliği olarak değerlendirmek gerekir. Schleiermacher'in günahla ilgili görüşlerinin omurgasını sonsuz şefkat ve merhamet sahibi Tanrı'nın affediciliği oluşturur.[191]

4.3.2. John Hick'in Teodiseleri Karşılaştırması

Batı düşünce dünyasında Agustine teodisesi diğer teodiselere kıyasla daha çok ele alınmıştır. John Hick ise, Augustine teodisesini iki açıdan çıkmazda bulmuştur. Bunlardan ilki, bahsi geçen teodisede mükemmel olarak yaratılmış insanın nasıl olup da acziyet içeren durumlar yaşadığına, zaaflara ve hazlara sahip olduğuna hatta zaman zaman bunlara yenik düşerek günah işlediğine ikna edici bir yanıt bulunmamasına yöneliktir. İkincisi ise, insanın bu dünyaya düşüşü ile ilgili öğretiye yöneliktir. Çünkü bu öğreti, özgür irade ve modern bilimin verileri ile mantıksal bir tutarlılık içerisinde ele alınamamaktadır.[192] Bu sebeplerden dolayı Agustineci teodiseyle ilgilenmemiş ve bir başka teodiseye yani İrenaues teodisesine yönelmiştir. Bu teodisenin bu tür çıkmazlarının olmaması sebebiyle kendi görüşlerine daha yakın bulmuştur. Buradan hareketle özgün sayılabilecek 'Soul Making' yani 'Ruh Yapma' adını verdiği teodisesini geliştirmiştir. Hristiyan öğretilerinden yola çıkarak özgün bir yaratılış düşüncesi geliştirmeye çalışan Hick, özgür irade ve sorumluluk sahibi kişilerin pek çok çeldirici etkene sahip bir çevrede yaptıkları iyiliklerin, tümüyle iyi bir çevrede

[190] Christian, **a.g.e**., 115.
[191] Christian, **a.g.e**., 116-117.
[192] Manafov, **a.g.e**., 128-129.

yapılan iyilikten daha değerli olduğunu ve insanın bu şekilde gelişeceğini düşünmüştür.[193] İnsanın Tanrı'nın katında günah işleyebildiği fikrine sıcak bakmayan Hick, insanın ancak Tanrı'nın katından uzakta, özgür iradesini kullanabildiği ve zor koşulların olduğu 'ben-merkezci' bir çevrede yani Tanrı'dan bilişsel olarak uzakta günah işleyebileceğini savundu.[194] Bilinçli bir şekilde günah işlemekten sakınan insanın, ruhunun ancak böylelikle yetkinleşebileceğini ve bilişsel mesafeyi aşarak Tanrı'ya yakınlaşabileceğini düşündü.

Geçmiş dönemlerde evrenin fiziksel ve tarihsel yapısı daha az bilindiği için, teoloji ve mit iç içe girmiştir. Batı düşüncesi üzerinde etkili olan Antik Çağ Yunan felsefesi, dünyaya ve insana dair açıklamalarda bulunurken sıklıkla, kendi kurguları olan, Yunan mitolojisini kaynak göstermiştir. Bir nevi kültürel miras olarak devreden bu durum, Hristiyan teolojisini de oldukça etkilemiştir. Hristiyan teolojisinde kötülüğün kökeni olarak insanın düşüşü gösterilmiştir. İnsanın düşüşü, ilk kez Augustine teodisesinde kapsamlı şekilde ele alınmıştır. İreanaeus teodisesinde ve Hick'in özgün bir yaratılış anlayışı geliştirmeye çalıştığı 'ruh yapma' teodisesinde ise önem teşkil etmemiştir. İnsanın düşüşü, aslında evrenin nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışan kozmik bir hikayedir ve Hristiyanlığın resmi mitidir. Bu mit sayesinde en basit insana bile yaşam ve ölüm gibi anlaşılması zor konuların ne olduğuna dair bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.3. 3. John Hick'e Göre Ahlâki Kötülük

İnsan Tanrı'ya inanıp inanmamak ve ibadet edip etmemekte seçim hakkına sahiptir. Çünkü insan özgürdür. Dolayısıyla insanı diğer canlılardan ayırıp özel kılan bu imkana sahip olmasıdır. İnsanın ibadet etmeyi seçmesi ya da seçmemesi bir sonuçtur. Bizi bu sonuca götüren sebep ise insanın ahlaki yapısıdır. Burada yaratılmış olan insanın ahlaki olarak mükemmelliği ve ne kadar özgür olup olmadığı sorgulanmaya açık bir konudur. Yaratılış açısından günah işlemeye elverişli bir yapıya sahip, bilgi açısından ise sınırlı olan insanın Tanrı'ya inanıp

[193] Yaran, **Kötülük ve Teodise**, 111.
[194] Hick, **Evil**, 280.

inanmamayı tercih edecek kadar bilişsel özgürlüğe sahip olduğunu bildiğimiz bir dünyada yaşıyoruz. İnsanın iradesini hangi yönde kullanacağını etkileyen ailevi, siyasi, sosyolojik, psikolojik gibi pek çok dış etkenin olduğu da bir gerçektir. Özgür irade, Antony Flew ve J. L. Mackie tarafından eleştirilirken, Alvin Plantinga ve onun gibiler tarafından savunulmuştur.[195]

Bir yanı ile ölümsüz ruha bir yanı ile ölümlü bir bedene sahip olan insanın maddesel bir çevrede (yani dünyada) bulunmasından dolayı kaynaklanan ölüm, keder, hastalık gibi insan yaşamını tehdit eden kötülüklerin ortaya çıkmasında Hick'e göre, insanların günahkar davranışları ve doğal kötülük etkilidir. Tanrı'nın iyiliği, insanın işlediği günahkar davranışlardan dolayı ve ilahi adaletin bir gereği olarak, insana kötülük olarak döndüğü durumlar da olur. Örneğin, küçük bir çocuğun savaşta ailesini kaybetmesi gibi kötü bir durumdan, çocuğun daha önce işlediği günahlardan dolayı bu duruma müstehak olduğunu düşünmek ya da savunmak mümkün değildir. Dolayısıyla burada her insanın başına gelen kötü olayın sebebini yine o kişinin yaptığı bir kötülüğe yormak kast edilmemektedir. Savaş, yoksulluk, toplumsal adaletsizlik gibi daha geniş insan kitlelerini ilgilendiren ahlaki kötülüklerden bahsedilmektedir. Örneğin savaşı başlatan insan, bu yolda binlerce insanın ölümüne sebep olabilmektedir. Hick, doğal kötülüklerle insanın günahkar davranışları konusunda doğrudan olmasa bile dolaylı bir bağlantı kurulabilieceğini iddia etmiştir.[196]

Tanrı, insanın, kendisinin hakikat olduğunu bilmesini, inanmasını ve ona göre bir hayat yaşamasını ister. Bu sebeple yaratılan tüm şeylerde Tanrı'nın var olduğunu gösteren bir yol bulunabilir. İnsanın yaşaması için ona verilmiş ahlaksızlık, sertlik ve belirsizlikle dolu bir çevre olan dünyada iradesini kullanarak böyle bir yolu doğrudan ve net bir şekilde bulması kolay değildir. Böyle bir yol bulunsa bile takip edebilmesi konusunda zorluklar bulunabilir. Her ne kadar dinler, kutsal kitaplar ve peygamberler gelmişse de dünya bu açıdan belirsizlik ve kayganlık içerebilmektedir çünkü hem ateizm hem teizm kendisi için bu dünyadan argüman bulmuştur. Öyleyse Hick'e göre teist kişiler olarak ya

[195] Stephan Davis, **Encountering Evil: Live Option in Theodicy**, (Atlanta: John Knox Press, 1981), 43.
[196] Hick, **Evil**, 227.

kendimizden yola çıkıp Tanrı'nın olduğunu düşünmeliyiz ya da ona saf entelektüel bir yapı olduğunu varsayarak tutunmalıyız.[197]

Kötülük tür olarak her ne kadar metafiziksel kötülük, fiziksel (doğal) kötülük ve ahlaki kötülük olarak ayrılmış olsa da ahlaki kötülüğü ahlaki olmayan kötülükten ayrı olarak ele almak pek mümkün değildir. Çünkü acı ile üzüntünün sınırları net değildir. Yani açlık, susuzluk gibi fiziksel ağrılar vicdan azabı, kaygı ve sevgisizlik gibi zihinsel ağrılardan bağımsız değildir. İçinde bulunduğumuz dünya seller, depremler, fırtınalar, hastalıklar, kıtlıklar gibi kötülüklerin meydana geldiği adeta bir kaynak halini almıştır. Niçin sınırsız güç ve sevgi sahibi Tanrı'nın insanı böylesine tehlikeli bir dünyada yaratmış olduğu önemli bir sorudur.[198] Bu soruyu şu şekilde yanıtlamak mümkün olabilir; dünya içinde barındırdığı iyilik ve güzelliklere rağmen aynı zamanda kaba, sert ve gayri ahlaki eylemleri gerçekleştirmeye elverişli bir zemindir. Tanrı tam da bu pek çok seçeneği barındıran bulanık zeminde kullarının özgür iradesini kullanarak kendisinin yolunu seçmesini istemektedir. Dolayısıyla bu yolu tercih etmeyi değerli kılan şey, çeldiricilere rağmen seçilmiş olmasıdır.

İnsanın hayatta kalabilmesi için kaza, üzüntü, keder, ölüm acısı gibi bazen ruhsal bazen bedensel bazen de hem ruhsal hem bedensel etkileri olan durumlarla baş edebilmek adına öğrenmek zorunda olduğu şeyler vardır. Bu tür durumlar, insanın hayata dair beceri kazanmasını sağlamakla birlikte ahlaki açıdan gelişmesine de katkı sağlamaktadır. İnsan yeri geldiğinde iyi, yeri geldiğinde kötü davranışta bulunabilmektedir. Bir kişinin yaptığı iyi bir davranış çevresini iyi yönde etkileyebilirken, yaptığı kötü bir davranış da çevresini kötü yönde etkileyebilmektedir. Kötü davranışlar sadece kötü etki bırakmakla kalmayıp daha yıkıcı sonuçlara sebep olabilmektedir. Dünyada kötülüğün olmadığını düşünmek kötü davranışlarda bulunan kimselerin bu davranışlarından ötürü herhangi bir yaptırıma tabii tutulmayacağı anlamına gelir. Örnek olarak, bir katil ya da soyguncunun hapisle cezalandırılamaması verilebilir. Kaldı ki bu da pek çok insanın istemeyeceği bir durumdur. Buradan,

[197] Hick, **Evil**, 282.
[198] Davis, **Encountering Evil**, 46.

bazı durumlarda adaletin yerini bulması için kötülüğe ihtiyaç olduğu sonucuna varılabilmektedir.[199]

4.3.4. Evrensel Kurtuluş Meselesi

Teizm, Tanrı'nın ölümsüz ve sonsuz olduğunu, onun her şeyin üzerinde olduğunu iddia eder. Yaratılmış olan her şeyin, buna hem insanın kendisi hem de yaşadığı bütün kötülük, acı, sıkıntı ve kederler de dahil olmak üzere bir sonu vardır. Kutsal kitaplar hiçbir kötülüğün olmadığı cennetin varlığından insanları haberdar ederler. Yaşanılan tüm kötülükler, insanları (en azından teistleri) yüksek bir ümitsizliğe düşürmektense genellikle cennet fikrine sarılmalarına sebep olmuştur. Acaba insanlar neden yaşadığı kötülükler karşısında cennet fikrine daha sıkı sarılmışlardır? Hayatımız boyunca yaşadığımız acı, keder, dert, sıkıntı gibi şeylerin cennette birer mükafat olarak karşımıza çıkacağını umduğumuzdan dolayı böyle düşünüyor olabiliriz. Çünkü cennet fikri insanı yaşadığı sıkıntıların, çilelerin bir amacı, anlamı olduğu sonucuna götürebilir. Aksi şekilde düşünmek insanın yaşama şevkini olumsuz yönde etkileyebilir. Aslında bu tip cevaplar veriliyor olsa bile, böylesi bir soruya tam ve keskin bir cevap vermek oldukça zordur.[200]

Teizme göre, Tanrı'nın, insanların varlığına ve ibadetlerine ihtiyacı yoktur. Çünkü ihtiyaç duymak muhtaç olmak anlamına da gelir ve ilahi dinlerdeki mutlak güç ve kudret sahibi Tanrı fikri ile uyuşmaz. İbadetin insanı Tanrı'ya yaklaştıran bir tarafının olmasına ilaveten toplumsal düzeni sağlama tarafının da olduğu söylenebilir. Tanrı'nın ihtiyacı yoksa, bilinç ve irade sahibi olan insanı niçin yaratmış olduğu hem felsefenin hem dinin alanına giren önemli bir sorudur.

Tanrı bir yandan insanların kendisini bilmesini ve kendisine inanmasını isterken bir diğer yandan da insanları bu yolda gitmekten şüpheye düşürecek ya da alıkoyacak çeldiriciler yaratmıştır. Dolayısıyla inançlı bir hayat yaşamayı isteyip istememeyi insanların iradesine bırakmıştır. Örneğin Tanrı'nın yaşanan kötülüklere neden müdahale etmediği, dahası kötülüklerin niçin var olduğu gibi sorular önemli çeldiriciler olarak görülebilir. Bu ve bunun gibi çeldiricilerin

[199] Davis, **Encountering Evil***,* 47.
[200] Hick, **Evil,** 350.

hiçbirine kanmadan, günahsız bir ömür sürmek pek mümkün görünmemektedir. Yani insanların iradelerini özgürce kullanması onları günaha da sevaba da götürebilmektedir. İnsanların günahkar olmalarına karşılık ilahi dinlerde, Tanrı'nın affediciliğinden dolayı, hep bir 'kurtuluştan' yani cennet fikrinden bahsedilmektedir. İnsanların günahlarından arınarak kurtuluşa erecek olması, Tanrı'nın sonsuz sevgi ve güç sahibi olmasını doğrulamaktadır.[201]

Hick, evrensel kurtuluş öğretisinden şu şekilde bahsetmiştir. Hangi dinin mensubu olursa olsun, Tanrı'ya ister inansın ister inanmasın bütün insanların kurtuluşa ereceğini iddia etmiştir. Bu öğretiyi benimseyenler (evrenselciler) olduğu gibi benimsemeyenler (exclusivism) de vardır ve ortak noktaları insanın hem belirlenmişlik hem de özgürlük içinde yaratılmış olmasını düşünmeleridir. Evrensel kurtuluş öğretisini benimsemek cehennem fikrini reddetmek olur ki bu durum da ilahi dinlerin ahiret inancı ile çelişkilidir.

İnsanlar ilahi bir kusursuzluk içerisinde değil de kendine has özellikleri olan, kusurlara ve sınırlara sahip bir varlık olarak yaratılmışlardır. Dinler, insanların Tanrı için yaratıldığını ve yine Tanrı'ya döndürüleceklerini söyler. Hick'e göre insanın davranışları ve kaderi, sahip olduğu doğası ve ona sunulan seçeneklerden bağımsız olarak gelişemez. Hayatını her ne şekilde yaşamış olursa olsun, her insanın nihayetinde kurtuluşa erecek olması yani Tanrı'nın kurtarıcı iradeye sahip olması, insanın özgürce yaptığı tercihlerini anlamsızlaştırmaz.[202] İnsanlar hem bilinç sahibi hem de Tanrı'ya bağlıdır. İlk bakışta bu ikisi çelişkili gibi görünse de aslında aralarında bir zıtlık yoktur. Şöyle ki; insanın bilinç sahibi olması kendisine özgü bir doğasının olduğuna işaret ederken, Tanrı'ya bağlı olması ise onun kendisinden üstün bir güç tarafından yaratıldığına işaret eder. Eğer insanın belirli ve özel durumları içeren bir doğası olmasaydı, ilahi bir düzen içerisinde sorumlu tutulması anlamsız olurdu. Buradan hareketle, yaratılmış insanın dünyanın sınırları içerisinde özgür olduğu varsayılır. Ve özgür irade konusunda esas nokta insanın yaratılmış olması değil özgür olarak yaratılmış olmasıdır.[203]

---

[201] Hick, **Death and Eternal Life,** (Londra: Macmillan, 1994), 259.
[202] Hick, **Death and Eternal Life***,* 254.
[203] Hick, **Death and Eternal Life***,* 255.

Dinler bize, Tanrı'nın insanların bir kısmını işlediği sevaplardan dolayı cennet ile ödüllendireceğini diğer kısmını da işlediği günahlardan dolayı cehennemle cezalandıracağını söylemektedir. İnsanın özgür iradesi ile işlediği günahlardan dolayı cehennemle cezalandırılacak olması konusunda Tanrı'yı suçlayanlar vardır. İnsanın iradesini özgürce kullanabiliyor olması aynı zamanda iradesinin sonuçlarından sorumlu olmasının da sebebidir. Çünkü özgürlük sorumluluk gerektirir. İnsan iradesiyle bir seçimde bulunuyor olsa da bu seçimin varabileceği bütün sonuçları doğru şekilde tahmin edemeyebilir. Fakat insan kendisini nasıl bir sonun bekleyebileceğini hesaba katarak, kaderini Tanrı'nın kendisini affedebileceği şekilde yaşamalıdır. Özgür olmak adına Tanrı'yı reddetmek tartışmaya açık bir konudur. Tanrı'nın yarattığı her bir insanın kurtuluşa ermesini dilediğini peygamberler, dinler ve kutsal kitaplar göndermiş olmasından anlayabiliriz.[204] Plantinga'ya göre insanın hem özgür irade sahibi olması hem de her seferinde doğru olanı seçmesi çelişki içerir ve Tanrı tüm çelişkilerden muaftır.[205]

İnsanlar, dünyada bulunan, bilinç sahibi, duygu sahibi, tercih yapabilen gibi belli başlı özelliklere sahiptir yani kendilerine has bir doğaları vardır. İnsanın özgürlüğe sahip olup onu kullanabilmesi için de dünyada bulunması yani var olması gerekir. Tanrı tarafından yaratılmış olan insanın Tanrı'ya karşı gelebilmesine Tanrı'dan yana bir engel yoktur. Çünkü insan tercih hakkını mevcut seçenekler arasında istediğinden yana kullanabilir. Ancak özgür irade ile yapılan seçimlerin sorumluluğu olduğunu da unutmamak gerekir. İnsanın yaratılmasındaki esas nokta onun özgürlüğe sahip olarak yaratılmış olması değil, Tanrı'yı idrak edebilecek ve onunla ilişki kurabilecek şekilde yaratılmış olmasıdır. Özgür olmak, Tanrı'ya karşı gelmek ya da ondan bağımsız olabilmeyi istemek gibi seçenekleri içerisinde barındırıyor olsa da tam olarak bu değildir. Aslında özgür olmak, Tanrı'ya varmak için giden yolda seçimler yapabilmektir. İnsanın Tanrı ile olan ilişkisinin nasıl olması gerektiği, nasıl olmaması gerektiği, hatta nasıl olamayacağı hakkında pek çok şey söylenebilir ve sorular sorulabilir.

[204] Hick, **Evil**, 343.
[205] Alvin Plantinga, **God and Other Mind**, (New York: Cornell University, 1994), 153.

Kısacası insan Tanrı'yı bilip ibadet etmeyi seçebilir de seçmeyebilir de. Özgürlükte zaten seçim yapabilmekle alakalıdır.[206]

Seçim yapabilmenin kendi başına bir değeri olabilmesi için iyinin ve kötünün varlığına ihtiyaç vardır. Çünkü kötülüğün varlığına rağmen yapılan iyilikle, kötülük olmaksızın yapılan iyiliği bir değerlendirmek, şartlar eşit olmadığı için adil değildir. İyiliğin ve kötülüğün varlığı, cennet ve cehennemin varlığına dair inancı daha da güçlendirmektedir.[207] Buradan yola çıkarak, insanın iyilikle ve kötülükle muhatap olma durumunun hem bu dünyada hem de bu dünyanın sonrasında devam edeceği sonucuna varabiliriz. Tanrı, insanları iyi ile kötü arasında seçim yapmak zorunda kalmayan, her seferinde iyi ve doğru olanı seçen adeta birer biyolojik makine olarak yaratmış olsaydı, yapılan iyiliklerin bir kıymeti olmayacaktı. Bu durum, dünyamızın şu an içerisinde bulunduğumuz halinden çok farklı olmasına da sebep olabilirdi. Şöyle ki; ahlaki olarak gelişim söz konusu olamayacağı için cesaret, sabır, kahramanlık, fedakarlık gibi kavramlar hayatımızda olamayabilirdi.[208]

Bir teist için, Tanrı sonsuz şefkat sahibi ve bütün kötülüklerin üstesinden gelebilecek güçtedir. Bu durum, insanların aklına her şeye gücü yeten Tanrı'nın kıtlık, savaş, katliam gibi insanı kötülük karşısında aciz bırakan durumlara neden müdahale etmediği sorusunu getirmektedir. Savaş, katliam gibi kötülük içeren pek çok durumda fail insanın bizzat kendisidir ve kendi iradesi ile bu eylemleri seçmiştir. Tanrı insanın iradesini gerçekleştirmesinde doğrudan bir müdahalede bulunmadığı için bu tip durumlara da doğrudan bir müdahalede bulunmaz. Eğer Tanrı, insanın iradesine doğrudan bir müdahalede bulunursa bu durumda gerçek bir özgürlükten söz edilemez. Hick'e göre, Tanrı insanlara gerçek bir özgürlük vermiştir.[209]

---

[206] Hick, **Death and Eternal Life**, 256-257.
[207] Hick, **Death and Eternal Life**, 252.
[208] Manafov, **a.g.e**., 140.
[209] Davis, **Encountering Evil**, 64.

4.3. 5. Kötülük Açısından Acı

Bilimsel çalışmaların bu kadar yaygınlaşıp gelişmediği geçmiş dönemlerde de fiziksel acı ile duygusal acının ne olup ne olmadığı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Eldeki bilginin yetersizliğinden dolayı filozoflar acıları hazların zıttı olarak değerlendirerek doğru olmayan bir sonuca varmışlardır. Daha sonraları yapılan çalışmalarda acının daha çok fiziksel nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bu sebepten ötürü psikolojik bir durum olan hazzı acının zıttı olarak değerlendirmenin doğru olamayacağı sonucuna varılmıştır. Memnuniyet, haz, zevk gibi insanın daha ziyade duygusal yönüne hitap eden şeyler yaralanma, sakat kalma gibi fiziksel acının karşıtı değildir.[210] Küçük düşme, kaygı, haksızlığa maruz kalma, sevdiğin bir yakınını kaybetme, can sıkıntısı, yılgınlık gibi pek çok örneği bulunan duygusal acının fiziksel acı ile doğrudan bir bağlantısı yoktur ve bir insan için duygusal acı yani ıstırap ile başa çıkmak fiziksel acı ile başa çıkmaktan bazı durumlarda daha zordur.[211] Fiziksel acı ile duygusal acının hiçbir durumda kesişmediğini söylemek de doğru olmaz. Örneğin, bir kaza sonucu kolunu kaybeden bir kişinin ilk önce fiziksel bir acı yaşadığı muhtemeldir. Fakat ilerleyen zamanda bu durum kişinin hayatının bazı alanlarını olumsuz şekilde etkiler ve bu da duygusal acıya sebep olabilir.

Fiziksel acı ağrı kesici ilaçlarla tedavi edilebilir ve bazı özel durumlarda ertelenebilir ya da engellenebilir. Sporcuların, askerlerin ve ameliyat edilen bir hastanın durumu buna örnek olarak verilebilir. Bir sporcu, katılacağı bir yarışmanın hazırlık süresi boyunca pek çok sakatlık ve fiziksel acıya maruz kalabilir fakat bunlara dertlenmek yerine, hedefine doğru ilerlediği için farklı türde bir haz duyabilir. Buradan insanın kendisini adadığı bir hedefe varmak için başına gelen kötü durumlara aldırış etmediği sonucuna varılabilir. Bir asker vatanı için yaralanıp sakatlanabilir hatta canını vermeyi bile göze alabilir fakat bu ciddi fedakarlıklarına karşı yine de vatanına karşı minnet duyar. Ayrıca

[210] Hick, **Evil**, 292.
[211] Hick, **Evil**, 293.

duygusal ve fiziksel acı çekmekten haz duyan mazosişt kişilerin kötülükle insanın ilişkisi konusunda muhtemelen ayrı ve sıradışı bir yeri vardır.[212]

Acının ve kötülüğün insanlar üzerinde bıraktığı etki her şart ve koşulda aynı değildir aksine farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda değişiklik göstermektedir. Günümüz insanı, geçmiş dönemlerde yaşayan insanlara kıyasla acı ve kötülüğe maruz kalma konusunda daha hassaslaşmıştır.[213] Bu hassasiyeti oluşturan sebepler olarak şunları söylemek mümkündür. İnsanlar kırsal alanda doğayla içiçe yaşarken, endüstriyel devrimin sonucunda büyük ölçüde şehirlere taşınmıştır. İnsanın bu yeni yaşam tarzı bazı eski kabiliyetlerinin körelmesine sebep olmuştur. Doğal (fiziksel) kötülük üzerinden bir örnek vermek gerekirse; Kafkasya'da göçebe olarak yaşayan eski Türklerin zorlu iklim ve coğrafya koşullarına dayanıklılığı ile günümüz toplumunda yaşayan birinin aynı koşullara dayanıklılığı büyük ihtimalle bir değildir. Bir diğer sebep olarak ise şu söylenebilir. İnsanlar geçmişte daha kalabalık ve büyük aileler içerisinde yaşarken, günümüzde çekirdek aile dediğimiz daha az sayıda mensubu olan aileler içerisinde yaşamaktadırlar. Dahası, yalnız başına hayatını sürdüren pek çok insan da vardır. Bu durum sosyal bir varlık olan insanın, duygusal problemlerle başa çıkmakta zorlanmasına sebep olabilir.

Hick, bu konudan şu şekilde bahsetmiştir. O'na göre, acıyı sadece kötülük olarak değerlendirmek yanlış olur, çünkü acının bilim insanlarına göre işlevsel yönleri de vardır. Bu yönleri ise şöyledir: İlk olarak; acı, vücudumuzda ki organların bozulduğunu bize haber vererek uyarıcı işlevi görür. Örneğin, diş ağrısı dişin çürüdüğünün habercisidir. İkinci olarak; acı, ateş gibi tehlikeli durumlarda insan için hayati öneme sahip biyolojik sinyal işlevi görür. İnsanın doğal afetlerden kaçması, tehlikeli bir yolda yürürken yolun güvenli tarafını seçmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak ise; acı yaşadığımız hastalığın şiddetini gösteren bir ölçü işlevi görür. Örneğin, baş ağrısı pek çok kişinin yaşadığı sıradan denilebilecek bir durumdur. Fakat sıklıkla ve yoğun bir şekilde görülen baş ağrısı beyinle ilgili ciddi bir rahatsızlığın işareti olabilir. Bu

[212] Hick, **Evil,** 296.
[213] Hick, **Evil**, 297.

işlevsel özelliklerden hareketle acının insan hayatı için gerekli bir etken olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Bu konuda Hick'e kimi açılardan haklı olan eleştiriler yöneltilmiştir. Şöyle ki; dünyada yaşanan bütün acı, keder ve kötülüklere bakıldığı zaman onların her defasında gerekli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Acının işe yaradığı bazı durumlar olmakla birlikte her durumda faydalı olduğu söylenemez. Acı, diş ağrısı, baş ağrısı gibi küçük çaplı hastalıklarda uyarıcı işlevine sahipken kanser gibi insan yaşamını büyük ölçüde tehdit eden hastalıklarda uyarıcı işlevine sahip değildir. Geç teşhis edildiğinden dolayı ölüm gibi acı bir sonla biten pek çok olaydan sonra acının hastalıklara karşı etkili bir uyarıcı olduğunu söylemek de pek mümkün değildir. Acı, hastalıklar için sadece uyarıcı düzeyinde kalmayıp başlı başına çekilmesi zor bir olay haline de gelebilmektedir.[214]

Hem olumlu hem olumsuz yönleri olan acı insan hayatı için gerçekten gerekli midir? Hick'in bu soruya yanıtı acının insan hayatı için gerekli olduğu yönündedir. O'na göre, acının varlığı Tanrısal amaca uygundur çünkü acı insanın tehlikelerle dolu tabiatla uyum sağlayıp hayatta kalmasına sebep olur. Acı sadece insanların yaşadığı bir durum değildir, aynı zamanda hayvan, bitki gibi tüm canlıların da yaşamını etkileyen bir durumdur. Acı, bazı hastalıklarda uyarıcı işlevi görmesinin yanı sıra tehlike ile işkence içeren durumlardan da insanları ve canlıları korur, böylelikle onların yaşamlarını devam ettirmelerini sağlar. Acı sadece hayati risk içeren durumlarla ilgili değildir, bu duruma basit bir diş ağrısı örnek olarak verilebilir.[215]

Acı konusunda farklı bakış açıları olmakla birlikte, genel itibariyle insan için oldukça kullanışlıdır. Aslında bu durum acıya hangi açıdan bakıldığıyla alakalıdır. Teknolojinin gelişmesi acıya karşı yaklaşımımızda değişikliklere sebebiyet vermiştir. Özellikle günümüzde modern tıp ve ameliyat yöntemlerinin gelişmesiyle birlikte acı, insan sağlığını iyileştirmede fayda sağlayan bir uyaran haline getirilmiştir. Ne yazık ki günümüzde dünyanın bir çok yerinde maddi olanaksızlıklar sebebiyle modern tıbbın imkanlarına erişim sağlanamadığı için

[214] Manafov, **a.g.e**., 144-145.
[215] Hick, **Evil**, 299.

acı faydalı bir uyaran olarak kullanılamamaktadır. Dolayısıyla dünya üzerindeki pek çok insan acının faydalı yönünden yararlanamamaktadır. Aslında acının insan için faydalı olup olmadığı bu özelliğine rağmen yine de sorgulamaya açık bir konudur. İnsan yapı olarak acıya karşı açık ve savunmasızdır. Bu hassasiyetine karşılık insanın hayatta kalabilmesi için acıya uyum sağlayabilmesi gerekir. Acıyı az çok hastalıklarımızla ilişkili biyolojik bir değer olarak tanımlamak isabetli olabilir. Değer olarak görülmesinin nedeni ise insana tehlikeli durumlarda nasıl davranacağını öğretmesidir.[216]

Acı insanların maruz kaldığı kadar hayvanların da maruz kaldığı bir durumdur. İnsanlar için biyolojik bir değer iken hayvanlarda acının yerinin ve öneminin ne olduğu konusu da önemlidir. Teodiseler açısından bilinç sahibi olan insanların yaşadığı acılar, üzerinde önemle durulup açıklanmaya değer bir konu iken, bilinçten yoksun olan hayvanların yaşadığı acıların bir önemi olmadığı düşünülmüştür. Böylesi bir yaklaşımın sebebi, var olan canlıların hiyerarşik bir düzen içinde değerlendirildiğinde, hayvanın insandan daha aşağıda görülmesidir. Augustine teodisesinde bu konu çokluk ilkesi ile açıklanmaya çalışılmıştır.[217]

Hick ise bu konuya şu şekilde yaklaşmıştır. Dünya cennet misali bir yer olmadığı sürece insanlar, hayvanlar ve bitkiler için geleceği belli olmayan, belki de geleceği hiç olmayan, çeşitli mücadeleler ve acılarla dolu bir yer olmaya devam edecektir. Özgür iradeye sahip olmayan ve davranışlarından sorumlu tutulmayan hayvanlar, aynı zamanda bilinçten de yoksun oldukları için geçmişte yaşadıkları acı dolu deneyimleri hatırlayamazlar. Bu hatırlayamama durumu hayvanlar için sanki geçiçi bir telafi gibidir. Hayvanlar tabiatın çetin şartlarına ayak uydurup hayatta kalmaya çalışırken, onların acı çekmesine sebep olan çoğu kez insanlar olduğu için bu konu insanların nasıl davrandığı ya da davranması gerektiği ile de alakalıdır.

Dünya, içinde barındırdığı pek çok canlı çeşidi için bir çevredir. Gezegenlerden yalnızca biri olan dünyanın diğer gezegenlerle hangi bağlam içerisinde yaratıldığı gibi dünyanın kendisine dair akla gelen sorular vardır. Bu

[216] Hick, **Evil**, 300.
[217] Manafov, **a.g.e**., 147.

tür sorular dünyanın insan için sadece bir çevre olmasından muhtemelen daha çok anlam ifade ettiği sonucuna götürmektedir. Bu dünyanın mevcut olmasındaki esas amacın tam olarak ne olduğunu bilebilmemiz sınırlı bir varlık oluşumuzdan ötürü mümkün görünmemektedir.[218]

Kötülük aynı anda pek çok şeyin etkili olduğu epeyce karmaşık bir durumdur. Bir yanda fiziksel sebeplerden dolayı kaynaklanan acı diğer yanda ise zihinsel sebeplerden dolayı kaynaklanan dert, mutsuzluk, çile vardır. Uzun süre acı çekmek dert ve mutsuzluğa da sebep olabilmektedir. Örneğin yürüme engelli birini ele alalım. Bu kişi eğitim hayatında, iş hayatında, sosyal hayatında yürüme engeli olmayan birisine kıyasla çok daha fazla zorlukla karşılaşmaktadır. Ne yazık ki yaşadığı bu zorluklar kişinin hayata bakış açısını olumsuz yönde etkilemekte ve dert, çile çekmeye yatkın hale getirmektedir.

4.3.5. Kötülük Açısından Çile

İnsan suçluluk, utanma, kaygı, günahkarlık, adaletsizlik, başarısızlık gibi hayatta mevcut bulunan ve sıklıkla karşılaşılan pek çok sebepten ötürü mutsuzluk duyabilmektedir. Mutsuzluk yüzeysel ve kısa süreli olduğu gibi zaman zaman derin ve sürekli bir hal de alabilmektedir. Mutsuzluğun uzun süreli halini çile ile ilişkilendirmek mümkündür. Çile çekmek kimi zaman, özellikle dini bakış açısına göre, günahkar davranışlarla ilişkilendirilmiştir. Bu duruma yaptığı hırsızlıktan dolayı suçluluk duyan birisinin çektiği vicdan azabı örnek olarak verilebilir. Aslında hem parayı çalan hem parası çalınan vicdani açıdan sıkıntı çekmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi sıkıntı çekmek bazen insanın kendi kendisine yaptıklarından bazen de bir başka insanın yaptıklarından kaynaklanmaktadır.[219]

İnsanın çile çekmesine sevgisizlik, vicdan azabı gibi duygusal olarak nitelendirilebilecek sebeplerin yanı sıra açlık, hastalık, yoksulluk gibi maddi yetersizlikten kaynaklanan sebepler de etki edebilmektedir. Zenginliğin ve refahın insanı pek çok sıkıntıdan kurtarabileceği yönünde genel bir kanaat mevcuttur. Bu kanaati doğrulayan pek çok örnek olmakla birlikte, elimizde

[218] Hick, **Evil,** 317.
[219] Hick, **Evil**, 319.

bunun tam aksini söyleyen örnekler de mevcuttur. Mesela, sevgi yoksunluğundan kaynaklandığı düşünülen madde bağımlılığı ve insanın en temel arzularından biri olan yaşama arzusundan kendi iradesi ile vazgeçmek olan intihar gibi genellikle mutsuzluktan kaynaklanan eylemlere çoğunlukla dünyanın zengin ülkelerinde rastlanmaktadır.[220] Kısacası, maddi imkanlara sahip olmak çileden sakınmak için yeterli bir sebep değildir.

İnsanlar kendi başlarına gelen sıkıntılara üzülmelerinin yanı sıra, başkalarının yaşadıkları sıkıntılara da üzülebilmektedirler. Bu durum insanın sosyal bir varlık olmasıyla ilişkilendirilebilir. Aslında insanın yaşadığı acı ve sıkıntıların nedeni genellikle dünyaya dair şeylerdir. Mesela, kişinin daha iyi bir hayat yaşama isteği, gelecek kaygısı, ölüm korkusu gibi yani benlik duygusu ile alakalı şeylerdir. Hristiyan teolojisini temele alan Hick'e göre ise İsa'nın durumu bunun tam tersidir çünkü o diğer insanlar için çile çekmiştir.[221]

Doğru olan, bir şeyi yaparken herhangi bir menfaat ya da ödül beklemeksizin sadece o şeyin kendisinin doğru olduğu için yapılmasıdır. Çünkü bir beklenti içerisinde olarak yapılan davranışı iyilik açısından değerlendirmek yerine çıkar açısından değerlendirmek daha isabetli olabilir. Gerçi insan doğasının çıkar beklemeksizin, sadece salt iyi olduğu için bir davranışı yapmaya ne kadar yatkın olduğu tartışmaya açık bir konudur. Genel olarak iyi, ahlaklı, erdemli davranışlar mutlulukla ilişkilendirilirken günahkar davranışlar kötülükle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, dengeli beslenip spor yapan bir kişi sağlıklı olur ve sağlıklı bir vücuda sahip olmak onu mutlu eder. Diğer yandan madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıkları olan biri hem sağlığını bozar hem de ömrünü kısaltır ki bu durum insanın kendisine yapabileceği kötülüklerden biridir. Teizme göre Tanrı, hem kendimizi hem çevremizi olumsuz yönde etkileyen günahkar ve kötü davranışlarımızın karşılığını ilahi adaleti gereği bize ödetir. Aslında bazen insan hak etmediği şekilde çile çekmeye maruz da kalabilir fakat bu durumun neden böyle olduğu bizim açımızdan bilinemez.[222]

---

[220] Hick, **Evil**, 320.
[221] Manafov, **a.g.e**., 150.
[222] Hick, **Evil**, 335.

Eğer kötülükler, çile çekmeler, sıkıntılar olmasaydı bunların tam aksi olan iyiliklerin, keyif ve memnuniyet veren şeylerin ne olduğunu bu günkü anlamıyla bilemeyebilirdik. Eğer tehlike ve zorluk olmasaydı, cesaret ve yiğitliğin ne olduğunu da bilemeyebilirdik. Buradan iyi ve doğru şeylerin olması ve değerlerinin bilinmesi için kötülüklerin olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bu sebeple, bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu sonucuna varılabilir.[223] Hume'a göre doğa kendi içerisinde nesnel bir düzene sahiptir ve sıradışı ya da aşırı kötülükten korunur. Örneğin, dünya üzerinde coğrafi açıdan insanın yaşaması için uygun olan yerler, uygun olmayan yerlerden daha çoktur. Kısıtlı olanaklar içerisinde özgürlüğe sahip insanlar ise iyi huylara sahip ve ahlaki amaçları yerine getirmeye ve aynı zamanda ailesine, topluma faydalı olmak gibi iyi şeyler yapmaya eğilimlidirler.[224]

İnsan içine doğduğu doğanın hangi durumlarda neler yapabileceğini bilir, en azından tahmin eder. Fakat nerede ne yapabileceğini belirleyecek sınırsız bir güce sahip değildir. Mesela, insanlar kuzey yarımkürede kutuptan ekvatora doğru gittikçe hava sıcaklığının artacağı bilir fakat ekvatoru kutuplardan daha soğuk bir hale getirmek istese bunu yapamaz. Çünkü ne doğası gereği bunu yapabilecek güce sahiptir ne de bunu yapabilecek teknolojik bir araca sahiptir. Hayvanları çıkarı doğrultusunda kullanması, tarımsal faaliyetlerde bulunması, madenlerden faydalanması gibi insanın tabiata hükmettiği durumlar vardır. Fakat bununla birlikte geniş bir açıdan bakıldığında tabiatın insanlara daha çok hükmettiği sonucuna varmak mümkündür. 21. yüzyılda bile teknolojik açıdan gelişmiş devletlerin doğal afetler karşısında aciz kalması bu konuya olarak örnek verilebilir. Bir anlığına, insanın kötülüklerin olmaması için doğa kanunlarına hükmedebileceğini düşünelim; kimi yerçekimini istemeyecek, kimi güneşin batmamasını isteyecek vs. Kısacası doğaya dair üzerinde konuşulabilecek ortak bir zemin bulmak neredeyse imkansız hale gelecektir. Hal böyle olunca bilim yapılabilecek şartlar ortadan kalkmış olacak yani insanın dünyayı öğrenme çabasına, kültür ve medeniyete dair hiçbir şey olmayacaktır.[225]

---

[223] Hick, **Philosophy of Religion**, 48.
[224] Hick, **Evil**, 327.
[225] Hick, **Evil**, 306.

Hume bir taraftan bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğunu iddia ederken bir diğer taraftan da dünyanın genel doğa kurallarının geçerli olduğu bir yer olmasının yerine insanı acıdan koruyan özel olarak tasarlanmış bir yer olmasının daha iyi olabileceğini kabul etmiştir. Yaşadığımız dünyayı oldukça zor ve çetin koşullara sahip bir yer olarak yaratan Tanrı, aynı şekilde insanı da zorluklarla mücadele edebilen, kötülüklerle başa çıkabilen bir yapıya sahip olarak yaratmıştır. Dünyanın hazlarla dolu cennet misali bir yer olmadığını kabul eden Hick, sevgi ve merhamet sahibi Tanrı'nın niçin dünyayı son derece lüks koşullara sahip ve insanları tamamen iyi şekilde yaratmadığı sorusunu da oldukça önemser.[226]

İnsanın yaşadığı kötülüklerin bir amacının, anlamının olup olmadığı konusu hem dini açıdan hem felsefi açıdan önemli bir konudur. Dinler, bu dünyada insanın Tanrı'nın yolunda iyi bir kul olmak adına yaşadığı çilelere karşılık ahiret hayatında mükafatlarının bulunduğunu söyler. Çile çekmenin bir anlamının olmadığı fikri bizi hayatın da bir anlamının olmadığı sonucuna götürebilir. Geleneksel teoriler, insanın yaşadığı çileleri onun günahlarının bir bedeli olarak değerlendirir. Hick'e göre dünyada insanı Tanrı'nın yolundan alıkoyacak şeytani güçler vardır. Bu güçler, insana dünyanın amaçsız ve anlamsız olduğunu göstermeye çalışır. Bu durum daha çok Hristiyan inancının eskatolojik yanı ile ilgilidir. Hick'in bahsettiğine göre, her ne kadar fazla ve acımasızca olsa da yaşanan çileler, sıkıntılar amaçsızca değildir aksine ruhun mükemmelleşmesine ve yetkinleşmesine katkıda bulunur.

İnsanın, içine doğduğu doğa da sosyal şartlar da, çileli ve zorlu kademelerden geçip ruhunun gelişip mükemmelleşmesine katkı sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Öyle ki, insan yaşamını devam ettirebilmesi için bazı şeylere ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların temel olanlarından biri yemek yemedir. İnsanın yemek yeme ihtiyacını karşılaması için de toprağı ekip biçmesi gerekir. En temel ihtiyacını karşılamak için çaba göstermesinin gerekmesi, makul ve anlaşılabilir bir durumdur. Fakat tarih boyunca milyonlarca insanın açlıktan ölmesi, on yıllarca emek verilip yapılan yolların, şehirlerin tek bir gecede

[226] Hick, **Evil**, 307.

meydana gelen afetlerden yok olması, günahsız, masum bir bebeğin ölmesi gibi durumlar, Hick'in belirttiği üzere, hayatın amaçsız ve yıkıcı olduğunu gösteren önemli işaretler olarak sayılabilir. Peki bütün bu yaşananlar ne ile ilgilidir? Acıdan ve çileden ayrı düşünülemeyen dünyamızda yaşanan bu tip durumların yıkıcı ya da fazla olup olmamasının pek bir önemi yoktur. Hick'e göre bütün bu yaşananlarda asıl olan, zorluklarla mücadele eden ruhun gittikçe mükemmelleşmesidir.[227] Çünkü insan zorluklarla başa çıkabildiği sürece güçlenir, güçlendikçe yetkinleşir. Bu yetkinlik durumu ise insanı Tanrı'ya yaklaştıran şeydir.

4.3.7. Kötülüğün Karmaşık Yapısı

İnsanla Tanrı arasındaki ilişki, özellikle insan için, önemlidir. Çünkü birçok insanın amacı hem özgürce doğru seçimler yapmak hem Tanrı ile ilişki kurmaktır. Tanrı ile kurulan bağ, sadece dini yaşantıyı değil aynı zamanda sosyal yaşantıyı da etkilemektedir. İnsan, yaşadığı olaylara, etrafında gözlemlediği olaylara hangi pencereden bakıp ne tür bir anlam yükleyeceğine Tanrı ile kurduğu bağa bakarak karar verir. Bu bağın sahip olduğu nitelik, bazı insanların bu dünya yokmuş gibi davranmasına, bazı insanların da öbür dünya yokmuş gibi davranmasına sebep olabilmektedir. Acaba insanın özgür iradesini kullanarak sevgi, güven ve imanla yoğrulmuş bir bağ ile Tanrı ile ilişki kurması mantıksal olarak mümkün müdür? Flew ve Mackie'nin ortaya attığı bu soruya Hick'in cevabı hayırdır.[228] Sebebi ise, Tanrı'nın yarattığı bir insanın bir diğer insan ile doğru ve özgürce ilişki kurması mantıksal olarak çelişki içermeyen, anlaşılabilir bir durumdur. Fakat Tanrı tarafından yaratılan insanın Tanrı'nın bizzat kendisiyle esaslı bir iman bağı ile ilişki kurması mantıksal olarak çelişki içerir.[229] Hiyerarşik düzen içerisinde bakıldığında insan Tanrı'dan alt basamaktadır. Dolayısıyla bilişsel sınırlar içerisinde olan insan, dış dünyadan kendisini gizlemiş olan Tanrı'yı göremez. Kurulan ilişkinin bir tarafında bulunan insan bir diğer tarafında bulunan Tanrı'yı somut olarak algılayamadığı için bu ilişki mantık sınırları içerisinde değerlendirilemez. Çünkü bu ilişkinin bir

[227] Hick, **God and the Universe of Faith**, (Oxford: One World Publications, 1993), 58.
[228] Hick, **Evil**, 271-272.
[229] Hick, **Evil**, 275.

tarafında mantığın sınırlarını aşan, aşkın bir varlık söz konusuyken diğer tarafta sınırlar içerisindeki insan söz konusudur.

Bir teist için, dünya Tanrı tarafından ilahi bir düzen içerisinde yaratılmıştır. Dolayısıyla olan biten her şey, bu bakış açısı içerisinde ele alınır. Aşırı ve amaçsız olarak düşünülen kötülüklerde bile farklı açılardan bakıldığında aslında iyi bir taraf bulunabilir. Farklı açılardan bakabilmek için olaya soğukkanlılıkla yaklaşmak gerekebilir. Bunun için de olayla kişi arasında çoğu zaman mesafe olmalıdır. Fakat insanın kötülüğü sıcağı sıcağına yaşıyorken olayla arasına mesafe koyması da kolay bir durum değildir. Başa gelen kötü durumlar yardımlaşma yoluyla insanlar arasında pozitif bir bağ oluşmasına da ortam sağlayabilir.[230] Örneğin, 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminde, insanlar kendilerini bu felakete maruz kalmış insanların yerine koydular ve onların mağduriyetlerini gidermek için maddi ve manevi yardımlarda bulundular. Kötülüğün içerisinde iyiliği de barındırabileceği görüşü bize, dünyanın düzeni bakımından Tanrı'nın iyilik ve kötülük konusunda objektif olduğunu gösterir. Çünkü gerek doğanın kanunları bakımından yaşanan kötü olaylarda, gerekse günahlarımızın bir bedeli olarak değerlendirilen çilelerde iyilik ve kötülük hep iç içedir. İnsanın geçmişinde üzülmesine sebep olan bir olay, bugün aynı etkiyi yapmayabilir, hatta sıklıkla yaşanılan bir durum olmamakla birlikte, gülünç bile gelebilir. Burada önemli olan nokta, yaşanan her kötü olayda insanın gelişimi için iyi bir taraf bulunmasıdır. Bu durum hayatın gerçek bir yanıdır.[231] Hick'e göre bu konuda, iyilik ya da kötülük olarak nitelendirilen her olayda insanın ahlaki, dini ve ruhsal açıdan gelişmesi için Tanrı tarafından fırsat sunulmaktadır.

Doğanın kanunları, kuraklık, deprem, sel gibi olup biten olaylardan nasıl etkilendiğimizden ve onları nasıl değerlendirdiğimizden bağımsız olarak, kendi düzeni içerisinde işlerliğini devam ettirmektedir. Bilindiği gibi, kötü olaylar her zaman, fiziksel (doğal) kötülük dediğimiz, doğanın kendisinden kaynaklanan sebeplerle meydana gelmez. Bazen ihmalkarlığımız, bilgi ve güç bakımından yetersizliğimiz, zaaflarımız, yanlış sonuca götüreceğini bilerek ya da bilmeyerek bir tercihte bulunmamız gibi pek çok etken hem kendimizin hem de başka

[230] Hick, **God and the Universe of Faith**, 59.
[231] Hick, **God and the Universe of Faith**, 60.

insanların kötü bir şeyler yaşamasına sebep olabilir. Bunlara ilaveten, insan hangi davranışın kötülükle sonuçlanacağını hangi davranışın kötülükle sonuçlanmayacağını genel itibariyle bilir. Örneğin, uçurumun kenarında yürürsek düşüp öleceğimizi, yüzme bilmeden denize girersek boğulabileceğimizi, ya da dengeli beslenerek, bize zararı olabilecek alışkanlıklardan uzak durarak ve spor yaparak sağlığımızı muhafaza edebileceğimizi biliriz. Bu tip genel bilgilere ise hem insanlık tarihi boyunca edinilen tecrübelerden hem de kendi tecrübelerimizden elde ettiğimiz veriler yoluyla ulaşırız. Nasıl ki geçmişte elde edilen bilgiler bu günü etkileyebiliyorsa bu gün elde edilen bilgiler de geleceği etkileyebilecektir. Burada sorulması gereken önemli soru şudur; acaba insanın deneyimlerinden bir şeyler öğrenip bilgi elde edebilmesi, ahlakını ve ruhunu geliştirebilmesi için kötü olaylar yaşaması şart mıdır? Belki de Tanrı, varlığından haberdar etmek, insanların ruhlarını ve ahlaklarını geliştirmeleri için böyle bir yöntem seçmiş olabilir.[232]

Yaşadığımız terör olayları, savaşlar, kıtlıklar, doğal afetler, üzüntüler, sıkıntılar gibi her türlü zihinsel ve fiziksel kötülüğe sebep olduğu düşünülen bütün kötü olaylar tıpkı yaşadığımız hazlar, iyilikler ve mutluluklar gibi gelip geçicidir. Çünkü insanın hayatı gelip geçicidir. İnsana, insan neslinin bir gün bu dünya üzerinden tamamen yok olacağı fikri korkutucu gelebilir. Fakat insanın hayatının geçici olması insanın amaçsız bir şekilde var olduğu anlamına gelmez. Bu geçiçi olma durumu, teizmin iddiası olan, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu ve yaşanan iyiliklerin de kötülüklerin de bu açıdan değerlendirilmesi gerektiği fikrini güçlendirir. Dinler, Tanrı'nın varlığından, bu dünyanın geçici olduğundan, yaptıklarımızın karşılığını göreceğimiz bir ahiret hayatının olduğundan bahseder. Hick'e göre ahireti hesaba katmak isteyenler, bu gerçeğin ciddiyetini anlamalı, Tanrı'yı iyi idrak etmeli ve hayatına bu doğrultuda yön vermelidir. Fakat modern dönemin seküler çevrelerinin önemli bir bölümü, ahiret hayatını bilimsel olarak ispatlayamadıkları için onu bir fikir olarak kullanmaktan kaçınmışlardır.[233]

[232] Richard Swinburne, **Existence of God**, (Oxford: The Clarendon Press, 1991), 211.
[233] Hick, **Evil**, 337.

Kötü olan bir şeyin, bazen iyi olarak değerlendirilmesi de mümkün olabilir. Bu duruma kişilerin farklı açılardan bakmaları, olayın farklı kişiler tarafından değerlendirilmesi, üzerinden zaman geçmesi, şartların değişmesi, kişilerin başkaları tarafından yönlendirilmeleri gibi şeyler sebep olarak gösterilebilir. Bir teist için Tanrı, iyiliğe ve kötülüğe hükmedici güce sahiptir. Bu sebeple son derece zararlı, korkutucu ve yıkıcı olan kötülüğün varlığı teist için teolojik açıdan bir sorun teşkil etmez çünkü kötülük, Tanrı'nın izni ile ilahi amaca hizmet ettiği sürece vardır.[234] Dünya üzerindeki yaşam henüz tamamlanmadığı, parçalar yerli yerine oturmadığı için olup biten şeyleri kötü olarak değerlendirmek tam olarak doğru olmayabilir. Hick'e göre, teologların kötülüğün varlığını inkar etmemelerinin hatta savunmalarının nedeni, iyi ya da kötü olarak yaşanan her ne varsa hepsinin ilahi yaratılış amacına uygun olarak Tanrı tarafından yaratıldığına inanmalarıdır.

Doğanın bir gereği olarak var olan insan, canlılar içerisinde irade özgürlüğüne ve Tanrı bilincine sahip tek canlıdır.[235] Var olanlara hiyerarşik bir açıdan bakıldığında, insanı diğer canlılardan ayıran hatta üstün kılan bu özelliklerdir. Hick, sosyal ilişkiler kurabilen ve benmerkezci bir yapıya sahip olan insanın, dinle arasındaki ilişkinin çok eskilere dayandığını ve bu ilişkinin nesilden nesile aktarılarak gelecekte de devam edeceğinden bahsetmiştir. Pek çok düşünürün sandığının aksine, bilimin ve teknolojik araçların gelişmesinin insanın dinle olan bağını kopartmaması Hick'i doğrulamaktadır. Buna ilaveten, insanların din ile ilgili soruları tüm sıcaklığıyla devam etmektedir. İnsanın, din ve Tanrı ile ilgili en esaslı sorularından biri olan, tarih boyunca insanın başına gelen açlık, savaş, doğal afet, kuraklık gibi kötülük içeren durumların sebebinin ne olabileceğine dair insan kendince çözümler üretmeye çalışmıştır. En makul çözüm olarak, işlediği günahlardan dolayı yozlaşan insanın, özgür iradesinin bir bedeli olarak bu kötülüklere müstehak olduğu sonucuna varılmıştır. Hick ise bu konuda genel görüşten ayrılır. O, insanın bu türlü zorlu aşamalardan geçip ruhunu olgunlaştırarak Tanrı'nın istediği noktaya geleceğini savunur.[236]

---

[234] Hick, **Evil**, 363.
[235] Hick, **Death and Eternal Life**, 48-49.
[236] Hick, **Death and Eternal Life**, 157.

Hick, insanın ruhunun gittikçe gelişip Tanrı'ya yaklaşabilmesi için Tanrı'nın kontrolünde meydana gelen kötülüğün gerekli olduğunu ifade etmiştir. Teistler için Tanrı kötülükler üzerinde hükmedici güce sahiptir. Bununla birlikte, kötülük barındıran davranışlardan ise ahlaki özelliğe, bilince ve özgür iradeye sahip insan sorumludur. Tanrı bir yandan kötülükleri yaratırken bir yandan da ahlakın kaynağıdır.[237] Bu durum ilk bakışta anlaşılması zor, çelişkili olarak görülebilir. Bu çelişki Augustine teodisesinde çokluk prensibiyle giderilmeye çalışılmıştır. Hick ise bu konuya şu şekilde yaklaşmıştır: Sonsuz güç ve hikmet sahibi Tanrı bilinmek istemiştir. Bunun için kendisini idrak edebilen bir varlık olan insanı yaratmış ve kendisine varacak bir yolu izlemesini istemiştir. Bu yolda ilerleyenlerin ilerlemeyenlere kıyasla değer kazanması için de kötülüğü yaratmıştır.

Bir insanın, Tanrı'nın istediği yolu izleyip izlememesi cennet ve cehennem açısından oldukça önemlidir. Çünkü ilahi dinler bize, Tanrı'nın insanları iyi davranışlarının sonucunda cennetle ödüllendireceğini, kötü davranışlarının sonucunda ise cehennemle cezalandıracağını söyler. Burada bir davranışın iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesine sebep olan esas şeyin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Buradan hareketle, felsefenin eski sorularından biri olan "Bir şey Tanrı istediği için mi iyidir yoksa iyi olduğu için mi Tanrı istemektedir?" sorusuna gidilebilir. Bir teist için bir davranışın iyi olduğu için Tanrı tarafından istendiğini kabul etmek, Tanrı istediği için iyi olduğunu kabul etmekten daha makul olarak görülebilir. Hick ise bu konuda ahiret hayatının varlığına inanarak 'evrensel kurtuluş' kavramına önem verir ve ona göre sonsuz merhamet sahibi Tanrı bütün insanları affedecektir. Hick bu sonuca mantıksal olarak varmaz, sadece evrenin işleyiş düzeninden yola çıkarak tahminde bulunur.[238] Çünkü O'na göre cehennemin varlığı kötülük problemini zorlaştırmaktadır. Cehennemin varlığı Tanrı'nın bütün insanları affetmeyeceğini gösterir. Hick'e göre sonsuz çile çekmek demek olan cehennem ile sonsuz şefkat ve merhamet

[237] Hick **Evil**, 290.
[238] Davis, **Encountering Evil**, 52.

sahibi Tanrı'nın bütün insanların kurtuluşa erdirmesi demek olan evrensellik birbiri ile çelişkilidir.[239]

4.4. 'Soul Making' Teodisesine Yöneltilen Eleştiriler ve John Hick'in Cevabı

John Hick'in 'Soul Making' adıyla felsefeye kazandırdığı, Türkçe'de 'Ruh Yapma' olarak karşılanabilen teodisesi tıpkı diğer bütün felsefi görüşler, öğretiler gibi eleştirilmiştir. 'Soul Making' teodisesine yöneltilen eleştirilere geçmeden önce John Hick'in felsefi görüşlerinin belli başlı kısımlarını hatırlamak gerekebilir. Bu kısımlar şu şekilde özetlenebilir:

Hick, teodisesini insan ruhunun gelişmesi ve özgür irade savunması ile birlikte harmanlamıştır. Tanrı'nın, kötülüğü insanın ruhunun gelişmesi için bir araç olarak gördüğünü iddia etmiştir. Çünkü insan kötülükle mücadele ettikçe ruhu yetkinleşir. Yetkinleştikçe Tanrı'yla arasındaki mesafe azalır, yani insan Tanrı'ya yaklaşır. Hick'e göre insanların en büyük yanlışı, dünyayı hiçbir acı ve kötülüğün olmadığı adeta haz dolu bir cennet olarak görmek istemeleri ve başlarına gelenleri bu doğrultuda değerlendirmeleridir.

Hick'e göre, Tanrı insanlara verdiği iradenin özgürce kullanılmasına olanak tanımıştır. Bu sebeple insanların Tanrı'yı sevmesi, iyi insan olması ve ahlaki davranışlarda bulunması için herhangi bir zorlamada bulunmaz. Çünkü eğer Tanrı bu tür gerekçelerle bir zorlamada bulunsaydı, Tanrı'yı sevmenin, iyi insan olmanın ve ahlaki eylemlerden bulunmanın gerçek bir değeri olmazdı.

Hick'in önemle vurguladığı kavramlardan biri de "epistemik/bilişsel mesafe"dir. Bilişsel mesafe kavramının anlamı ise şudur; bitki ve hayvanlar insanlar gibi Tanrı bilincine sahip değillerdir. Bunun nedeni, Tanrı'yı idrak edemeyecek kadar uzak bir mesafede yaratılmış olmalarıdır. Bilişsel mesafeyi, bilişsel olgunluğa sahip olarak Tanrı'yı idrak edebilecek noktada bulunma durumu olarak nitelendirmek mümkündür. Hick'e göre yaşanan tüm kötülükler,

[239] Hick, **Evil**, 342.

özgür iradeye sahip olmak gibi şeyler insanın bulunduğu mesafeden Tanrı'nın kendisini gösterme şekilleridir.[240]

Hick'in kötülük problemi ile ilgilenip yeni bir teodise geliştirmesinin temel amacı, 20. yüzyıla hakim olan mantıkçı pozitivist ve ateist çevrelerin genelde teizme özelde Hristiyanlığa karşı ileri sürülen argümanlarını İrenaeus teodisesinden hareketle oluşturduğu teodisesiyle yanıtlayarak boşa çıkarmaktır.[241]

Hick' in teodisesine yöneltilen eleştiriler ise şunlardır:

Bu eleştirilerden biri David Griffin tarafından yapılmıştır. Griffin de tıpkı Hick gibi, teodiselerin metafiziksel bir yanı olduğunu ve kötülüklerin sebebini açıklamada, en azından teistler için, makul olduklarını kabul eder. Ancak metafizik unsurlar içeren teodiselerin mantıksal olarak açıklanamayacağını düşünür. Buradan hareketle Griffin, mantıkçı pozitivistlerin argümanlarını çürütme iddiasında olan Hick'i, bu açıdan başarısız bulur. Griffin'in bir diğer eleştirisi ise, Hick'e göre sonsuz güç sahibi olan Tanrı, her şeyi bir göz kırpma süresinde yaratabilecek kudrete sahipken, neden canlıları kendisinden bilişsel olarak uzak bir mesafede yaratmış olmasına yöneliktir. Niçin Tanrı böyle bir sürece gerek kalmaksızın yolun en başında insana, Tanrı bilinci ve özgür irade vermemiştir? Griffin'e göre Hick'in özgür irade anlayışı melezlik, karışıklık içerir. Çünkü Tanrı, kendisinin verdiği bu özgürlükle yine kendisine varacak yolun seçilmesini istemiştir.[242] Griffin'e göre Hick'in görüşlerindeki asıl problem; Tanrı'nın, sadece ruhun gelişim süresinin tamamlanması için insanları eksik olarak yaratmış olmasıdır.

Frederick Sontag ise Hick'in (özellikle Hristiyan öğeler içeren) teodisesinde adeta Tanrı'nın doğasını çözmüş gibi ifadeler kullanmasını doğru bulmaz. Çünkü sınırlı bir yaratılışa sahip insanın, Tanrı'nın doğasını çözebilmesi mümkün değilken, bu yönde ifadeler kullanması yanlıştır. Mademki insanın

---

[240] Madden and Hare, *'***A Crituque of Hick's Theodicy'**, (Çevirimiçi), http://hettingern.people.cofc.edu/Philosophy, 17 Nisan 2018.
[241] Hasan Tanrıverdi, **'İnancın Rasyonelliği Sorunu (John Hick Örneği)'**, (Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2010), 222.
[242] Davis, **Encountering Evil**, 53.

sınırlı dahi olsa bir özgürlüğü var ve bunu Tanrı'yı bilmek ve sevmekten yana kullanması isteniyor, öyleyse neden Tanrı'ya giden bu yolda bu kadar çok engel, felaket ve yıkım vardır.[243] Sontag, Hick'in bu yorumunu oldukça anlamsız bulur.

Stephan Davis de Hick gibi sınırsız güç ve sevgi sahibi Tanrı inancına sahiptir. Davis, insanın özgür irade sahibi olduğunu, iradesini yanlış tercihlerden yana kullanarak kötü davranışlarda bulunabileceğini ve bu türlü davranışlardan da insanın bizzat kendisinin sorumlu olacağını düşünür. Fakat Davis'e göre Hick'in dünyada var olan bütün kötülükleri açıklama çabası yeterince ikna edici değildir. Ayrıca, Hick'in ruhun aşama aşama gelişerek Tanrı bilincine varacağı görüşünü de şüpheli bulur. Davis, kazanılmış erdemi içgüdüsel olarak verilmiş erdemden daha değerli bulan Hick'in özgür irade savunması ile yüzleştiğini düşünür. En ciddi eleştirileri ise evrensel kurtuluş hakkındadır. Sebebi ise Davis'in, herkesin en sonunda Tanrı tarafından affedileceğini iddia eden evrensel kurtuluşla, günahkarların cehennemle cezalandırılacağını iddia eden Hristiyan geleneğin birbiriyle uyuşmadığını düşünmesidir.[244]

Karl Roth da Hick'in teodisesini eleştiren bir diğer isimdir. Roth da Hick gibi, teodiselerin makul olduğunu ve ölümden sonraki boyut hakkında bizlere bilgi verdiğini düşünür. Ancak Hick'in evrensel kurtuluş meselesiyle ilgili bakış açısını yetersiz bulur. Çünkü 'Soul Making' teodisesinde herkesin kurtuluşa ereceğinden bahsedilmesi Roth'a göre gerçeklikten bir hayli uzak bir iyimserlik içermektedir. Bir diğer eleştirisi ise; bir yanda dünyada bu kadar ahlaki ve doğal kötülük varken bir diğer yanda Hick'in sonsuz şefkat ve merhamet sahibi Tanrı fikrini inandırıcı bulmamasıdır.

"Soul Making" teodisesine yöneltilen eleştirileri Hick şu şekilde yanıtlar: O'nun İrenaeus'cu düşünceyi teodisesine temele almasının nedeni, bu düşüncenin hem Hristiyanlığın temelleriyle hem de günümüzde elde edilen bilimsel bulgularla uyum halinde olmasıdır. Augustine teodisesinde olduğu gibi, Hick de teodisesinde kötülüklerin meydana gelmesinde Tanrı'nın izni olduğunu düşünmüştür. Hick'e göre Tanrı'nın bu konuda izninin olması mutlak güç

[243] Davis, **Encountering Evil**, 55-56.
[244] Davis, **Encountering Evil**, 58-59.

sahibi olmadığı anlamına gelmez. Kötülüklerin meydana gelme sebebini açıklamak adına Tanrı'nın gücünün sınırlı olduğunu kabul etmek, ki bu bazı teist düşünürlerin tavrıdır, ilahi dinlerle çelişir. Hick'in, kötülüklerin adil bölüştürülmediğini düşünen Griffin'e yanıtı ise şöyledir; eğer iyi davranışlarımız her defasında bize iyilikle, kötü davranışlarımız ise her defasında bize kötülükle dönmüş olsaydı iyiyi seçmenin erdemli bir yanı olmayacaktı. Aşamalı ruh gelişimi ve evrensel kurtuluş fikrini eleştiren Davis'e yanıtı ise; Tanrı'nın bilincine varabilmek için canlıların bu aşamalardan geçmesi gerektiğini ve evrensel kurtuluşun bütün kötülüklere anlam ve amaç kazandırdığını söylemiştir.[245] Hick'in teodisesinin ana noktasını; Tanrı'nın izni ve kontrolüyle meydana gelen kötülüklerin, mükemmel olmayan insanın mükemmelleşmesi için bir araç olarak görülmesi fikri oluşturur.

[245] Manafov, **a.g.e**., 174-175.

SONUÇ

Çalışmanın ilk bölümünde kötülüğün ve kötülük probleminin ne olduğundan bahsedildi. Dünyada kötülüğün varlığı inkar edilemez bir gerçektir. Kötülük genel itibariyle iyinin karşıtı olan, dert, çile, sıkıntı ve can yakıcı şeyleri içeren durum ve davranış olarak tanımlanabilir. Kötülük olgusunun ya da kötü olayların bizzat kendisini değil de sonucunu da hesaba katarak değerlendirmek daha doğru olabilir. Çünkü sürecin ne olduğunu belirleyen yani karakterini veren genellikle sonuçtur. Kötülük problemi, mutlak güç ve sonsuz sevgi sahibi Tanrı'nın kötülük ile nasıl bağdaştırılabileceği ile ilgilenen teolojik bir problemdir. Bu problem ateizmin teizme karşı kullandığı alanlardan biridir. Tanrı'nın insanlık ile olan ilişkisinin ne olduğunu anlamak kötülük problemi açısından oldukça önemlidir. Yani kötülük problemi "Daha iyi bir dünya mümkün müdür?" diye sorar. İnsan böylesi bir sorunun cevabını bulmak konusunda sorumlu değildir. Aslında felsefi ve bilimsel açıdan kabul edilmesi zor olsa da bu sorunun cevabı dini açıdan mevcuttur. Şöyle ki, insan özgür iradesi ile işlediği sevaplarının karşılığında bu dünyadan daha iyi olduğu Tanrı tarafından kutsal kitapları aracılığıyla bildirilmiş olan cennetle ödüllendirilecek, özgür iradesi ile işlediği günahlarının bedeli olarak ise bu dünyadan daha kötü olduğu yine Tanrı tarafından kutsal kitapları aracılığıyla bildirilmiş cehennemle cezalandırılacaktır. Kötülük problemi; teoloji, felsefe, psikoloji, ahlak ve bilim gibi pek çok disiplini ilgilendiren bir konudur.

Kötülük çağdan çağa şekil değiştirmekte ve modern insan kötülüğe karşı gittikçe hassaslaşmaktadır. Eğer dünyada hiçbir kötülük olmaksızın her şey mükemmel ve kusursuz bir düzen içerisinde insanlara sunulsaydı bu sefer özgür iradeyi kullanarak tercih yapmanın bir anlamı olmayacaktı. İnsanın özgür iradesinin anlamının olmaması otonom bir varlık haline gelmesi demek olurdu. Bu dünyadaki kötülükler cehennemin varlığına dair inancı güçlendirmektedir.

Dinin temel iddiası imtihandır. İmtihan ancak irade varsa, irade ancak kötülük varsa anlamlıdır.

Teizm, insanın kendisinden üstün bir güç, yani Tanrı, tarafından yaratıldığını iddia eder. Yetkin bir varlık tarafından yaratılmış olmak ise eksik olmayı ifade eder. Eksiklik bir kusur olarak kabul edilirse, kusurlu olan her insanın kötülük yapmaya meyilli olduğu sonucuna varılabilir. Her insan hayatında şu ya da bu sebepten ötürü gerek kötülüğü tecrübe etmiş, gerek kötülükte bulunmuş, gerekse kötülüğe tanıklık etmiştir. Aslında ne tam olarak insan iyidir ne de tam olarak dünya iyidir. Kötülüğün insanı bu denli rahatsız etmesinin sebebi ise, insanın doğası gereği acıdan kaçıp haz veren şeylere yönelme eğilimine sahip olmasıdır. Kötülük konusunda yetki Tanrı'da sorumluluk ise insandadır. İnsanın hayatı kötülükle iyilik arasında sıkışmış gibidir. Aslında, kötülük ile iyilik arasında, dün ile bugün arasında, yaşamla ölüm arasında hep bir iç içe geçmişlik söz konusudur.

Çalışmanın ikinci bölümünde kötülük probleminin tanımından, kötülüğün (metafiziksel, doğal ve ahlaki) türlerinden, kötülük probleminin tarihinden, kötülük probleminin (mantıksal, delilci ve varoluşsal) türlerinden, kötülük problemi ile ilgili (savunma ve teodise gibi) temel kavramlardan bahsedildi. Evrene dair meseleler üzerine kafa yoran metafiziksel kötülük, insanın ve dünyanın belirli sınırlara ve sona sahip olduğunu, kötülüğün de tam da bu sonlu ve sınırlı olma durumundan kaynaklandığını iddia eder. Tıpkı teodiseler gibi Tanrı'yı kötülük konusunda aklamaya çabalar fakat bu çabanın kötülük problemi ile ilgilenen tüm taraflar için yeterince ikna edici olmadığı söylenebilir. Fiziksel (doğal) kötülükte, insan eylemlerinden bağımsız olarak gelişen doğa olaylarının insanın acı çekmesine sebep olmasından bahsedilir. Ahlaki kötülükte ise, bilinç sahibi insanın iradesi ile işlediği savaş, cinayet, katliam ve zulüm gibi kötülükler bahsedilir. Bilinç ve irade işin içinde olduğu için günah kavramı ile yakın ilişkili halindedir.

Mantıksal kötülük problemi, mutlak kudret ve sonsuz sevgi sahibi Tanrı ile mevcut kötülükler arasında tutarsızlık olduğunu iddia eder. Plantinga ise, bu iki durum arasında açıkça zorunlu çelişki ortaya konulmadıkça mantıksal kötülük

probleminin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Delilci kötülük problemi, Tanrı inancı ile mevcut kötülükler arasında tutarsızlığa daha ılımlı yaklaşırken, kötülüklerin ne kadar çok, anlamsızca ve acımasızca olduğuna dikkat çeker. Bu sebeple bu dünyanın mümkün dünyaları en iyisi olmadığını iddia eder. Diğer ikisine kıyasla daha az işlenen varoluşsal kötülük probleminde ise, işin mantıksal ya da epistemelojik kısmıyla ilgilenmek yerine kötülüğün insan kaderindeki yerine odaklanarak Tanrı'ya karşı gelme durumu vardır.

Teodise ve savunma, kötülük problemi açısından önemli iki kavramdır. Din felsefesi alanında da önemli bir yere sahip olan teodise kavramı ilk kez Leibniz tarafından oluşturulmuştur. Teodise, Tanrı'nın doğruluğunu ve haklılığını kabul ederek kimi zaman kötülüğün inkar edilmesi kimi zaman da nereden geldiğinin anlaşılmaya çalışılmasıdır. Bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olup olmadığı konusu etrafında şekillenir. Aslında kötülük konusunda, Tanrı'yı anlamaya hatta savunmaya çalışan her kişinin teodise yaptığı söylenebilir. Kötülükleri açıklama konusunda özgür iradeye önem veren savunma kavramı, mantıksal kötülük probleminin geçersiz olduğunu göstermeye çalışır. Alvin Plantinga ile özdeşleşmiştir. Teodiseler ateist saldırılarla doğrudan ilişkili değilken, savunma doğrudan bu saldırılarla ilişkilidir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde kötülük problemine karşı geliştirilen önemli savunma ve teodiselerden bahsedildi. Bunlar ise; Alvin Plantinga ile anılan özgür irade savunması, ateizmin önemli damarlarından biri olan mantıksal kötülük probleminin iddia ettiği gibi Tanrı'nın varlığı ile kötülüklerin mevcut olması arasında açıkça bir çelişki olmadığını iddia eder. Eğer teizmin kötülüklerle yüzleşmesi gerekiyorsa, ateizmin de iyiliklerle yüzleşmesi gerektiğini söyler. Özgür iradeye sahip olmak insanı diğer canlılardan ayırdığı gibi kötülüklere de sebep olabilmektedir. Kötülüklere sebep olan özgür iradenin ne tür bir değerinin olabileceği konusunda eleştirilmiştir. Burada önemli olan husus, bizzat özgür iradenin kendisinden çok, özgür iradeye sahip insanın çeldiricilere rağmen Tanrı'ya inanmayı seçmesidir. Plantinga'nın ahlaki kötülükler olmaksızın ahlaki iyiliklerin olmayacağını söylemesi, mutlak güç sahibi Tanrı fikri ile çelişkili görülebilir.

Süreç teodisesinde, Tanrı'nın sonsuz iyilik fakat sınırlı güç sahibi olduğu ileri sürülmüştür. İnsanın özgür iradesini kullanabilmesi için Tanrı'nın kendi gücünü sınırladığından bahsedilir. Burada önemli olan, oluşmakta olan yani her şeyi hatta Tanrı'yı da kapsayan süreçtir. Sınırlı güce sahip Tanrı anlayışı teizmle uyuşmadığı gibi kötülük problemine getirdiği yanıt da yetersizdir.

İlk izleri 8. asırda görülen İslami düşünce, kötülük problemini hem felsefi hem kelami açıdan ele almıştır. İslam düşüncesinde kötülük probleminin diğer dinlere kıyasla daha az işlenmesinin nedeni onlardan farklı bir Allah inancına sahip olmasıdır. Kuran açısından kötülük, insan iradesinden kaynaklanır ve insanın imtihanıdır. Çünkü Allah hiçbir şerri murad etmez.

Augustineci teodise, insanın cennetten dünyaya "düştüğünü" vurgulamış, kötülüğü maddeye indirgemiştir. Bütün kötülüklerin Tanrı'dan bağımsız olarak gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Kötülükleri ahlaki ve doğal (fiziksel) olarak ayırmıştır. Ahlaki kötülüklerin insan iradesinden meydana geldiğini, fiziksel kötülüklerin ise ahlaki kötülüklerin bedeli olduğunu iddia etmiştir. Bu teodise kötülüklerin sebebi olarak dört etken ileri sürmüştür. Bunlar; ilki iyiliğin yokluğundan kaynaklanan kötülük, ikincisi özgür iradenin yanlış kullanımından kaynaklanan kötülük, üçüncüsü evrendeki bolluk prensibinden kaynaklanan kötülük, dördüncüsü evrendeki estetik tema fikridir. İnsanların günaha nasıl düştüğüne yönelik ikna edici bir yanıtı yoktur.

İrenaeuscu teodise, Hristiyanlığın geleneksel öğretilerine ters düşer. Yaşanan bütün kötülüklerin ilahi amaç uğruna gerçekleştiğini savunur. Ölümden sonraki hayata ve insanın gittikçe mükemmelleşmesine katkıda bulunduğu için kötülüğe pozitif değer yükler. İnsanla Tanrı arasında bilişsel mesafe olduğunu ve bu mesafe sayesinde insanın özgür iradeye sahip olduğunu iddia eder. Tanrı'nın, insanın, özgür iradesini kötülüklere rağmen iyilikten yana kullanarak, kendisine varacak yolda ilerlemesini istediğini vurgular. İnsan ruhunun hem bu dünyada hem öbür dünyada gelişme göstereceğini, nihayetinde Tanrı'ya döndürüleceğini savunur. Kazanılmış mükemmelliği, en başta verilmiş mükemmellikten üstün görür.

Çalışmanın dördüncü bölümünde John Hick'in hayatı ve felsefesinin önemli görülen kısımları bahsedildikten sonra 'Soul Making' yani Ruh Yapma teodisesinden bahsedildi. John Hick 20. yüzyılda yaşamış önemli din felsefecilerinden biridir. Mantıkçı pozitivistlerin sert eleştirilerine karşılık olarak Tanrı'nın varlığının ispat edilmesi gerektiğine ve inançlı bir hayat yaşamanın mümkün olduğuna inanmıştır. Felsefesini oluşturmasında Tanrı, din, dini çoğulculuk, ölüm, ölümden sonraki yaşam, kötülük problemi gibi konular etkili olmuştur. Tanrı'nın gücünü ve sevgisini sınırlamadan kötülüğü anlamaya çalışmıştır. İrenaeuscu teodiseyi temele alarak özgün bir yaratılış teodisesi geliştirmeye çalışmıştır.

Batı düşünce geleneğinde kötülük problemiyle ilgili olarak çoğunlukla Augustineci teodiseye başvurulmuştur. Fakat bu teodisenin bilimsel gelişmeler karşısında giderek yetersiz kalması yeni bir teodise arayışına yöneltmiştir. Alman düşünür Schleiermacher, hem gelenekte bulunması hem çağın bilimsel verileriyle uyuşması sebebiyle unutulmaya yüz tutmuş olan İrenaeuscu düşünceyi teodise haline getirmiştir. Tıpkı İrenaeus gibi Schleiermacher de, Augustineci teodisenin önemli noktalarından biri olan, asli günah kavramını anlamsız bulmuştur. Hick ise "düşme" ve "asli günah" kavramlarının mecazi olarak anlaşılması gerektiğini düşünmüştür.

Hick, Augustineci teodise yerine İrenaeuscu teodiseyi temele almıştır. Bunun nedeni Agustineci teodiseyi iki açıdan çıkmazda bulmasıdır. İlki, başlangıçta mükemmel olarak yaratılan insanın nasıl olup da günaha bulaştığının ikna edici bir yanıtının olmamasıdır. Hick, insanın ancak Tanrı'dan bilişsel olarak uzakta günah işleyebileceğini savunmuştur. İkincisi ise, düşüş öğretisinin bilimsel olarak açıklanamamasıdır. İrenaeuscu teodisenin bu tür çelişkiler içermemesi ve modern bilimle uyuşması sebebiyle Hick bu teodiseyi kendi görüşlerine daha yakın bulmuştur.

İnsan Tanrı'ya inanıp inanmamayı seçebilecek özgürlüğe sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayrıcalıklı kılan Tanrı ile iletişim kurma özelliğidir. Hick'e göre insanın hakikat olan Tanrı'ya inanması gerekir. Çünkü insan Tanrı'ya inanır ve ona varacak bir yol izlerse ruhu gelişip, yetkinleşecek ve yine Tanrı'ya

döndürülecektir. Yani 'ruh yapma' süreci bu şekilde işler. Gerçi inancı salt faydacı bir yere indirgemek de yanlıştır. Hick, insanın günahkar davranışlarının ve doğal kötülüklerin, insan yaşamını tehdit eden başka kötülüklere sebep olduğunu düşünmüştür. Bu kötülüklerin ahlaki olanı ile olmayanını ayırmak zordur. Hick, Tanrı'nın niçin dünyayı son derece lüks ve insanları tamamen iyi şekilde yaratmadığı konusuyla ilgilenir. Eğer bu dünya (teizmin iddia ettiği gibi) bir imtihan yeri ise, Tanrı tamamen iyi insanlarla ve lüks içinde bir imtihan yeri oluşturamaz mıydı sorusunu oldukça önemser. Bunun üzerine Hick'e, Tanrı en iyisini yaratmak zorunda mıdır şeklinde bir itiraz yöneltilebilir.

İnsan günahkar, Tanrı ise affedicidir. Hick, evrensel kurtuluş öğretisinde Tanrı'nın hangi dine ya da hangi inanışa mensup olursa olsun bütün insanları affedeceğini savunmuştur. Sonsuz cehennem fikri ile Tanrı'nın sonsuz merhamet ve şefkat sahibi sıfatını çelişkili bulmuş ve Tanrı'yı çelişkilerden muaf tutmak istemiştir. Bu sebeple sonsuz cehennem fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre evrensel kurtuluş öğretisi ile cehennemin varlığı çelişkilidir. Aslında cehennem konusunda Tanrı'yı suçlamak doğru değildir. Çünkü dinlere göre, adaletin tecelli etmesi için kötü eylemlerde bulunanların sorumlu tutulması gerekir. Cennet ve cehennemin varlığı, insanın bu dünyadan sonra da iyilik ya da kötülükle muhatap olacağı sonucuna götürür.

Acı, insanın yaşadığı kötü durumlardan birisidir. Bilimsel gelişmelerin bu kadar ilerlemediği geçmiş dönemlerde acı hazzın zıttı olarak değerlendirilmiştir. Psikolojik bir durum olan hazzı, fiziksel bir durum olan acının zıttı görmek yanlıştır. Ancak keşiştiği durumlar da vardır. İnsan doğadan uzaklaştıkça acıya karşı hassaslaşmaktadır. Hayvanlar bilinçten yoksun oldukları için yaşadıkları acılar teodiseler açısından önemli değildir. Hick ise acıyı kötülük olarak değerlendirmek yerine, insanın dünyayla uyum sağlaması için gerekli görmüş ve onu üç açıdan işlevsel bulmuştur. İlki, hastalıklara karşı uyarıcı işlevi; ikincisi, tehlikeli durumlara karşı biyolojik sinyal işlevi; üçüncüsü, hastalığın şiddetini gösteren ölçü işlevidir. Hick'in iddia ettiği gibi, acının kullanışlı olduğu durumları kabul etmekle birlikte yaşanan acıların her defasında gerekli olduğunu söylemek de pek zordur. Çünkü acı sadece işlevsel olarak kalmayıp, başlı başına çekilmesi zor bir durum haline de gelebilmektedir.

Çile insan yaşamını etkileyen ve kötülük olarak değerlendirilen şeylerden bir diğeridir. Daha ziyade dünya ile ilgili olmakla birlikte, duygusal ya da fiziksel sebeplerden kaynaklanır. Kötülük, çile vb. şeyler iyilik, güzellik gibi şeylerin değerlerinin bilinmesine sebep olabilir. Bu durum Leibniz ve onun gibi düşünenleri, bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu sonucuna götürmüştür. İnsanın tabiata hükmettiği durumlar olmakla birlikte, daha ziyade tabiatın insanın üzerinde hükmedici gücü vardır. Bunun iyi tarafı ise, bilimsel çalışmaların yapılmasını sağlayan ortak bir zeminin olmasıdır. Hick ise ne kadar yıkıcı olsa da acıların sebepsiz olmadığını düşünmüştür. Çünkü insan zorluklarla ve çilelerle mücadele ettikçe güçlenir, güçlendikçe yetkinleşir. Bu yetkin olma durumu ise insanı Tanrı'ya yaklaştıran şeydir.

Kötülüğün neden var olduğunun bunca zaman boyunca net bir şekilde açıklanamamasının sebebi onun oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmasındandır. İnsanın Tanrı ile kurduğu bağ, kötülüğe yüklediği anlamı belirler. İnsanın Tanrı ile kurduğu bu bağ mantıklı mıdır? Hick bu soruya hayır yanıtını vermiştir. Çünkü, aşkın bir varlık olan Tanrı ile bilişsel sınırlara sahip insanın ilişkisi somut olarak açıklanamaz. Buradan, imanın akıldan çok kalp işi olduğu sonucuna varılabilir. Kötülük olarak değerlendirilen bir şeyin zamanın, şartların ve bakış açısının değişmesiyle birlikte, sıklıkla olmasa da, iyi olarak değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Yani kötülük içerisinde iyiliği de barındırabilmektedir. Teologların ve teodiselerin kötülüğü savunma sebebi, kötülüğün Tanrı tarafından ilahi amaç uğruna yaratılmış olduğunu düşünmeleridir. Hick ise kötülükleri insan ruhunun mükemmelleşmesi için bir araç olarak görmüştür.

Hick'in teodisesine şu şekilde eleştiriler yöneltilmiştir: Frederick Sontag, Hick'in Tanrı'nın ilmini çözmüş gibi açıklamalarda bulunmasını eleştirmiştir. Elbette, bir insanın insani sınırları aşan konulardaki açıklamalarını doğru olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. David Griffin, mantıkçı pozitivistler karşısında Hick'i başarısız bulmuş ve kötülüklerin adil bölüştürülmediği konusunda eleştirmiştir. Hick ise iyi ve erdemli davranışların kötülük olursa değerli olacağını iddia etmiştir. Kötülüklerin can yakıcı olduğunu ve adil bölüştürülmediğini kabul etmekle birlikte, her şeyin zıttı ile var olduğunu ve bu

sayede tanımlanabildiğini de kabul etmek gerekir. Karl Roth ve Stephan Davis, evrensel kurtuluş meselesi konusunda Hick'i eleştirmiştir. Hick ise, cehennem fikrinin kötülük problemini çok büyüttüğünü, kötülüklerin ancak evrensel kurtuluş fikriyle anlam kazanabileceğini iddia etmiştir. Cehennemin varlığını reddetmesi semavi dinlerle çelişir, ayrıca cehennemin varlığı ilahi adaletin tecelli etmesi için gereklidir.

Hick'e göre insanın Tanrı ile bağı dün ve bugün de olduğu gibi yarın da devam edecektir. Teodisesinin ana noktasını, Tanrı'nın izni ve kontrolüyle meydana gelen kötülüklerin mükemmel olmayan insanın mükemmelleşmesi için bir araç olarak görülmesi fikri oluşturmuştur. Ancak yaşanan (doğal afetler vs. gibi) kötülükleri her defasında bu açıdan değerlendirmek zordur. Çünkü gördüğümüz kadarıyla kötülük, insan ruhunun mükemmelleşmesine sebep olmaktan ziyade çile, eziyet gibi negatif durumlar yaşamasına sebep olmaktadır. Kötülükleri, insanın mükemmelleşmesi ya da Tanrı'yı reddetmek için bir araç olarak görmek yerine insanın özgür iradesi ile işlediği eylemlerin sonucu olarak değerlendirmek daha mantıklı görünmektedir. Aslında iyilik ve kötülük konusunda Tanrı'nın objektif olduğunu kabul etmek kötülük probleminin çözmekte yardımcı olabilir. Hick, insanın gittikçe mükemmelleşeceğini, mükemmelleştikçe yetkinleşeceğini, yetkinleştikçe Tanrı'ya döndürüleceğini ve böylelikle hangi dinin mensubu ya da nasıl bir hayat yaşamış olursa olsun bütün insanların evrensel kurtuluşa erdirileceğini iddia etmiştir. Bu yaklaşımıyla Hick'in, insanın özgür iradesi ile gerçekleştirdiği eylemleri anlamsızlaştırdığını söylemek mümkündür. Hick, Tanrı'nın doğası ve dünyanın işleyişini çözmüşcesine iddialarda bulunmuştur. Ateist saldırıları bertaraf etmeye ve kötülük konusunda Tanrı'yı haklı göstermeye çabalaması teizm açısından kabul edilebilir olmakla birlikte, teodisesinde ilahi dinlerle çelişen ve mantıksal açıdan ispatlanması zor unsurların olduğunu da kabul etmek gerekir.

KAYNAKÇA

Akdağ, Özcan. Kötülük Sorunu ve Teodise. **EÜ JASSS.** s38. (2015): 473-480.

Akdemir, Ferhat. 2014. **Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi.** 1. bs. Ankara: Elis Yayınları, 2007.

_____. **Korkunç Kötülükler ve Tanrı.** 1. bs. Ankara: Elis Yayınları.

Aktürk, Eyüp. Mantıksal Bir Sorun Olarak Kötülük. **EKEV AKADEMİ DERGİSİ.** s.62. (Bahar 2015): 35-48.

Albayrak, Mevlüt. **Tanrı ve Süreç.** 2. bs. Isparta: Fakülte Kitapevi, 2001.

Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş.** 13. bs. Ankara: Adres Yayınları, 2010.

Augustinus. **İtiraflar.** çev. Dominik Pamir. 1. bs. İstanbul: KaknüsYayınları, 1999.

Aydın, Mehmet. **Alemden Allah'a.** 1. bs. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000.

_____. **Din Felsefesi.** 3. bs. Ankara: Selçuk Yayınları, 1992.

_____. **Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi.** 6. bs, 1981

Badham, Paul. **A John Hick.** 1. bs. Londra: Macmillan, 1990.

Batak, Kemal. **Tanrı'yı Bilmek.** 1. bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Bor, İbrahim. Kötülük Sorunu ve Kant' çı Negatif Teodise. **DÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.** s.18:151-168, 2007.

Cevizci, Ahmet. **Ortaçağ Felsefesi Tarihi.** 16. bs. İstanbul: Asa Kitapevi, 1999.

_____. **Felsefe Terimleri Sözlüğü.** 2.bs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.

Christian, C.W. **Friedrich Schleiermacher.** 1.bs. Texas: Word Books, 1979.

Copan, Paul & Meister, Chad. **Din Felsefesi.** çev. Aydın Çavdar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Çakmak, Mustafa. 'Albert Camus' nün Felsefesinde Hayatın Anlamı ve Varoluşsal Kötülük Problemi.' **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.** s.38**:**75-109, 2013.

Çelik, Celaleddin. 'Teodisenin Sosyolojisi'. **EÜ İlahiyat Fakültesi Bilimname Dergisi.** Bahar: 37-66, 2007.

Çelik, Kevser. 'Kötülüğün Felsefesi'. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.** s.6:155-182, 2014.

Çevik, Mustafa. 'David Hume' da Kötülük Sorunu'. **Dini Araştırmalar Dergisi.** s.16:25-38, 2003.

Dalkılıç, Bayram. **Türkiye'de Din Felsefesine Doğru.** 1.bs. Konya: Kendözü Yayınları, 2000.

Davis, Stephan. **Encountering Evil: Live Option in Theodicy.** 1. bs. Atlanta: John Knox Press, 1981.

Delacampagne, Christian. **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi.** çev. Devrim Çetinkasap. 5.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2016.

Gilson, Etienne. **Ortaçağ Felsefesinin Ruhu.** çev. Şamil Öçal. 1. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi.** 18. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.

Hick, John. **Evil and The God of Love.** 2. bs. Londra: Macmillan, 1977.

_____. **Philosophy of Religion.** 3.bs. New Jersey: Prentice-Hall, 1983.

_____. **God and the Universe of Faiths.** 4.bs. Oxford: One World Publications, 1993.

_____. **Death and Eternal Life.** 3.bs. Londra: Macmillan, 1994.

Kaya, Mahmut. **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri.** 1.bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.

Kiriş, Nurten. Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise. **SDÜ Felsefe Bölümü Dergisi.** s.5:81-99, 2008.

Madden & Hare. (17.04.2018). 'A Crituque of Hick' s Theodicy'. http://hettingern.people.cofc.edu/Philosophy

Manafov, Rafiz. **John Hick' in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise.** 1.bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Mehdiyev, Nebi. **Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği.** 1. bs. İstanbul: İsam, 2008.

Ormsby, Eric. **İslam Düşüncesinde 'İlahi Adalet' (Teodise) Sorunu.** 1.bs. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.

Özcan, Zeki. **Augustinus' ta Tanrı ve Yaratma.** 1. bs. İstanbul: Alfa Yayınları,1999.

Özdemir, Metin. **İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler.** 1. bs. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

_____. **İslam Düşüncesi' nde Kötülük Problemi.** 1. bs. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001.

Plantinga, Alvin. **God and Other Mind.** 2.bs. New York: Cornell University, 1994.

Swinburne, Richard. **The Existence of God.** 1.bs. Oxford: The Clarendon Press, 1991.

Tanrıverdi, Hasan. 'İnancın Rasyonelliği Sorunu (John Hick Örneği)'. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Taslaman, Caner. **Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı.** 14.bs. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014.

Taylan, Necip. **Tanrı Sorunu: Düşünce Tarihinde.** 1.bs. İstanbul: Ayışığı Kitapları,1998.

_____. **İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri.** 1.bs. İstanbul: İFAV, 1994.

Terkan, Fehrullah. İnsanın Özgürlüğü ve Kötülük Problemi. **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.** s.53:183-198, 2012.

Türkben, Yaşar. **İbn Sina ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi.** 1.bs. Ankara: Elis Yayınları, 2012.

Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Yayınları, 1983.

Warburton, Nigel. **Felsefeye Giriş.** çev. Ahmet Cevizci. 2.bs. İstanbul Paradigma Yayınları,2008.

Werner, Charles. **Kötülük Problemi.** çev. Sedat Umran. 1.bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Yaran, Cafer Sadık. **Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi.** 1.bs. Samsun: Etüt Yayınları,1997.

_____. **Kötülük ve Teodise.** 2. bs. İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.

Yıldız, Hüseyin. **Aklı Karışıklar İçin İslam.** 1. bs. İstanbul: Cinius Yayınları, 2011.

Yasa, Metin. **Tanrı ve Kötülük.** 1. bs. Ankara: Elis Yayınları, 2003.

ÖZ GEÇMİŞ

ÖZEL

Doğum Tarihi: 20 Kasım 1988
Doğum Yeri: Fatih, İstanbul

EĞİTİM

Lise **:** İbrahim Turhan Lisesi
Lisans **:** İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü
Yüksek Lisans : Yıldız Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü